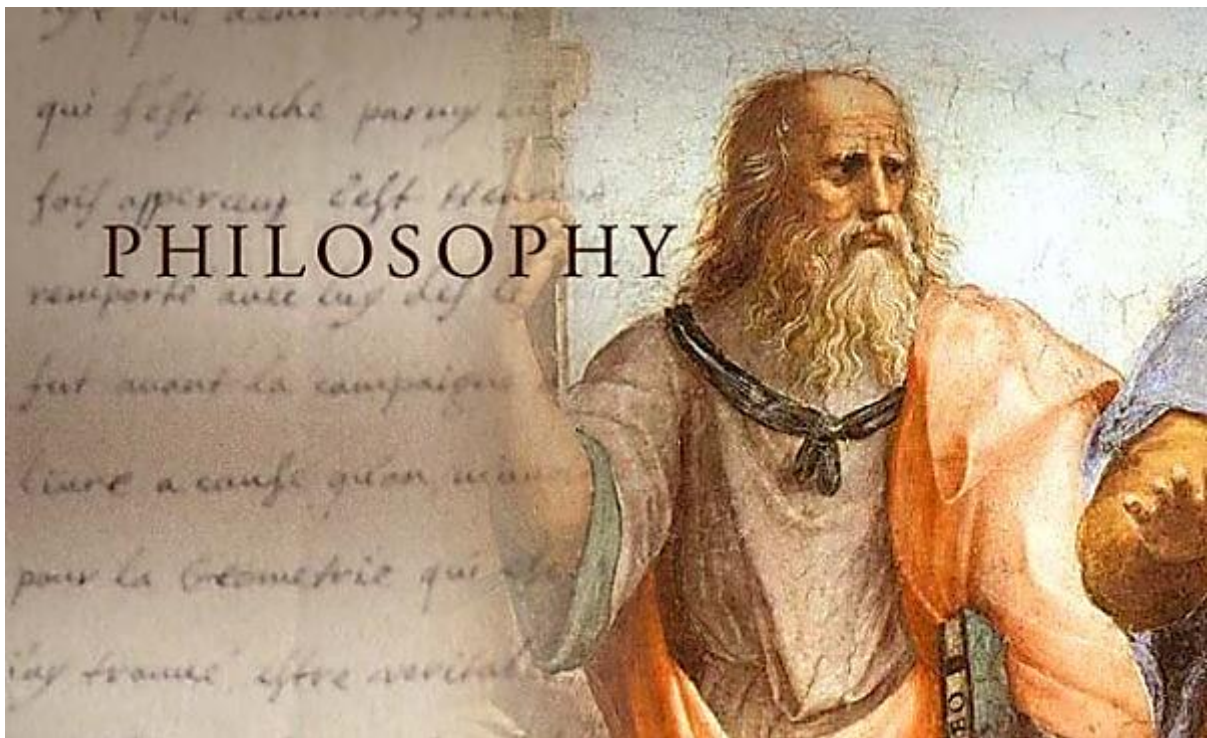

Г.Д.Берегова

Нариси з історії філософської думки

Навчально-методичний посібник

Херсон – 2024

УДК 1 (091)

Б48

Навчально-методичний посібник з історії філософії
рекомендовано вченою радою
Херсонського національного технічного університету
(протокол №15 від 02.07.24 р.)

Рецензенти:

Бойко Анжела Іванівна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософських і політичних наук Черкаського державного технологічного університету;

Черемісін Олександр Вікторович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, археології та методики викладання Херсонського державного університету

Берегова Г.Д.

Б48 Нариси з історії філософської думки: навчально-методичний посібник для студентів усіх спеціальностей / Г. Д. Берегова. – Херсон: Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2024. – 224 с.

ISBN 978-617-8187-25-5 (електронне видання)

Навчально-методичний посібник призначений як для аудиторної роботи, так і для самостійної підготовки студентів до практичних занять з філософії. Матеріал доповнено практичними завданнями, тестами й екзаменаційними питаннями.

Тексти з історії філософії відповідають навчальним планам факультетів ХНТУ, робочим програмам і силабусу курсу, а також вимогам кредитно-трансферної системи навчання студентів денної та заочної форм.

УДК 1(091)

ISBN 978–617–8187–25–5 (електронне видання)

© Берегова Г. Д., 2024

© ФОП Вишемирський В.С., 2024

ЗМІСТ

Переднє слово	7
ТЕМА 1. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ПРИЗНАЧЕННЯ, ЗМІСТ І ФУНКЦІЇ В СУСПІЛЬСТВІ	9
Світогляд і філософія	10
Предмет філософії	12
Функції філософії в суспільстві	14
Структура філософії	15
Співвідношення філософії, науки, релігії та мистецтва	17
<i>Практичні завдання: Що вивчає філософія.....</i>	<i>17</i>
ТЕМА 2. ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ	22
Зародження філософії у стародавньому світі	23
Давньоіндійська філософія	23
Ортодоксальні філософські школи	25
Неортодоксальні філософські школи	26
Давньокитайська філософія.....	27
Конфуціанство	28
Даосизм.....	30
<i>Практичні завдання: Філософія стародавнього сходу</i>	<i>32</i>
ТЕМА 3. КОСМОЦЕНТРИЗМ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ.....	37
Натурфілософські школи	39
Мілетська школа	39
Філософська школа Піфагора	39
Філософська школа Геракліта	39
Елейська школа	40
Школа атомізму.....	40
Школа еволюціонізму.....	41
Висока класика античної філософії	41
Сократ	41
Платон	42
Аристотель.....	43
Завершальний етап античної філософії.....	43
Епікуреїзм	43
Скептицизм.....	45
Стоїцизм.....	46
Неоплатонізм.....	46
<i>Практичні завдання: Філософія стародавньої Греції.....</i>	<i>47</i>
ТЕМА 4. ТЕОЦЕНТРИЗМ ФІЛОСОФІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	54
Середньовічна патристика	55

Аврелій Августин.....	56
Северин Боецій.....	57
Схоластика	57
Томас Аквінський	58
Середньовічна містика	59
Бернар Клервоський	59
Джованні Бонавентура.....	59
Практичні завдання: Філософія середньовіччя.....	60
ТЕМА 5. АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ФІЛОСОФІЇ ВІДРОДЖЕННЯ	67
Раннє (італійське) Відродження.....	69
Гуманістичні напрями.....	69
Данте Аліґ'єрі, Франческо Петрарка	69
Лоренцо Валла.....	70
Платонічна філософія.....	71
Ніколо Кузанський.....	71
Марсilio Фічіно, Піко делла Мірандола.....	72
Пізнє Відродження	74
Микола Коперник	74
Еразм Роттердамський.....	75
Ніколо Макіавеллі.....	76
Ідейна криза Відродження. Реформація	77
Лютеранство	77
Кальвінізм	78
Практичні завдання: Філософія Відродження	79
ТЕМА 6. НАУКОЦЕНТИЗМ ФІЛОСОФІЇ НОВОГО ЧАСУ	84
Філософські погляди Френсиса Бекона.....	85
Раціоналізм Рене Декарта	87
Людина як частина природи у філософії Томаса Гобса	89
Проблеми пізнання у філософії Джона Лока.....	90
Вчення про субстанцію Готфрида Лейбніца	92
Розумний егоїзм Бенедикта Спінози	94
Концепція людини Блезя Паскаля	96
Практичні завдання: Філософія Нового часу.....	97
ТЕМА 7. ТРАДИЦІЇ ПРОСВІТНИЦТВА ТА НІМЕЦЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ	103
Філософія просвітництва про місце і роль людини в світі.....	104
Шарль Луї де Монтеск'є: «По дух законів»	104
Творчість Жан-Жака Руссо.....	105
Філософія Вольтера (Франсуа-Марі Аруе)	107
Енциклопедична діяльність Денні Дідро	108
Загальна характеристика німецької класичної філософії.....	109
Основні філософські ідеї Імануеля Канта	110
Діалектична концепція пізнання Георга Гегеля	113

Антропологічний принцип філософії Людвіга Фейєрбаха	116
<i>Практичні завдання: Філософія просвітництва.....</i>	<i>119</i>
<i>Практичні завдання: Німецька класична філософія</i>	<i>124</i>
ТЕМА 8. ЄВРОПЕЙСЬКЕ ФІЛОСОФСЬКЕ МИСЛЕННЯ XIX СТ.....	131
Зміна парадигми філософського мислення у XIX – XX ст.	132
Основні проблеми в європейській філософії XIX ст.	135
Вихідні ідеї філософії Артура Шопенгауера.....	135
Сцієнтична європейська філософія XIX ст.	135
Позитивізм Огюста Конта.....	136
Англійський позитивізм: Джон Міль, Герберт Спенсер	138
Марксизм як варіант сцієнтичної філософії.....	139
Антропологічна європейська філософія XIX ст.	141
Ідеї некласичної філософії С. К'єркегора	141
Імморалізм Фрідріха Ніцше	142
<i>Практичні завдання: Філософія XIX століття.....</i>	<i>145</i>
ТЕМА 9. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ XX СТ.....	152
Особливості філософії XX століття.....	153
Сцієнтичні напрями у зарубіжній філософії XX ст.	153
Неопозитивізм	153
Постпозитивізм	156
Напрями антропологічного спрямування	157
Феноменологія	157
Екзистенціалізм.....	158
Герменевтика.....	162
Фройдизм	163
Релігійна філософія XX ст.	165
Неотомізм	165
Теософія	167
Теярдизм	169
Вчення «живої етики»	169
<i>Практичні завдання: Філософія XX століття.....</i>	<i>172</i>
ТЕМА 10. ТРАДИЦІЇ РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ	180
Загальні особливості української філософії	181
Провідні філософські ідеї України IX – XVIII ст.....	182
Період Київської Русі (IX–XIII ст.)	183
Філософія Києво-Могилянської академії.....	190
Філософія Григорія Сковороди	193
Філософська думка в Україні XIX–XX століття	200
<i>Практичні завдання: Філософська думка в Україні.....</i>	<i>211</i>

Замість післяслова	222
---------------------------------	------------

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Чи потрібно вивчати філософію? Що дає філософське знання? Якою є специфіка філософського пізнання?

Філософія є вченням про загальні принципи буття й пізнання, про ставлення людини до світу, про всезагальні закони розвитку природи, суспільства й мислення.

Філософія покликана виробляти узагальнену систему поглядів людини на світ, місце людини в ньому, досліджувати пізнавальні цінності, соціально-політичне, моральне й естетичне відношення людини до світу.

Теоретичне наповнення навчально-методичного посібника *«Нариси з історії філософської думки»* розкриває глибинну, динамічну сутність історії філософії як основи мінливого з роками й тисячоліттями світогляду, як історично змінюваного осмислення світу та місця людини в ньому.

Історія філософії займає особливе місце у філософському знанні, оскільки вивчає історичні типи філософії: філософські системи окремих філософів і розвиток їхніх поглядів в межах філософських шкіл.

Історія філософської думки важлива для вивчення, оскільки критичний аналіз ідей філософів надає можливість краще зрозуміти й оцінити конкретну філософську концепцію.

Історія філософії надає теоретичну реконструкцію, інтерпретацію і критичне осмислення філософських ідей, виявлення внутрішнього зв'язку і взаємозумовленості їх складових, представлених різними філософськими течіями, школами та напрямками.

У вступній темі окреслюється структура філософського знання, аналізується проблемне поле філософії, спільні методологічні підходи та відмінності наукового й філософського сприйняття світу, вбачається евристичний потенціал філософської рефлексії.

У наступних темах історико-філософський матеріал сконцентровано навколо стрижневої ідеї, що узагальнює теорії мислителів різних періодів: у філософських системах стародавнього Сходу – це світобудова та людина, стародавній Греції – уявлення про космос, середньовіччі – служіння Богу, в епоху Відродження – віра в здатності людини пізнавати та вдосконалювати світ, новий час – розробка наукових методів, віра в розум, у німецькій класичній філософії – системне охоплення закономірностей розвитку світу та людини завдяки розуму й діяльності, у філософії України – осмислення

української філософської ментальності, у сучасній філософії – парадигмальність світосприйняття тощо.

Метою вивчення філософії майбутніми фахівцями є одержання знань, визначених звичайними практичними зацікавленнями людини, оскільки опанування системою філософських знань, по-перше, сприяє піднесенню рівня загальної культури особистості, по-друге, розширює кругозір і свідомість, розвиває мислення, по-третє, допомагає жити, не втрачаючи особистої визначеності, індивідуальної душі й загальнолюдської свідомості, протистояти обставинам, вміти зберігати духовну тверезість і стійкість.

Філософське знання – це необхідний для сучасної людини комплексний, інтегруючий вид знання, де інтегральність виявляється єдністю, що не виключає превалювання в ньому якогось об'єднуючого першопочатку; і таким є, напевно, його раціоналістичність.

Філософія – це не тільки наука, а й мистецтво, гуманітарне знання, любов до мудрості, ідеологія, трансцендентальне й трансцендентне осягнення об'єкта пізнання, спосіб життя.

- *Історія філософії збирає історичні досягнення філософії, вписуючи їх у сьогодення.*
- *Знати історію філософії – означає знати, що найбільші мислителі епох, пророки племен і народів були оптимістами. Розвиток філософії є історія духовного життя людини (Гелен Келлер).*

ТЕМА 1

ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ПРИЗНАЧЕННЯ, ЗМІСТ І ФУНКЦІЇ В СУСПІЛЬСТВІ

Світогляд і філософія.

Предмет філософії.

Функції філософії в суспільстві.

Структура філософії.

Співвідношення філософії, науки, релігії та мистецтва.

Поняття світогляду, його походження, структура, сутність та роль у житті людини. Світогляд і світовідчуття, світосприйняття і світорозуміння. Філософія і світогляд. Специфіка філософського світогляду. Історичні типи світогляду: міфологія, релігія, філософія. Особливості та функції міфу. Суспільно-історична природа релігії, її соціальні та гносеологічні функції. Ідея Бога. Взаємозв'язок і розвиток міфології, релігії та філософії. Зародження філософської думки. Ідея мудрості. Культурно-історичні передумови виникнення філософії.

Предмет філософії та особливості філософського мислення. Основне коло філософських питань. Специфіка філософського усвідомлення світу. Основні теми філософських роздумів: світ і людина, сутність і зміст людського існування. «Основне питання філософії» як філософська проблема. Форми вирішення основного питання філософії. Головні напрями у філософії. Історичні форми матеріалізму. Історичні форми ідеалізму. Поняття скептицизму і агностицизму.

Основні методи філософії. Основні функції філософії. Співвідношення між філософією та конкретними науками. Місце і роль філософії у сучасному суспільному житті.

СВІТОГЛЯД І ФІЛОСОФІЯ

До визначення філософії та її предмета слід підходити з позицій самої людини, її місця в світі та ставлення до цього світу, а також з позицій історії людства та джерел виникнення філософії.

Відносини «людина – філософія» є основними та найголовнішими. Не було б людини – не було б й філософії.

Філософія створена людиною, і тому їй притаманний «принцип подвійності»: як філософія впливає на людину, так і людина на філософію.

Знання життєвої премудрості допомагає людині жити, долати перешкоди на своєму життєвому шляху; філософські теорії та погляди стають життєвим кредо людини.

Людина має свій погляд на все, але вона може говорити й оцінювати лише те, що увійшло з нею у контакт: чуттєвий чи розумовий. Вона довіряє своїм почуттям; тому, що вона може потримати, побачити, почути; тому, що вона може сприйняти чи проаналізувати; тому, кому вона може довіряти. Усе це сприяє формуванню певного погляду людини на світ, на події та явища, що в ньому відбуваються.

Світогляд – світ, який ми розглядаємо. У процесі життєдіяльності у людини формуються уявлення про: основні засади й особливості світу; про свої власні риси й особливості. Отже, світогляд постає формою людського самовизначення в світі.

Світогляд – сукупність узагальнених уявлень людини про себе, світ, свої взаємини зі світом, своє місце у світі, своє життєве призначення.

Але світогляд – це не просто знання, а й деяке духовне утворення. Він надає людині разом зі знаннями про закони тих чи інших сфер діяльності ще й оцінку та ставлення до них.

Предмет світогляду – відношення «людина – світ» – постає майже неозорим, безмежним і певною мірою невизначеним. Звідси випливає, що світогляд поєднує в собі певні інтелектуально-розумові й почуттєво-емоційні компоненти.

Світогляд синтезує цілу низку інтелектуальних утворень: знання, бажання, інтуїцію, віру, надію, життєві мотиви, мету тощо.

Складовими світогляду є погляди, переконання, принципи, ідеали, цінності, вірування, життєві норми та стереотипи.

Світогляд загалом – загальнолюдське явище, він притаманний кожній людині в її нормальному стані (його немає в немовляти та психічно хворих).

Світогляд дуже різноманітний, бо кожна людина по-своєму сприймає навколишній світ. Пояснюється це різницею у можливостях органів чуття

людей (фізіологічне), оточуючим середовищем (фізичне), конкретним людським оточенням – сім'я, друзі, колектив (соціальне), а також авторитетом окремих особистостей.

Видів світогляду багато.

Класифікується світогляд за такими рівнями:

- за рівнем носія (людина, колектив, група, нація, представники регіону);
- за рівнем світобачення й усвідомлення (усвідомлений, неусвідомлений, частково усвідомлений, буденний, науковий, філософський);
- за рівнем історичної епохи (архаїчний, античний, середньовічний, ренесансний, сучасний);
- за рівнем морально-ціннісної орієнтації (егоїстичний, альтруїстичний, гуманістичний, антигуманний, цинічний, націоналістичний);
- за рівнем організації (цілісний, фрагментарний, внутрішньо узгоджений, суперечливий);
- за рівнем сприйняття дійсності (реалістичний, фантастичний, екстрасенсорний, викривлений);
- за рівнем ставлення до вищих сутностей (релігійний, скептичний, нігілістичний, агностичний, атеїстичний)
- за рівнем соціального стану й положення в суспільстві.

Світогляд виконує такі завдання: пов'язує людину зі світом, надає їй основні життєві орієнтації, подає навколишню дійсність через людські виміри.

Філософія є певним видом світогляду – рівень філософського осмислення світу називається теоретичним – філософія є теоретичною формою світогляду.

Філософія – теоретична форма світогляду, спрямована на критичне дослідження й вирішення світоглядних проблем з метою підвищення рівня достовірності й надійності знань (це усвідомлений світогляд).

Теоретичній формі знань передують простіші знання.

Історично першою формою світогляду прийнято вважати міфологію (грец. «мітос» – слово, сказання) розповіді чи перекази про богів, першопредків, початкові події світу.

Міф – одна з форм вираження людиною свого ставлення до світу й опосередкованого розуміння соціальних відношень певної цілісності.

Це перша, нехай і фантастична, відповідь на питання про виникнення світу, про призначення та смисл людського існування.

Міфічне зображення світу:

- 1) тісно пов'язане з релігійними уявленнями;
- 2) містить низку ірраціональних елементів;
- 3) відрізняється антропоморфізмом;

4) персоніфікує сил природи.

А також утримує певну суму знань про природу й суспільство, що отримані на основі вікового досвіду (відображає зміни в соціально-економічній структурі суспільства, у політичних силах у процесі централізації давніх державних утворень).

Особливою силою в міфі наділене слово: розглядається як певний вид реальності, як ключ для проникнення в особливу реальність.

Такі риси міфологічної свідомості зумовлені тим, що архаїчна людина була злита з природою, себе вона розглядала як частку природи, а тому переносила на природу власні властивості.

Між природою й людиною зростали опосередковуючі ланки (сфера штучно створених речей і явищ) – це спричинило відхід від міфологічного мислення. Міф розкладається, і з нього виділяється низка напрямів духовної діяльності, характерних для цивілізацій розвинених суспільств: раціональні знання (пранаука); мистецтво; релігія; фольклор; етичні норми та правила; правові уявлення; філософія.

Між філософією та міфологічним світоглядом є ряд відмінностей. Міфологічний світогляд формується й функціонує стихійно; не має автора, творцем є народ; характеризується єдністю світу й людини; розповідає про явища оточуючого світу; бачить світ цілісним, універсальним.

Філософія формується й функціонує завдяки свідомій й усвідомленій інтелектуальній діяльності; є авторською формою мислення й інтелектуальної творчості; характеризується виділенням людини з природи, а окремого індивіда – з людської первинної спільності; постає індивідуальною формою світоглядного самовизначення людини та пояснює ці явища; характеризується аналітико-синтетичним мисленням.

ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФІЇ

Отже, філософія (від грец. любов до мудрості) – певний рівень світогляду, форма суспільної свідомості. А також **філософія – вчення про загальні принципи буття й пізнання, про ставлення людини до світу, наука про всезагальні закони розвитку природи, суспільства й мислення.**

Виробляє узагальнену систему поглядів на світ, місце людини в ньому; досліджує пізнавальні цінності, соціально-політичне, моральне й естетичне відношення людини до світу.

Предмет філософії – загальні властивості та зв'язки дійсності – природи, людини, взаємовідношення об'єктивної дійсності й суб'єктивного світу. матеріального й ідеального, буття й мислення.

Головні завдання філософії: синтез знань і створення єдиної картини світу, що відповідає певному рівню розвитку науки, культури й історичного розвитку; обґрунтування, виправдання й аналіз світогляду; розробка загальної методології пізнання й діяльності людини в оточуючому світі.

Кожна людина стикається з проблемами, що обговорюються у філософії.

- Загальносвітові проблеми: Як побудований світ? За якими законами розвивається він? Хто чи що визначає ці закони? Яке місце в цьому розвитку посідають закономірність і випадок? Чи розділений світ на дух і матерію? Яким є спосіб їхнього співіснування?
- Проблема людини у цьому світі: смертна чи безсмертна людина? У чому сенс її життя? Яке призначення? Якими є пізнавальні можливості людини? Чому людина наділена чеснотами й пороками?
- Проблеми свідомості: що таке людина? Фізіологічно функціонуючий організм чи духовний велетень? Чи те й інше?
- Проблеми суспільства: чи має світ мету? Чи існують закономірності розвитку історії? Що таке прогрес?
- Моральні проблеми: що таке мудрість, совість, справедливість, обов'язок? Добро та зло? Що таке щастя? Чи існує справжня дружба, любов?

Зміст філософії – реальність світу як цілого. Філософія є раціональним способом пояснення дійсності (логічна аргументованість, обґрунтованість) базується на розумі, а не на вірі й художньому образі, що відіграють лише допоміжну роль.

Метою філософії є знання, яке б залежало від звичайних практичних зацікавлень. Корисність не може бути її метою.

Роль вивчення філософії можна визначити так:

сприяє зростанню загальної культури й формуванню філософської культури особистості;

розширює свідомість (розглядає точки зору різних людей, критично їх осмислює);

допомагає жити, не втрачаючи особистої визначеності, індивідуальної душі й загальнолюдської свідомості, протистояти обставинам, вміти зберігати духовну тверезість.

Призначення філософії – пошук сенсу життя людини (возвеличення людини, спонування до вдосконалення, до прекрасного, до добра).

ФУНКЦІ ФІЛОСОФІЇ В СУСПІЛЬСТВІ

Визначення функцій філософії відштовхується від центральної філософської проблеми – відношення мислення до буття, людини до світу, свідомості до матерії, духу до природи, ідеального й матеріального (що є первинним).

Основне питання філософії – співвідношення мислення до буття, свідомості й матерії, природи. Дві його частини:

- 1) що є первинним – дух чи матерія;
- 2) чи може людина за допомогою мислення пізнати світ.

Залежно від вирішення 1-го питання філософи поділяються на матеріалістів й ідеалістів.

Матеріалісти виходять з того, що первинним, вихідним є матерія, природа, а мислення, свідомість, дух є похідним від матерії (дух і свідомість виникають завдяки еволюції матерії).

Ідеалісти стверджують, що матерія – продукт унаслідок дії свідомості, мислення. Відмінність уявлень про особливості вихідної свідомості, що породжує матерію, породжує різні форми ідеалізму: *об'єктивний ідеалізм* розглядає в якості такої вихідної свідомості надособистісну (не пов'язану з конкретною людиною) ідеальну субстанцію (абсолютна ідея, світова воля); *суб'єктивний ідеалізм* вихідною вважає свідомість окремої, конкретної людини, її почуття, сприйняття тощо (все, що поза мною, є продуктом моєї свідомості).

Представники граничної форми суб'єктивного ідеалізму – *соліпсизму* – стверджують, що й інші люди є продуктом моєї свідомості. Ідеалізм завжди орієнтувався на релігію: у них спільне підґрунтя – віра в існування позаматеріального надприродного початку світу. Матеріалізм завжди тяжів до наукового, об'єктивного пізнання світу.

Філософський матеріалізм і наука виходять із визнання об'єктивності законів природи. Природні процеси відбуваються незалежно від якихось надприродних сил. Якщо це не так, то наука не має сенсу.

Загальні функції філософії:

- Світоглядна функція філософії – подати цілісну картину світу, уявити світ як ціле.
- Гносеологічна функція філософії полягає у вивченні відношення «світ – людина» (теорія пізнання розглядається як відношення об'єкта та суб'єкта пізнання, виявляється зв'язок почуттєвого й раціонального, досліджуються проблеми істини, формування переконань тощо).
- Методологічна функція – філософія розробляє загальні методи пізнання.

- Інтеграційна функція – узагальнює висновки спеціальних наук, об'єднує їх на основі своїх досліджень і методів пізнання.
- Аксіологічна – філософія не тільки висуває теоретичні положення, а й інтерпретує їх, дає оцінку, формує систему цінностей.
- Критична – підлягає критичній оцінці все, що відповідає філософській системі.
- Комунікативна – спілкуванні й передача інформації.

Деякі філософи основними вважають такі функції: теоретико-пізнавальна, пізнавальна й оцінна.

- Теоретико-пізнавальна здійснює синтез знань і створює єдину картину світу, що відповідає певному рівню розвитку науки, культури й історичного досвіду.
- Пізнавальна – здійснення прогнозу, формування гіпотез про загальні принципи, тенденції розвитку, а також первинних гіпотез про природу конкретних явищ (функція інтелектуальної розвідки) – загально-світоглядні й теоретико-пізнавальні підстави науки вивчаються, опрацьовуються й формуються у сфері філософії.
- Оцінна функція полягає в оцінюванні певних ситуацій у світі, а також конкретних наукових припущень і концепцій уже з позиції узагальнення й методологічного до них підходу. Філософія розробляє певний символічний і термінологічний апарат, яким пізніше користуються й у інших науках, в інших галузях пізнання.

СТРУКТУРА ФІЛОСОФІЇ

Структура філософського знання визначається виділенням тих сфер реальності, які людина позначає та досліджує. Відповідно до цих сфер формуються й основні філософські дисципліни.

Сфери реальності:

Природа, світ, космос.

Формуються такі дисципліни (науки):

- Онтологія – філософська наука про буття як таке. Вивчає, чому взагалі можливе існування, як можна розуміти буття, як людина пов'язана з буттям.
- Натурфілософія – філософія природи – постає різновидом онтології, зосереджує увагу на питанні «що таке природне буття», розглядає структуру виявів природи, визначає всезагальні закономірності та якості природи.

- Космологія – існує як різновид астрономії і як філософське вчення про сутність і природу космосу (виникнення й походження космосу розглядає космогонія).

Суспільство та суспільна історія.

Виникають такі дисципліни (науки):

- Соціологія – наука про суспільство (емпірична соціологія і соціологія окремих сторін суспільства(наприклад сім'ї, праці тощо).
- Соціальна філософія – вивчає й по-філософськи осмислює природу суспільного життя, зв'язки суспільства й природи, суспільства й людської індивідуальності.
- Філософія історії – ставить граничні питання історії людства: чому людство перебуває в стані історичного розвитку, куди прямує історія, хто є її суб'єктом, чи існують закони людської історії.
- Культурологія – подає вивчення культури ключем до розуміння специфічних якостей, ознак людини й суспільного життя.

Сама людина з її особливостями, здібностями, властивостями.

- Філософська антропологія – вивчає людину в усіх її можливих виявах. Визначає сутність людини та її відмінність від природи людини, торкається способу буття людини.
- Антропософія – не тільки вивчає людину, а й намагається збагнути сенс її появи у світі.

Сфера духовних або інтелектуальних процесів (сфера свідомості).

- Логіка – досліджує форми, закони й норми правильного мислення.
- Гносеологія – теорія пізнання, що вивчає питання про природу, чинники та результати пізнавальної діяльності людини, умови продукування й ознаки достовірних знань, умови й можливості їх практичного використання.
- Етика – вчення про мораль і моральність, норми й засади людських взаємин.
- Естетика – філософія краси. Досліджує природу людського захоплення красою дійсності, шукає причини людського потягу до прекрасного, гармонії форм суцього.
- Філософія релігії – вивчає питання природи й сутності релігії, досліджує причини виникнення релігії, її конфесійного різноманіття.
- Історія філософії – збирає історичні досягнення філософії, вписуючи їх у сьогодення.

СПІВВІДНОШЕННЯ ФІЛОСОФІЇ, НАУКИ, РЕЛІГІЇ ТА МИСТЕЦТВА

Науку й філософію споріднює те, що вони базуються на логічному мисленні й прагнуть пояснювати дійсність. Але тільки філософії властиве гранично широке узагальнення. Наука не досліджує, що ми можемо називати істиною та знаннями, а також питання про положення людини у світі та її самовизначення.

Філософію й релігію споріднює те, що вони постають різновидами світогляду. Але релігія базується на вірі, у той час як філософія все розглядає критично й намагається доводити все, що розглядається. Окрім того, релігія – ще й соціальний інститут, певні ритуали й певний спосіб життя.

Філософія й мистецтво схожі в тому, що подають дійсність через людське до неї відношення, а не відсторонено, для них не існує заборонених тем. Розходяться в тому, що філософія постає розумовим осягненням світу, а мистецтво подає його через почуття й переживання.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Світогляд і філософія. Рівні світогляду.
2. Предмет, завдання і зміст філософії.
3. Основна філософська проблема.
4. Функції філософії у суспільстві.
5. Структура філософії. Основні філософські дисципліни.
6. Співвідношення філософії з наукою, релігією та мистецтвом.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ЩО ВИВЧАЄ ФІЛОСОФІЯ

Мета. Окреслення основних проблем філософії як науки та навчальної дисципліни; визначення основних понять філософії; ознайомлення з основними розділами філософії.

Ключові поняття та терміни. Світогляд, релігія, міфологія, філософія, предмет філософії, основне питання філософії, матеріалізм, ідеалізм, об'єктивний ідеалізм, суб'єктивний ідеалізм, монізм, дуалізм, агностицизм, скептицизм, наука, функції філософії.

Навчальні питання

1. Поняття світогляду, структура, сутність і роль у житті людини.
2. Історичні типи світогляду: міфологія, релігія, філософія.
3. Світогляд і філософія.
4. Особливості історичного виникнення філософії.
5. Історія формування предмета філософії.
6. Особливості філософського мислення.
7. Сучасні концепції предмета філософії.
8. Основне питання філософії як філософська проблема.
9. Форми вирішення основного питання філософії.
10. Основні методи філософії, їх характеристика.
11. Структура і функції філософії.
12. Співвідношення філософії, науки і релігії.

Методичні поради та рекомендації

Успішне засвоєння теми забезпечить:

- 1) тезисне конспектування матеріалу за схемою

Філософія і світогляд пов'язані так: ...

Рівні світогляду визначають за ...

Предмет філософії – це ...

Завдання філософії – ...

Зміст філософії охоплює ...

Основна філософська проблема полягає в ...

Функції філософії у суспільстві такі: ...

Основні філософські дисципліни такі: ...

- 2) питання для самоконтролю та перевірки:

1. Що таке світогляд?
2. Що таке філософія?
3. Що є предметом філософії?
4. Які функції виконує філософія в суспільстві?
5. Як структурується філософське знання?
6. Як співвідносяться філософія, наука, релігія та мистецтво?

Контрольні завдання*

1. Проаналізуйте наведені нижче визначення предмета філософії, поясніть, які найперші функції філософії в ньому акцентовані:

а) Існує лише одне справді серйозне філософське питання – питання про самогубство. Судити про те, варте чи не варте життя того, щоби бути живим, – значить відповідати на основні питання філософії.

б) Проблеми філософії на всьому шляху її історії завжди ті ж самі. Але погляд на них з боку окремих філософів різним. Кожна справді нова філософія висуває на перший план якийсь новий момент, однаково необхідний усім іншим для загальної повноти філософії.

в) Людина за своєю природою вільною, але не завжди розуміє, як варто скористатися своєю свободою. Філософія відкриває людині горизонт життєвого вибору, допомагаючи здійснити його свідомо.

г) Філософія досліджує сутність самої істини, самого добра, самої краси; вона досліджує саму сутність буття і життя, досліджує самий дух людини та природу її найважливіших дій....

2. Визначте основні відмінності між філософією та міфологічним світоглядом:

Міфологічний світогляд	Філософія
Формується й функціонує стихійно	
Не має автора, творцем є народ	
Характеризується єдністю світу природи й людини	
Розповідає про явища оточуючого світу	
Розглядає світ цілісним, універсальним	

3. Визначте, у якому співвідношенні перебувають філософія, наука, релігія та мистецтво:

	Спільне	Відмінне
Філософія й наука		
Філософія й релігія		

Філософія й мистецтво		
-----------------------	--	--

4. Встановіть відповідність між рівнями світогляду та видами й формами його виявів:

- 1) рівень носія;
 - 2) рівень світобачення й усвідомлення;
 - 3) рівень історичної епохи;
 - 4) рівень морально-ціннісної орієнтації;
 - 5) рівень організації;
 - 6) рівень сприйняття дійсності;
 - 7) рівень ставлення до вищих сутностей.
- а) людина, колектив, група, нація, представники регіону;
 - б) егоїстичний, альтруїстичний, гуманістичний, антигуманний, цинічний, націоналістичний;
 - в) архаїчний, античний, середньовічний, ренесансний, сучасний;
 - г) усвідомлений, неусвідомлений, частково усвідомлений, буденний, науковий, філософський;
 - д) цілісний, фрагментарний, внутрішньо узгоджений, суперечливий;
 - е) реалістичний, фантастичний, екстрасенсорний, викривлений;
 - ж) релігійний, скептичний, нігілістичний, агностичний, атеїстичний

Завдання для самостійної роботи

Проблемне поле філософії.
Світогляд і міфологія.
Наукове й філософське сприйняття світу.
Евристичний потенціал філософської рефлексії.

Теми для есеїв, доповідей, рефератів

Філософія – прамати всіх наук.
Характерні риси філософського мислення.
Що таке «мудрість»?
Актуальність філософії у сучасному світі.

Завдання для індивідуальної роботи

А. Охарактеризувати свій світогляд.
Б. Проінтерпретувати висловлювання:

- *Філософія – не тільки зібрання повчань, догм, поглядів або логічно сувора система, вона велике знаряддя розуму у боротьбі проти нерозумного устрою суспільства (Вольтер).*
- *Першим і єдиним предметом, гідним уваги філософії, може бути тільки людина (С. К'єркегор).*
- *Філософія повинна допомагати людині шукати й знаходити своє «я», сенс життя у найабсурдніших ситуаціях (екзистенціали).*
- *Філософія – «аріаднина нитка» життя людей. Головна її мета – у здійсненні завдань пізнавального, практичного й морального значення.*
- *«Філософія, чи любомудріє, спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя духу нашому, шляхетність серцю, світлість думкам, яко главі усього» (Г. Сковорода).*
- *Саме філософія є репрезентатором національної культури, національного світогляду (Д. Чижевський).*

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко І., Ярошовець В., Бугров В. Філософія: Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2023. 648 с.
2. Боецій Северин. Розрада від філософії / Пер. з лат. А.Содомора; Передм. В.Кондзьолки. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002.
3. Девід Гудінг, Джон Леннокс. Світогляд: для чого ми живемо і яке наше місце у світі. К.: УБТ, 2003.
4. Практикум з філософії: Методичний посібник для викладачів та студентів ВНЗ / Під редакцією В.Петрушенка. Львів: Новий Світ, 2000, Магнолія плюс, 2003.
5. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підручник. К.: Академвидав, 2008.

ТЕМА 2

ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Зародження філософії у стародавньому світі

Давньоіндійська філософія

Ортодоксальні філософські школи

Неортодоксальні філософські школи

Давньокитайська філософія

Конфуціанство

Даосизм

Культурно-історичні передумови виникнення філософії. Принципи періодизації історії філософії. Історичні типи філософії. Своєрідність філософії Стародавніх Індії та Китаю. Неортодоксальні школи філософії Стародавньої Індії: чарвака, буддизм, джайнізм. Ортодоксальні школи філософії Стародавньої Індії: веданта, санкх'я, йога, ньяя, вайшешика, міманса. Філософські школи Стародавнього Китаю: конфуціанство та даосизм.

ЗАРОДЖЕННЯ ФІЛОСОФІЇ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

Філософія виникла в VI–IV ст. до Р.Х. одночасно в трьох цивілізаціях – індійській, китайській і грецькій.

Про зародження філософії свідчить протиставлення загальноприйнятих думок про світ справжнім знанням про нього – істині.

Філософія починається там і тоді, де й коли виникає сумнів щодо виправданості традицій, пануючих думок, коли фіксуються розбіжності видимого і суцього, загальноприйнятого та справжнього.

Таке протиставлення може бути породжене різними чинниками: соціальними, що формують самосвідомість особи (торгівля, держава з регульованими соціальними відносинами); ознайомлення з іншими народами та їх звичаями; криза традиційної міфології; зародки наукового знання. Ці чинники породжують основну онтологічну (що таке буття і небуття) і гносеологічну (що є істина, як досягти істини) проблеми.

Загальна характеристика онтологічних і гносеологічних здобутків давньогрецької філософії і європейської традиції загалом до епохи Відродження, а китайської та індійської філософії до XX ст. полягає в тому, що відношення між видимим та істинно суцям світом будувались на *правдоподібності*.

Кожна традиція і кожен мислитель будували різні моделі співвідношення між видимими і невидимими сторонами світу (буття), але чітких доказів, зокрема емпіричних фактів, які б свідчили про справжній характер цього співвідношення, не було. Цим, зокрема, зумовлена така різноманітність онтологічних і гносеологічних концепцій цього періоду.

Роздуми давніх людей про світ мають історико-культурне значення, а їхні етичні вчення і тепер збуджують інтерес. Адже здебільшого вони стосувались реального життя і вибудовувались на його основі.

ДАВНЬОІНДІЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ

Історія індійської культури сягає глибини віків. Активну участь у її творенні брали арії – кочові племена, які, за археологічними та етнографічними свідченнями, вийшли, ймовірно, з півдня України.

Вже в II тис. до Р.Х. на території Індії склались дрібні державні утворення. Давньоіндійське суспільство було кастовим, світоглядом його була міфологія, викладена у Ведах – збірниках гімнів. Веди на санскриті (мові аріїв) означають знання. (Порівняйте українське «відати» – знати, «відьма» – знахарка).

Веди освячували кастовий лад і проголошували панування каст жерців (брахманів) над всіма іншими кастами, в тому числі військовою аристократією – кшатріями. Звідси назва ведійської міфології – брахманізм.

(На території України донедавна існував такий звичай, як «(б)рахманський Великдень». Рахмани, за уявленнями українців, ведуть праведне життя, але не знають Христа. Цей етнографічний факт свідчить про контакти наших народів у глибині віків).

Основний мотив ведійської літератури – панування духовного над матеріальним, брахманів над іншими кастами.

У середині I тис. до Р.Х. в давньоіндійському суспільстві сталися відчутні соціально-політичні зміни: розвивалися ремесла і торгівля, зростали міста, замість дрібних держав виникали великі державні об'єднання. Домінуюче становище в суспільстві перейшло до кшатріїв: війни сприяли усвідомленню ними своєї соціальної значущості, що спонукало їх взяти владу в свої руки. Все це зумовило зміни й у світоглядній сфері: брахманізм поступився місцем релігійним течіям – джайнізму і буддизму, що постали як ідеологічний протест проти кастової природи брахманізму, складності його обрядів. Джайнізм і буддизм були світоглядами, зрозумілішими для простих людей.

Одночасно зі змінами соціальних відносин і світоглядних ідей формуються основні школи індійської філософії. Як і в інших країнах, філософія в Індії виникає у зв'язку з кризою міфології. Але перехід від ранньокласового до розвинутого класового суспільства відбувався в Індії поступово. Тому й у сфері ідеології не було різких стрибків: більшість філософських систем зберігає міфологічні теми, розвиває їх.

Творцями більшості філософських шкіл були жерці-аскети, чим пояснюються такі особливості індійської філософії, як проповідь аскетизму та містичного споглядання, пасивність і самозаглиблення. Ці особливості зумовлені не специфікою духу індусів, а соціальними умовами розвитку індійського суспільства.

Серед багатьох шкіл індійської філософії чітко окреслюються два їх типи: ортодоксальні, класичні (даршан) і неортодоксальні, некласичні (настика).

Ортодоксальні визнають безумовний авторитет Вед.

Неортодоксальні, хоч і запозичують з Вед деякі ідеї, не визнають їх святості.

ОРТОДОКСАЛЬНІ ФІЛОСОФСЬКІ ШКОЛИ

Ортодоксальні – класичні (даршан) філософські школи.

До них належать *веданта*, *міманса*, *вайшешика*, *санкх'я*, *ньяя* і *йога*. Основою світу вони проголошують *Брахмана*, Бога, духовну субстанцію. Спочатку брахман поставав як особа Бога, згодом він трансформувався в духовну субстанцію, основу всього суцього.

Веданта означає «кінець Вед». Веди – найдавніше писання відоме людству, містить мудрість усіх часів. Остання частина Вед складається з Упанішад.

В Упанішадах (коментарях до Вед) відзначається: «Те, чим породжуються ці істоти, чим живуть народжені, в що вони входять, вмираючи, те й намагайтеся пізнати, то і є Брахман». Брахман породжує, відтворює і підтримує все суще. Але він є безособовим началом. Носієм принципу індивідуальності є *атман*, який облаштовує світопорядок, є внутрішнім правителем. Ці два космогонічні начала чимось нагадують матерію і форму Аристотеля. Але ця аналогія приблизна.

(Спроба передати зміст понять брахман, атман чи китайського дао європейськими мовами наштовхується на певні труднощі, оскільки вони є такими структурами (моделями) первнів світу, які не властиві європейській релігійно-філософській думці; їх зміст можна осягнути тільки з контексту відповідної культури).

Сутність людини також включає атман і брахман. Мета людського життя полягає в тому, щоб подолати низку нескінченних перевтілень і злитися з космічними атманом і брахманом, розчинитися в них.

Існує кілька сходин, які ведуть до осягнення брахмана. Вищою з них є медитація, заснована на практиці йоги. Завдяки злиттю з космічним брахманом атман людини долає безкінечність перевтілень – *сансару*, яка породжена *кармою* – відплатою за попереднє життя.

Такою постає загальна конструкція світу й місця людини в ньому у *веданті* й *мімансі*, які найбільше наближені до Вед.

Вайшешика визнає дев'ять субстанцій – землю, воду, світло, повітря, ефір, час, простір, душу і розум. Перші чотири складаються з атомів. Атоми різняться між собою кількісно і якісно. Внаслідок їх сполучення і роз'єднання, якими керує світова душа, відбувається виникнення і зникнення речей.

Санкх'я вважає основою світу матерію (пракриті) і атман – принцип індивідуальності й духовності.

Ньяя і *йога* відомі не так онтологічними побудовами, як методологіями, які застосовують й інші школи. Ньяя основну увагу приділяла теорії пізнання і

логіці, розробила вчення про силогізми. Йога сформулювала сукупність правил (методологію) регулювання фізіологічних і психічних процесів людини, завдяки яким, на думку її прихильників, настає прозріння і досягається істина.

НЕОРТОДОКСАЛЬНІ ФІЛОСОФСЬКІ ШКОЛИ

Неортодоксальні – некласичні (настика) філософські школи.

До них належать буддизм, джайнізм і чарвака-локаята.

Буддизм – світова релігія, морально-етичне вчення зі значними філософськими вкрапленнями. Як і більшість шкіл індійської філософії, вважає, що життя – це страждання. «Чотири благородні істини» Будди проголошують: існує страждання, є причина страждання, можна припинити страждання, є шлях, який веде до цього. Причиною страждань є бажання людей. А спосіб регулювання їх є восьмиступінчастий шлях морального вдосконалення людини: правильне розуміння, правильне прагнення, правильна думка, правильна мова, правильна дія, правильний спосіб життя, правильні зусилля, правильна зосередженість. Цей шлях є нічим іншим, як засобом опанування бажаннями. На цьому шляху досягається *нірвана* – стан незворушності й спокою, який перериває сансару – безкінечність народжень.

Цікавою є онтологічна конструкція буддизму. Він є одним з небагатьох вчень, що заперечують субстанційну модель світу і розглядають суще як процес, безперервне становлення. Все суще складається з психічних і матеріальних елементів (дхарм), які постійно перебувають у стані буття – небуття, в стані пульсації між цими полюсами. На цій підставі буддизм заперечує існування душі як окремої сутності.

Джайнізм виник водночас з буддизмом, має спільні з ним мотиви. Вважає, що перервати карму (долю, прокляття) сансари можна аскетичним життям.

Чарвака-локаята – єдина матеріалістична школа Давньої Індії. Основою світу вважає п'ять елементів – воду, вогонь, землю, повітря і (іноді) ефір. Кожний з них складається зі своїх атомів, які незнищенні й незмінні. Заперечує ведійське вчення про карму і сансару, існування Бога і душі, її моральному вченню притаманний відхід від усталених традицій індійської культури.

Загалом онтологічні схеми найвпливовіших шкіл (веданта, міманса) являли собою логізацію міфу – переведення міфологічних образів у логічні абстракції. В деяких школах (вайшешика, санкх'я, чарвака-локаята) зроблено перші наївні узагальнення про речовинну будову світу і навіть висунуто ідею атомізму. Індійські мислителі дуже мало уваги приділяли державі, праву, соціальній проблематиці. Провідне місце відводили етичним вченням.

У їхніх етичних вченнях домінують дві думки: життя – це страждання, а подолання страждань можливе через втечу від світу. Ці мотиви, ймовірно, породжені незначною цінністю життя окремої особи в східних деспотіях. Вони своєрідно відобразили соціальний стан індійських мислителів.

В Індії, на відміну від Китаю, де конфуціанці були придворними філософами, мислителі були аскетами, жили осторонь важливих соціальних подій. Цим зумовлена і відсутність ідей щодо раціональної перебудови суспільства, занурення в себе. Розум не застосовано до вдосконалення соціальної сфери, йому залишалось лише регулювати психічні процеси.

ДАВНЬОКИТАЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ

Виникнення і розвиток давньокитайської філософії припадає на VI–III ст. до Р.Х. Цей історичний період вважають золотим віком китайської філософії, коли сформувалися провідні філософські школи – даосизм, конфуціанство, моїзм, легізм, натурфілософія, які помітно вплинули на розвиток китайської філософії, були сформульовані традиційні для китайської філософії проблеми, поняття і категорії.

Давньокитайська філософія, подібно до індійської та грецької, сформувалася в лоні міфології. Однак це не був автоматичний процес. Для переходу від міфології до філософії необхідні були певні соціальні умови, соціальні поштовхи і, зрештою, соціальні сили, яким була потрібна філософія.

Відомо, що філософія розвивається за соціальних умов, коли за індивідом визнається право мати самостійну, відмінну від традиційних поглядів, власну думку, тобто визнається суверенність розуму. Філософія постає в тому суспільстві, в якому індивід є самостійною силою, особою.

Соціальною одиницею в Китаї завжди вважалась сім'я, клан, община, земляцтво. Однак в цей час відбувається заміна дрібних державних об'єднань ранньокласового суспільства, в якому панували патріархальні родові відносини і родова аристократія, централізованою державою з розвинутими класовими відносинами і розгалуженим чиновницьким апаратом. Ця епоха увійшла в китайську історію як епоха «боротьби царств». Обстановка того часу, коли руйнувались давні родові традиції, старі соціальні механізми контролю над індивідом, а нові ще не сформувались, була відносно сприятливою для реалізації особи і відповідного розквіту культури, зокрема філософії.

Саме тоді жили найвідоміші давньокитайські мислителі, засновники провідних шкіл китайської філософії, зокрема Конфуцій і Лао-цзи (VI ст. до Р.Х.). Тоді ж були написані твори, які на довгі часи стали предметом коментування. Але цей період у китайській історії був нетривалим. Уже

наприкінці III ст. до Р.Х. стабілізувалась сильна централізована держава з деспотичною владою, в якій не залишилося місця для вільного індивіда та де про інтелектуальну свободу не могло бути й мови.

Давньокитайські мислителі цікавились загальною соціально-політичною та етичною проблематикою: питаннями управління державою, відносинами між різними соціальними прошарками, між людьми, батьками і дітьми. Менше уваги вони приділяли онтологічній і гносеологічній проблематиці. Одні китайські школи (конфуціанство, моїзм, легізм) займалися переважно соціально-політичною і моральною проблематикою, інші (даосизм) більше переймалися ставленням людини до природи, виводили моральну поведінку із законів природи.

КОНФУЦІАНСТВО

Засновником конфуціанства – етичної філософсько-релігійної доктрини – є Конфуцій, який жив і проповідував своє вчення в епоху «боротьби царств». Конфуціанство вважається духовною основою китайського суспільства. Мудрець Кун Фу-цзи (справжнє ім'я Конфуція) є водночас і виразником китайської моральності (він висловив те, що китайці на рівні стихійної свідомості вважали істиною), та її творцем, оскільки надав їй чітких канонічних форм.

Конфуціанство – філософське вчення, яке проголошує верховенство добра у світі, захищає непорушність установлених небом суспільних норм.

Основою конфуціанської моральної концепції є вчення про *жень* – людинолюбство. Вчення про *жень* – це варіант нової моралі, яка підривала основу патріархально-родових звичаїв. Ця мораль покликана була регулювати стосунки людей у містах, державі, які часто не знають одне одного, але інтереси яких стикаються. Для цього конфуціанство посилює роль внутрішнього самоконтролю людини.

Конфуціанська етика передбачає верховенство добра, закликає жити за настановою «Не роби людям того, чого не бажаєш собі, і тоді в державі та сім'ї до тебе не будуть ставитись вороже».

Цю моральну вимогу майже дослівно пізніше повторив Христос. А Кант у XVIII ст. підніс її до рангу основної моральної вимоги. Її суть можна передати словами: ототожнюй себе з іншим, постав себе на його місце. В родовій общині ця тотожність була природною, бо рід для індивіда – це помножене «Я», нормальні ж стосунки між чужими людьми можливі тільки за свідомо здійснюваного ототожнення себе з іншими.

Головну моральну вимогу, її істинність Конфуцій обґрунтовував не посиленням на Бога, а вказівкою на соціальну корисність. Соціальний прагматизм виявився підставою, яка зрівнялася з релігійно-звичаєвим виправданням моральних норм. Китайська культура не знає поділу моралі на божественну та людську: те, що всі вважають за благо, і є благом. Цим зумовлена і відсутність пророків у Китаї, які в своїй критиці занепаду суспільної моралі спиралися на божественні заповіді й повеління.

Людинолюбство Конфуція характеризує відносини, які повинні існувати між батьками і дітьми, між правителями і чиновниками, а вже потім поширюється на відносини між усіма іншими людьми. Така дещо звужена сфера «жень» пояснюється тим, що моделлю суспільства (держави) для Конфуція була сім'я. Правитель у такій державі уподібнювався батьку, а підлеглі – дітям. Стосунки між простолюдинами тут не заслуговували уваги.

Конфуцій тлумачить людинолюбство досить широко. Як моральний принцип, воно підноситься до рівня регуляторів державного життя, зрівнюється з правом і навіть підноситься над ним. «Якщо керувати народом за допомогою законів і підтримувати порядок покаранням, то народ буде прагнути ухилятися (від покарань) і не буде відчувати сорому. Якщо ж керувати народом на основі людинолюбства і підтримувати порядок за допомогою ритуалу, то народ буде відчувати сором і виправиться».

Конфуціанство, підпорядковане соціальному прагматизмові, можна вважати й певним відлунням відносин патріархального устрою, за якого мораль була єдиним регулятивним засобом.

Конфуціанський правитель повинен бути носієм найвищих моральних якостей, взірцем для народу. Якщо благородний муж втрачає людинолюбство, то чи можна вважати його благородним? – запитує мислитель. Якщо ж «благородний муж», правитель, не відповідає моральним вимогам, він не може бути правителем.

Важливе місце у вченні Конфуція посідає поняття «лі» (правило, норма, ритуал, церемоніал). Неухильно дотримуватись усталеного «лі» – одна з головних вимог конфуціанства. Без «лі» не може існувати держава. Якщо не існує «лі», то немає відмінностей між правителями і підданими, верхами і низами, літніми і молодими.

У висловлюваннях Конфуція значна увага приділена питанням державного управління, настановам, як стати гарним чиновником. У його поглядах на ці питання простежується підхід чиновника, адже сам Конфуцій певний час був державним службовцем в одному із царств. Конфуціанство в Китаї називалось «школою службовців». Було ідеологією чиновників,

літераторів, істориків, які належали до особливого соціального стану китайського суспільства.

Унаслідок «війни царств» у Давньому Китаї родова аристократія була відсторонена від влади, країною управляло чиновництво. Позбавлене власної економічної опори, воно, на відміну від аристократії, вбачало в імператорі батька-благодійника, було схильне ототожнювати власні справи з державними. Звідси уявлення про тотожність сім'ї та держави, батька й імператора.

Постійне наголошування на необхідності дотримання ритуалів (лі), пошанування традицій, підміна права мораллю свідчать про консерватизм і патріархальність морального вчення Конфуція. Та його принцип людинолюбства став основою для формування нової непатріархальної моральності в умовах розвинутого класового суспільства в Китаї.

У світоглядному аспекті конфуціанство є ідеалістичним.

Небо і духи проголошуються джерелом законів природи і суспільства.

ДАОСИЗМ

Засновником даосизму – другої за значенням течії у філософії Китаю – є Лао-цзи, якому приписується авторство трактату «Дао де цзін». Якщо конфуціанство в основному звернуте до суспільної проблематики, то даосизм зосереджується на природі, світі. Основним його поняттям є дао – шлях, доля, природна закономірність, всепороджуюча порожнеча, невидиме, яке наявне у видимому. Воно позбавлене форми, перебуває в безперервному русі. «Перетворення невидимого (дао) безкінечні. (Дао) – найглибинніші ворота народження... Воно існує вічно... і його дії невичерпні».

Даосизм – філософське вчення, згідно з яким природа та життя людей підпорядковані загальному божественному закону дао.

Як філософська доктрина даосизм порушує проблему справжнього, відмінного від видимого буття, поділяє світ на невидиме дао і видимий, створений ним світ речей. Ставлення дао до конкретних речей важко звести до якоїсь логічної схеми.

Дао – нематеріальна субстанція, позбавлена тілесності. Водночас воно не є і духовною субстанцією, оскільки постає як реальний момент у перетворенні речей. Дао є і субстанцією, і несубстанцією (вічним рухом), воно існує мовби окремо і невідокремлене від речей, пронизує їх, творить речі й існує в речах. Оця невловимість дао, відсутність правдоподібного зв'язку між видимим і невидимим зумовлює містицизм вчення. Таємниця дао відкривається не всім, а тільки тим, «хто вільний від пристрастей, бачить чудесну таїну дао, а хто має пристрасть, бачить його тільки в конечній формі».

Суть дао зумовлює і правила поведінки його прибічників. Мудрець, який пізнав дао, є бездіяльним. Хто служить дао, той поступово пригашує, обмежує свої бажання, доходячи в цьому до недіяння. Однак, вважають даосити, недіяння є найбільшим діянням, завдяки йому можливо досягнути більшого, ніж діянням. Звеличення споглядання й аскетизму споріднює даосизм з буддизмом, на основі синтезу яких виник у середні віки дзен-буддизм.

Трактат «Дао де цзин» містить чудові зразки наївної діалектики, зокрема про місце протилежностей у світі. «Коли всі в Піднебесній дізнаються, що прекрасне є прекрасним, з'являється й потворне. Коли всі дізнаються, що добро є добром, виникає і зло. Тому буття і небуття породжують одне одного...». Всі істоти містять у собі протилежні часточки – «ян» та «інь».

За своєю соціальною базою даосизм спрямований проти конфуціанства. Людинолюбство і вченість Лао-цзи засуджує як протидію дао. Сентенція даоситів про те, що з подоланням вченості народ буде у стократ щасливішим, спрямована проти конфуціанців.

Носіями ідей даосизму були родова аристократія, усунута від влади (звідси туга за минулими часами, коли панувало дао, витіснене людинолюбством і лицемірством), а також монахи-аскети – носії ідей бездіяння, безкорисливості тощо. Дао гармонувало з ранньокласовими патріархальними відносинами, руйнування яких, на думку даоситів, призвело до погіршення суспільства.

Інші філософські течії Китаю – моїсти, легісти (законники), натурфілософи тощо – значно відрізнялись у поглядах на суспільство і суспільні відносини, але поняття «дао», «жень», «лі», протилежні часточки «ян» та «інь», посідають у них значне місце.

Дальший розвиток китайської філософії, який, по суті, звівся до примноження різноманітностей, а не до виходу на вищий рівень, зумовлений консерватизмом китайського суспільства, слабким зв'язком філософування з наукою, яка в Китаї так і не піднялася до теоретичної форми.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Зародження філософії у стародавньому світі.
2. Давньоіндійська філософія.
3. Ортодоксальні філософські школи.
4. Неортодоксальні філософські школи.
5. Давньокитайська філософія.
6. Конфуціанство.
7. Даосизм.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ**ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ**

Мета. Висвітлення причин виникнення філософії у стародавньому світі, розкриття особливостей філософії стародавньої Індії, Китаю.

Ключові поняття та терміни. Стародавній світ, санскрит, ортодоксальність, неортодоксальність, веди, брахмани, кшатрії, веданта, міманса, вайшешика, санх'я, ньая, атман, сансара, карма, буддизм, нірвана, джайнізм, чарвака-локаята, конфуціанство, даосизм, моїзм, легізм, натурфілософія.

Навчальні питання

1. Зародження філософії у стародавньому світі.
2. Давньоіндійська філософія.
3. Ортодоксальні, класичні філософські школи.
4. Неортодоксальні, некласичні філософські школи.
5. Давньокитайська філософія.
6. Конфуціанство.
7. Даосизм.

Термінологічний диктант

санскрит, ортодоксальність, неортодоксальність, даршан, настика, веди, брахмани, кшатрії, веданта, атман, сансара, карма, буддизм, нірвана, джайнізм, дао, моїзм, легізм, натурфілософія

Методичні поради та рекомендації

Успішне засвоєння теми забезпечить:

- 1) тезисне конспектування матеріалу

Основні напрями та системи філософської думки у:

Стародавньому Китаї	Стародавній Індії	
1.	ортодоксальні	неортодоксальні
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		

3) термінологічний словник:

ортодоксальний – ...

неортодоксальний – ...

веди – ...

брахман – ...

кшатрії – ...

атман – ...

Пуруша – ...

сансара – ...

карма – ...

дао – ...

4) питання для самоконтролю та перевірки:

Які причини зародження філософії?

Що є основним мотивом ведійської літератури?

Назвіть основні школи індійської філософії.

Які філософські школи відносяться до ортодоксальних?

Якою є основна спрямованість у веданті й мімансі?

Які дев'ять субстанцій визнає вайшешика?

Які філософські школи належать до неортодоксальних?

Які основні мотиви буддизму?

Що об'єднує буддизм і джайнізм?

Що вважає основою світу в чарвака-локаята?

Хто є засновником конфуціанства?

У чому сутність конфуціанства?

Хто є засновником даосизму?

Основні постулати даосизму?

 Контрольні завдання*

1. Давньоіндійські духовні течії та філософські школи:

- а) одностайно приймали і схвалювати вчення про сансару;
- б) оцінювали перевтілення людських душ як благо та запоруку їх безсмертя;
- в) шукали шляхів виходу за межі сансари та подолання закону карми;
- г) поділились на протилежні напрями за ознакою прийняття або неприйняття сансари;
- д) вважали вчення про сансару виключно релігійною доктриною.

2. Вислів «Правитель завжди буде правителем, а слуга – слугою, батько – батьком, а син – сином» виражає:

- а) сутність закону карми;
 - б) сутність дії дао як універсального космічного закону;
 - в) зміст конфуціанського принципу «виправлення імен»;
 - г) сутність буддистського розуміння;
 - д) давньоіндійський поділ суспільства на касты.
3. *«Нірвана» – це одне із основних понять:*
- а) буддизму;
 - б) даосизму
 - в) синтоїзму;
 - г) джайнізму;
 - д) йоги.
4. *У філософії даосизму вихідне поняття «дао» позначає:*
- а) найперший, невимовний початок буття;
 - б) основу всього сущого;
 - в) загальний універсальний закон світобудови;
 - г) закон людської долі;
 - д) все вищеназване.
5. *Філософська концепція Конфуція пов'язана передусім із проблематикою:*
- а) космологічною;
 - б) соціальною;
 - в) містичною;
 - г) гносеологічною;
 - д) мистецькою.

Завдання для самостійної роботи

Історія індійської культури.
Роль арій у творенні індійської культури.
Буддизм як світова релігія.
Буддизм як морально-етичне вчення.
Конфуціанська етика.
Даосизм як філософська доктрина.
Основні ідеї філософії моїстів, легістів.
Натурфілософія стародавнього сходу.

Теми для есе, доповідей, рефератів

«Чотири благородні істини» Будди.
Онтологічна конструкція буддизму.
Давньокитайські мислителі про соціально-політичну й етичну проблематику.

Конфуціанство як духовна основа китайського суспільства.

Конфуцій як виразник китайської моральності.

Людинолюбство Конфуція.

Трактат «Дао де цзін».

Завдання для індивідуальної роботи

Проінтерпретувати висловлювання:

- ✓ *Філософія починається там і тоді, де й коли виникає сумнів.*
- ✓ *Щиро віруй і люби вчитися, бережи до смерті свої переконання і вдосконалюй свій шлях (Конфуцій).*
- ✓ *Благородний чоловік вимогливий до себе, на відміну від маленької людини, яка вимоглива до інших (Конфуцій).*
- ✓ *Благородний муж безтурботний і вільний, а низька людина розчарована і скорботна (Конфуцій).*
- ✓ *Коли природа бере перевагу над штучністю, ми отримаємо грубість. А коли штучність переважає над природою – ми маємо лицемірство. І тільки пропорційне поєднання природи і штучності дає шляхетну людину (Конфуцій).*
- ✓ *Той, хто знає людей, розумніший. Знає себе – освічений. Той, хто перемагає людей – сильний. Той, хто перемагає самого себе – могутній (Лао Цзи).*
- ✓ *Той, хто нехтує своїм життям, тим самим не цінує своє життя (Лао Цзи).*
- ✓ *Обов'язок без любові не радує. Істина без любові робить людину критичною. Виховання без любові породжує суперечності. Порядок без любові робить людину дріб'язковою. Предметні знання без любові робить людину завжди правою. Володіння без любові робить людину жадібною. Віра без любові робить людину фанатиком. Горе тим, хто скупий на любов. Навіщо жити, якщо не для того, щоб любити? (Дао Цзи).*

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова О. С., Горбань О. В., Мартич Р. В. Філософські студії: Навчально-методичний посібник для студентів. К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020. 186 с.
2. Бичко І., Ярошовець В., Бугров В. Філософія: Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2023. 648 с.
3. Бойченко О. І. Філософська антропологія давнього

-
- Китаю; НАН України, Центр гуманіт. освіти. К., 2003. 216 с.
4. Болотіна Є., Кваша О., Стешенко Н. Вступ до філософії: монографія. 2-е вид., перероб. і доп. Краматорськ–Тернопіль : ДДМА, 2022. 264 с.
 5. Ворбертон Н. Коротка історія філософії. К.: Наш формат. 2023. 224 с.
 6. Індійська філософія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. Т.П. Кононенка. Харків : Фоліо, 2019. 144 с.
 7. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Філософія: Підручник. К.: Право, 2023. 424 с.
 8. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу. К.: Либідь, 2000. 645 с.
 9. Лао Цзи. Дао Де Цзін. Книга про шлях та силу. К.: Арій, 2022. 96 с.

ТЕМА 3

КОСМОЦЕНТРИЗМ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Натурфілософські школи

Мілетська школа

Піфагор. Геракліт

Елейська школа.

Висока класика античної філософії

Сократ. Платон. Аристотель

Завершальний етап античної філософії

Епікуреїзм. Скептицизм. Стоїцизм.

Неоплатонізм

Античний – з грец. «давній». Антична філософія – це давньогрецька, еллінська, римська й александрійська філософії. Але основою філософії античності є давньогрецька. Тому «античний» у вузькому значенні позначає початок європейської культури й цивілізації, греко-римський давній світ.

Філософія античності розглядає світ у його неперервному русі від первісної змішаності (Хаосу) до стану чіткої розмежованості його елементів (речей, предметів, явищ) у певному універсальному світопорядку (Космосі).

У розвитку античної філософії можна визначити три основних етапи:

Період ранньої класики, або до сократівський: від формування власне грецького філософського мислення до перелому V – IV ст. до Р.Х.

Період високої класики, або класичний: прибл. з пол. V ст. до I ст. до Р.Х.

Період пізньої класики, або завершальний: I ст. до Р.Х. – V–IV ст. (вирішальною силою світу стає Рим).

Своєрідність філософії Стародавньої Греції: досократичного, класичного, елліністичного та римського періодів античності. Вчення про буття (Мілетська школа). Вчення про рух (Елейська школа). Матеріалізм Геракліта. Людина як міра усіх речей (Протагор). Самопізнання та належне існування (Сократ). Людина як мікрокосм, атомістика Демокрита. Теорія «ідей» Платона. Платонізм та неоплатонізм. Космоцентризм античної міфології та антропоцентризм грецької просвіти. Софісти. Становлення античної діалектики. Аристотель як систематизатор античної філософії.

НАТУРФІЛОСОФСЬКІ ШКОЛИ

Основна проблема – основа й початок світу (природи).

Природа – «фізис», філософія стародавньої Греції – фізична.

«Архе» – найперше, давнє.

МІЛЕТСЬКА ШКОЛА

Одна з перших у давній Елладі філософських шкіл.

Фалес (приблизно 640 – 562 до Р.Х.) із Мілета основою всього суцього вважав воду. Вода – це, по-перше, «стойхейон» (елемент, ядро, основа), по-друге, «архе» (першоматерія). У безкінечній воді міститься потенція подальшого розвитку: все виникає шляхом згущення чи розрідження цієї першоматерії.

Анаксимандр (611 – 546 до Р.Х.) стверджував, що першопочатком й основою є безмежне («апейрон»), воно «ані як повітря, ані як вода, а ніяк щось інше». Частини змінюються, ціле лишається незмінним.

Анаксимен (585 – 524 до Р.Х.) першоосновою вважав певний вид матерії – безкінечне, що не має певної форми, – повітря. Розрядження повітря приводить до виникнення вогню, а згущення викликає вітри, хмари, воду, землю, каміння. Згущення й розрядження – протилежні процеси, що беруть участь в утворенні різних станів матерії.

ФІЛОСОФСЬКА ШКОЛА ПІФАГОРА

Школа у західній частині Греції (південні Італія).

Піфагор (570 – пр. 500 до Р.Х.). Вивчав характер чисел і відношення між ними. Першоосновою світу є число (абсолютизація чисел, містика чисел). Основні перші чотири числа – 1, 2, 3, 4. у геометричній інтерпретації тим числам відповідають – крапка, пряма (дві крапки), квадрат (чотири крапки), куб (як просторова фігура). Сума тих основних чисел 10, його можна перекласти на всі речі та явища світу з його протилежностями. Піфагор вважав, що визначення кількості перевтілень, рис характеру людини, її минуле й майбутнє підлягають математичним розрахункам за допомогою певних правил.

ФІЛОСОФСЬКА ШКОЛА ГЕРАКЛІТА

Геракліт Ефеський (544 – 483 до Р.Х.). Ефес – центр політичного й культурного життя малоазійської Греції. Основа всього – вогонь. Світовий потік проходить шляхом перетворення вогню через повітря, воду й землю знову

у вогонь. Оскільки світовий рух відбувається не хаотично, то це свідчить про наявність єдиного світового закону – «логосу».

Центральним мотивом усього його вчення був принцип «все тече» (пантеї). Постійні зміни й розвиток Геракліт пояснював різними способами: «одне й те ж є живим і мертвим, тим, що не спить, і сплячим, молодим і старим, бо це змінившись, стає іншим, а інше, змінившись стає цим» постійний розвиток порівнював з течією річки, до якої не можна увійти двічі: «Не можна двічі увійти в одну й ту ж річку, двічі доторкнутися до скороминучої за своїм характером тотожної сутності. Вона швидко свої зміни роз'єднує, а потім знову з'єднує, приходить і знову тікає». Такий погляд на світ, у якому він постає динамічним, змінним унаслідок боротьби й поєднання протилежностей, дістав назву *діалектики*. Геракліт є засновником *діалектичного мислення*.

ЕЛЕЙСЬКА ШКОЛА

Протилежним за суттю є мислення, започатковане в Елейській школі (*метафізичне мислення*). Найвідоміші представники: Парменід і Зенон (пр. 540–470 до Р.Х.).

Парменід розрізняв: справжню істину (алетейя), що є продуктом раціонального засвоєння дійсності, і погляд (докса), що спирається на чуттєве пізнання. Чуттєве пізнання дає образ лише ілюзорного стану речей, тому за його допомогою не можна зрозуміти справжню сутність. Зі справжнього світу Парменід повністю виключає рух. «слід говорити й думати, що суще є, бо буття є, у той час як нічого іншого немає». Несущого не існує; все, що існує, є сущим (буттям), усюди, у всіх місцях, а тому воно не може рухатися. Хотіти дещо перемістити – означало його помістити на місце іншого, сущого (а це неможливо, бо одне суще вже там знаходиться), або помістити його на місце, де раніше було несуще, але ж несуще не існує, тому й цей варіант виключається. Звідси: суще є наповненим і нерухливим.

Найбільш видатним викладенням елейського заперечення руху й незмінності сущого є його *aporii*, які доводять, що якщо й допускається існування руху, то виникають нерозв'язувані протиріччя. Таке світобачення називається *метафізичним*.

ШКОЛА АТОМІЗМУ

Демокрит (пр. 460–370 до Р.Х.) розвинув учення про атоми й порожнину (атомос – неподільний). «Жоден атом не нагрівається й не охолоджується, а тому не висихає й не зволожується – і тим більше не стає білим або чорним, і взагалі не набуває якихось властивостей, тому що він ніяк не змінюється».

Концепція атомізму містить уявлення про незнищуваність і нестворюваність матерії.

ШКОЛА ЕВОЛЮЦІОНІЗМУ

Емпедокл (пр. 484 – 424 до Р.Х.). найважливіші думки містить твір «Про природу» – його філософія близька до стихійного матеріалізму. Він висував чотири корені всього буття: вогонь (Зевс), повітря (Гера), Земля (Гедес), вода (Нестида). Уводив дві рушійні сили, що сприяють виникненню різноманіття навколишнього світу, – любов і ворожнечу. Рушійний принцип тут відділений від матерії, що є пасивною у цьому полягає дуалізм Емпедокла.

Школа ноології, або концепції всесвітнього розуму.

Анаксагор (500 – 428 до Р.Х.) – діяльність пов'язана з Афінами. Вважав основою всіх речей безкінечну множину малих матеріальних частинок, які якісно відрізняються між собою – насіння речей – *гомеомерії*. Матерія вічна, однак якісно диференційована. Нове виникає, бо насіння речей міститься у різних речах. Тому одні речі можуть переходити в інші, з'єднуватися й роз'єднуватися, що й постає перед нами як виникнення або як загибель чи занепад. Усе приводить у рух *нус* – розум (він і є основним принципом упорядкування світу).

ВИСОКА КЛАСИКА АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Об'єктом пізнання стає людина. Софісти вже звертаються до людського індивіда як до індивідуальності особливого типу. Але остаточна розробка відношень між людиною як суб'єктом пізнання і світом як об'єктом пізнання належала Сократу.

СОКРАТ

Сократ (469–399 до Р.Х.) у центр своїх філософських інтересів ставив проблему суб'єкта – людини. Головним завданням філософії вважав раціональне обґрунтування релігійно-морального світогляду. Вважав зайвим і неможливим вивчення природи та пояснення природних явищ. Світ є творінням Бога «великого й всемогутнього», а основою світу – духовний принцип. Основні його погляди:

- Людина повинна базувати свою поведінку на надійних знаннях, які повинні бути остаточними.
- Мінливі уявлення душі слід вважати гадкою. Тому вони не можуть бути підставою для життєвого вибору й поведінки людини.

➤ Справжні знання слід шукати в собі (пізнай себе!), оскільки безсмертна душа людини, пройшовши певне коло космічних перевтілень, потенційно знає все.

Для того, щоб згадати забуті перевтілення, треба поставити людину в ситуацію суперечності з самим собою. Це й робив Сократ у бесідах із сучасниками й називав такий спосіб діалектикою (діалегомай – вести бесіду, сперечатися). Критикував софістів («Я знаю, що нічого не знаю, а інші й цього не знають»).

Звертав увагу на пізнання доброчинності: «Як може бути людина моральною, якщо вона не знає, що таке доброчинність?». Доброчинності, як і моральні норми, й закони, що засновані на них, Сократ вважав вічними й незмінними.

ПЛАТОН

Платон (427–347 до Р.Х.), кращий учень Сократа, розвинув вчення вчителя. Світ, який нас оточує і який ми сприймаємо своїми чуттями, є лише тінню і вироблений від світу ідей, тобто матеріальний світ – вторинний. Усі явища й предмети матеріального світу минуці, виникають, гинуть і змінюються, а ідеї є незмінними й вічними. За ці властивості Платон визнавав їх справжніми, справжнім буття, і зводив у ранг єдиного предмета істинного пізнання.

Платон пояснював, наприклад, подібність усіх існуючих у матеріальному світі столів наявністю ідеї стола у світі ідей. Усі існуючі столи – лише тінь, відблиск вічної теми й незмінної ідеї стола. Ідеї, тобто справжні сутності, існують поза матеріальним світом і не залежать від нього, а матеріальний світ їм лише підпорядкований. У цьому – ядро *об'єктивного ідеалізму* Платона.

Між світом ідей і небуттям (матерією) існує уявне буття (світ чуттєво сприйманих і явищ і речей). Вони становлять з'єднання ідеї з пасивною матерією.

Багато уваги приділяв питанню ієрархізації ідей. Вище за все стоїть ідея краси й добра – її пізнання є вершиною справжнього пізнання й показником повноцінності життя.

Ядром його гносеологічних концепцій є теорія спогадів. Душа згадує ідеї, з якими вона стикалася і які пізнала в той час, коли ще не з'єдналася з тілом. Ці спогади тим сильніші й інтенсивніші, чим більше душі вдається відсторонитися від тілесності.

АРИСТОТЕЛЬ

Аристотель Стагірит (384–322 до Р.Х.) був учнем Платона. Але не прийняв його теорію ідей («Платон мій друг, але істина дорожча»). Проголосив, що ідея та річ – одне й те ж, тільки річ існує у реальності, а ідея – у нашому пізнанні, це означає не єдине, а загальне в різних речах.

Підґрунтям всякого знання вважав первинну матерію. Чотири елементи (вогонь, повітря, вода, земля) становлять певний проміжний ступінь між першою матерією, яка чуттєво незбагненна, і реально існуючим світом, який сприймається чуттєво. У речах, що сприймаються чуттями (їх вивчає фізика), можна розрізнити дві пари протилежних властивостей: тепло й холод, вологе й сухе. Чотири основних поєднання цих властивостей: вогонь є поєднанням теплого й сухого, повітря – теплого й вологого, вода – холодного й вологого, земля – холодного й сухого. Пізніше у зв'язку з проблемами небесних сфер увів п'ятий елемент: квінта есенція – ефір.

Аристотель припускає і можливість заміни одного елемента іншим, це стає можливим тому, що всі елементи є конкретною модифікацією тієї ж самої первинної матерії. Конкретні речі, що чуттєво сприймаються, є результатом взаємодії різних комбінацій цих елементів. Вони є поєднанням матерії (гіле) й образу й форми (ейдос, морфе) – отже, дійсне буття становить єдність матерії і форми. Форми продукує «форма всіх форм» – світовий розум. На буття конкретних речей впливає дія чотирьох причин: матеріальна, формальна, дійова (з'єднує форму й матерію), фінальна (цільова). Остання найважливіша, бо визначає місце конкретної речі в світі – її сенс і виправданість. Таким чином вчення Аристотеля – це *вчення про пасивність матерії й активність форми*.

Вважав, що душа властива всім об'єктам, які належать до живої природи (рослинам, тваринам, людям), і відповідно має три різних рівня: вегетативний, чуттєвий, розумний. «Одушевлена сутність складається передусім із душі й тіла; душа за своєю суттю є панівним принципом, тіло – принцип підпорядкований».

ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ЕТАП АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Періоду пізньої класики (занепаду цивілізації) притаманна *філософія маленької людини*, людини незахищеної, доля якої не залежить від її волі).

ЕПІКУРЕЇЗМ

Епікур (342 – 271 до Р.Х.) – найвидатніший мислитель елліністичного періоду. У вченні про душу відстоював певні матеріалістичні погляди. Душа –

це структура атомів, найтонша матерія, що розсіяна по всьому організму. Звідси – заперечення безсмертя душі. Людина є істотою, що відчуває, і її відчуття – головний критерій моралі.

Головну увагу приділяв етиці. Творчість в етиці починає як гедоніст. У творі «Про мету життя» він пише, що «початок і корінь усякого блага – задоволення черева, навіть мудрість і інша культура мають до нього відношення». Але Епікур не зупиняється на позиції гедоністів – він показує відносність почуттєвих благ. Розуміючи задоволення як відсутність страждань, доводить взаємозв'язок і взаємопереходи задоволень і їхніх протилежностей – страждань: «Тому що задоволення є перше і природжене нам благо, то тому ми вибираємо не всяке задоволення, але іноді обходимо багато задоволень, коли за ними слідує для нас велика неприємність...».

Поділяє задоволення на три види:

- 1) природні і необхідні (тілесні споконвічні потреби, що зводяться до того, щоб не голодувати, не відчувати спрагу, не мерзнути і т.д.);
- 2) природні, але не необхідні, наприклад, вишукана їжа, красивий одяг;
- 3) неприродні і не необхідні, наприклад, честолюбні задуми, властолюбство, прагнення до почесностей.

Перший вид задоволень є цілком достатньою умовою доброчесного життя. Другий і третій види зовсім не обов'язкові. Поділ задоволень зроблено на основі розходження потреб і бажань. Епікур вказує на різну природу потреб і бажань: «Багатство, необхідне людині від природи, обмежене і легко добувається; а багатство, необхідне від порожніх думок, простирається до нескінченності». Прагнучи до задоволення бажань, людина попадає під владу обставин, виявляється залежною від багатьох невідконтрольних йому речей і не може стати хазяїном своєї долі, підкорити життя досяжним цілям. У душі людській з'являється заздрість, честолюбство, ворожість й ін. Дурень відрізняється від мудрого не тільки нездатністю обробити наявну інформацію і виробити оптимальну лінію поведінки, а й неприборканістю своїх бажань.

Поняття задоволення Епікур визначає як відсутність страждань. Тому необхідними є лише ті бажання, незадоволення яких веде до страждання. Задоволення, таким чином, перетворюється з мети, як це було в гедонізмі, у засіб. Що ж у такому випадку є метою? Кінцева мета життя, за Епікуром, – «це стан, при якому душа перебуває в спокої і рівновазі, не бентежиться ні страхом, ні марновірством, ні іншою якою-небудь пристрастю». Такий стан є щастя (*евдемонія*).

Виділяє три види страхів, що перешкоджають людині досягти щастя, – *страх перед богами, долею, перед смертю*. Позбавитися чи зменшити їх допомагає людині філософія.

Тит Лукрецій Кар (95–55 до Р.Х.) був послідовником Епікура. Вважав основною метою філософії – звільнення людини від страху перед загробним життям. Це звільнення полягає у пізнанні природи, її законів, у пізнанні мікрокосму. Боги існують, але не можуть впливати на природу, тощо вона складається з маленьких частинок і виникає сама по собі. Душа відрізняється від інших фізичних тіл лише формою атомів. Увів спеціальне розмежування: аніма – душа, анімус – дух.

СКЕПТИЦИЗМ

Висували ідею неможливості створення істинної філософії. Єдино правильною позицією вважали утримання від будь-яких категоричних тверджень про світ. Засновником є **Піррон** (365 – 275 до Р.Х.). Заперечував істинність будь-якого пізнання. Головна тема – утримання від судження (епохе). Відкидали догмати всіх шкіл, однак самі нічого не стверджували (відкидали й саме твердження «нічого не стверджувати»). Філософські ідеї об'єднані у десять тез-тропів:

1. Підлягали сумніву відмінності фізіологічної структури видів тварин (їх чуттєвих органів).
2. Підкреслювалися індивідуальні відмінності людей з точки зору фізіології та психіки.
3. Відмінність чуттєвих органів, у яких одні й ті ж речі викликають різні відчуття (вино для зору червоне, а на смак – терпке).
4. На пізнання впливають різні стани (тілесні й душевні) суб'єкта (хвороба, радість, туга тощо).
5. Вплив відстані і просторових відношень на сприйняття (те, що здається малим, зблизька виявляється великим).
6. Жодне сприйняття не відноситься ізольовано до наших відчуттів без домішки інших факторів.
7. Вплив різної кількості однієї і тієї ж речовини чи матерії (що у малій кількості корисно, то у великій може бути шкідливо).
8. Визначення відношень між речами є відносним (від мене вліво може бути для когось управо).
9. Звичні й незвичні речі викликають різні почуття (затемнення сонця – незвичне, захід сонця – звичне).

10. Нічого не можна стверджувати позитивно – ні існування різних прав, ні звичок, ні переконань, ні виявів віри.

Хоча скептицизм в основному критично розумів реальну проблематику складності розвитку пізнання, його головною рисою були безнадійність і відмова, що ведуть до *агностицизму* (позиція у підході до пізнання, яка заперечує принципову можливість або мати істинні знання, або мати можливість надійно оцінювати знання щодо їх відношення до істини).

СТОЇЦИЗМ

Заснований **Зеноном** (336 – 264 до Р.Х.). у Римі його послідовниками були Луцій Анней **Сенека** (4 р. до Р.Х.– 65 р.), **Епіктет** (50 – 135), **Марк Аврелій** Антоній (121–180 рр.).

У трактаті «Про людську природу» Зенон проголосив, що головною метою є «жити згідно з природою, і це те ж саме, що жити доброчесно». Головна орієнтація – на етику та її розробку. Намагався поєднати три частини філософії (логіку, фізику й етику) в одну загальну систему. Філософія – як людський організм: логіка – скелет, етика – м'язи, фізика – душа). В онтології визнавали два головних принципи: матеріальний (основа) і духовний (логос – бог). Основа пізнання – чуттєве сприйняття. Загальне існує лише через одиничне. Центром і носієм пізнання є душа. Визначали її як пневму (поєднання повітря й вогню). Розум зв'язує людину з усім світом. Індивідуальний розум є частиною світового розуму.

Етика стоїцизму висувала на вершину людських зусиль чесноти: розумність, помірність, справедливість, мужність. Їх протилежності, відповідно, нерозумність, розбещеність, несправедливість, боягузтво.

Дія долі неминуча. Тому людині не варто впадати у відчай, оскільки нічого змінити не можна. «Того, хто бажає, доля приваблює, а того, хто не бажає, штовхає». Людині залишається тільки визначити внутрішнє ставлення до того, чого змінити не можна.

НЕОПЛАТОНІЗМ

Засновником був **Амоній Саккас** (175–242), а найвидатнішим представником – **Плотін** (205–270).

Плотін вважав основою всіх форм буття понадчуттєвий, надприродний, божественний принцип. Душа – перехід від божественного до матеріального. Вона не зв'язана з тілом. Тілесне – це прив'язь душі. Акцент робиться на духовному (добро), пропонується повне стримування всього тілесного й матеріального (зла). Це виливається у проповідь **аскетизму**. Єдиним способом

наближення до божественного Плотін вважав *екстаз*, який досягається лише духовним зусиллям – душевним зосередженням і стримуванням усього тілесного.

Неоплатонізм своїм ірраціоналізмом, відразою до всього тілесного, спираючись на аскетизм і вчення про екстаз мав значний вплив на ранню християнську філософію і середньовічне теологічне мислення.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Натурфілософські школи.
2. Висока класика античної філософії
3. Сократ, Платон, Аристотель.
4. Завершальний етап античної філософії.
5. Скептицизм, стоїцизм, неоплатонізм.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Мета. Актуалізація знань з філософії стародавньої Греції, розкриття особливостей і розмаїття філософських шкіл стародавньої Греції.

Ключові поняття та терміни. Античний, натурфілософія, ідеалізм, матеріалізм, архе, стойхейон, апейрон, алетейя, апорії, гомеомерії, діалегомай, ейдос, морфе, аніме, епохе, логос, нуус, агностицизм, аскетизм, екстаз, епікуреїзм, скептицизм, стоїцизм, неоплатонізм, космоцентризм.

Навчальні питання

1. Мілетська школа.
2. Школа Піфагора.
3. Вчення Геракліта.
4. Елейська школа.
5. Філософія Сократа.
6. Ідеалізм Платона.
7. Вчення Аристотеля.
8. Епікуреїзм.
9. Стоїцизм.

Термінологічний диктант

Античний – ...

Агностицизм – ...

Космоцентризм – ...

єдиний світовий закон, елемент (ядро, основа), першоматерія, безмежне, погляд, істина, неподільний, насіння речей, розум, бесідувати (сперечатися), образ, форма, душа, дух, судження

Тренувальний тест*

1. Поняття «антична філософія» є синонімом поняття «давньогрецька філософія»

а) так; б) ні.

2. Назвою «антична філософія» позначають:

а) філософію стародавнього світу;

б) філософію перших, найбільш давніх цивілізацій;

в) філософію давньогрецьку, елліністичну, римську та олександрійську;

г) давньогрецьку філософію;

3. До найперших сприятливих умов формування античної філософії слід віднести:

а) сприятливі географо-кліматичні умови та зручне розташування Балканського півострова;

б) активні зв'язки давньої Греції із прадавніми цивілізаціями;

в) високий рівень розвитку різних форм діяльності та демократичний устрій у більшості давньогрецьких полісів;

г) активність та талановитість давньогрецького народу;

д) усе вище перераховане.

4. До найперших характеристик античної філософії слід віднести:

а) її тісне переплетення з міфологією, релігією, моральним удосконаленням і життєвими настановами;

б) її виділення в автономний напрям інтелектуальної діяльності.

5. Перший етап розвитку античної філософії називають натурфілософським тому, що на ньому першим об'єктом філософського осмислення була природа, а першою проблемою поставало осмислення основних сфер людської життєдіяльності.

а) так; б) ні.

6. *Такі важливі філософські терміни, як «логос», «космос», «гармонія» були запроваджені:*

- а) Піфагором;
- б) Гераклітом;
- в) Томою Аквінським;
- г) Аристотелем;
- д) Архімедом.

7. *Фалес Мілетський вважається першим грецьким філософом, тому що він:*

- а) мав царське походження і високо шанувався своїми співвітчизниками;
- б) висунувши ідею першопочатку світу, почав доводити свої твердження.

8. *Ідея атомістичної будови речовини, висунута Демокритом, базувалась на:*

- а) експериментальних підтвердженнях хімічної неподільності атома;
- б) тезі про те, що речовина не може зникати безслідно і не виникати з нічого;
- в) на вченні про те, що в основі всіх процесів дійсності лежить взаємне перетворення світових стихій;
- г) на геометричній концепції світових елементів, розроблених Платоном;
- д) тезах елейців про те, що буття єдине та неподільне.

9. *Хто з античних філософів сказав: «Я знаю лише те, що я нічого не знаю»:*

- а) Піфагор;
- б) Анаксимандр;
- в) Сократ;
- г) Зенон;
- д) Демокрит.

10. *Хто з названих античних філософів є автором концепції ідеальної держави:*

- а) Демокрит;
- б) Геракліт;
- в) Сократ;
- г) Платон;
- д) Аристотель.

11. *Сократ основну увагу у своїх міркуваннях приділяв*

- а) космосу та законам його розвитку;
- б) людині та внутрішнім чинникам її дій;
- в) співвідношенню світу ідей та світу речей;
- г) політичному устрою держави;

д) атомістичній теорії.

12. *Протистояння між Сократом та софістами відбулось внаслідок того, що:*

- а) софісти брали гроші за освіту, а Сократ – ні;
- б) софісти спрямовували зусилля на дослідження космосу, а Сократ – на дослідження людини;
- в) софісти сповідували принцип релятивізму, а Сократ наполягав на тому, що справжнє знання повинно бути незмінним;
- г) софісти пропагували аморалізм, а Сократ намагався прищеплювати добродішність;
- д) софісти були послідовниками Аристотеля, а Сократ – Платона.

13. *Наполягання на тому, що справжнє знання є основою правильних моральних вчинків, було характерним для:*

- а) Сократа;
- б) Сенеки;
- в) Демокрита;
- г) Геракліта;
- д) Марка Аврелія.

14. *За Платоном слід припустити, що в основі речей лежать вічні та незмінні ідеї, тому що:*

- а) у світі нічого не виникає із нічого і не зникає в нікуди;
- б) тільки за такої умови ми можемо перейти від сприйняття речей до їх мислення;
- в) справжнє буття є вічним та незмінним;
- г) тільки за такої умови людина зможе мати надійні знання;
- д) на поверхні речей все змінюється, але сутність речей залишиться незмінною.

15. *Співвідношення філософії Платона та філософії Аристотеля можна передати так:*

- а) між ними немає нічого спільного;
- б) філософія Платона базується на деяких ідеях Аристотеля;
- в) філософія Аристотеля базується на вихідних ідеях Платона, але змінює спрямування філософського пізнання;
- г) Аристотель запровадив екзистенційно-містичний, а Платон – науково-аналітичний тип філософського мислення;
- д) Аристотель був послідовником Піфагора, а Платон – Демокрита.

16. *Новаторство Аристотеля полягало в тому, що він розробив:*

- а) ідею гілеморфізму в питанні про будову всіх речей;
- б) науку про закони та форми правильного мислення – логіку;

- в) вчення про чотири причини всього сущого;
- г) вчення про душу;
- д) ідею катарсису – очищення шляхом естетичного переживання.

Теми для есеїв

Життєве кредо Демокрита.
Сократове «пізнай самого себе».
«Рецепт» щастя від Аристотеля.
Евдемонія Епікура.
Філософія раба Епіктета.
«На одинці з собою» Марка Аврелія.

Завдання для індивідуальної роботи

Проінтерпретувати висловлювання:

- ✚ «Прекрасна в усьому середина: мені не до душі ні надлишок, ні недолік».
- ✚ «Якщо перевищити міру, то і найприємніше стане найнеприємнішим» (Демокрит).
- ✚ «У людей з урівноваженим характером і життя упорядковане» (Демокрит).
- ✚ «Будь не занадто солодкий, щоб тебе не проковтнули, і не занадто гіркий, щоб тебе не виплюнули» (Демокрит).
- ✚ «...Мужній ... той, хто сильніший ... за свої пристрасті» (Демокрит).
- ✚ «Людина – міра всіх речей, які існують, що вони існують, неіснуючих, що вони не існують» (Протагор).
- ✚ «... Немає нічого сильніше знання, воно завжди і в усьому пересилує і задоволення, і все інше» (Сократ).
- ✚ «Я знаю, що нічого не знаю, а інші й цього не знають» (Сократ).
- ✚ «Владика половини світу, ти не вважаєш себе щасливим і прагнеш завоювати другу половину. Я ж нічого не маю, і не хочу мати – виходить, щасливіший за тебе, тому що мене ніщо не турбує» (Діоген Синопський Олександр Македонському).
- ✚ «Блаженства, щастя не може бути більше або менше, воно самодостатнє. Блаженство (щастя) має потребу в зовнішніх передумовах: шляхетності походження, удачливості, багатстві, престижі, красі, наявності друзів тощо) (Аристотель).
- ✚ «Початок і корінь усякого блага – задоволення черева, навіть мудрість і інша культура мають до нього відношення» (Епікур).

- ✚ «Багатство, необхідне природою, обмежене і легко добувається; а багатство, необхідне порожніми думками, простирається до нескінченності».
- ✚ Кінцева мета життя – «це стан, у якому душа перебуває в спокої і рівновазі, не бентежиться ні страхом, ні марновірством, ні іншою якою-небудь пристрасстю». Такий стан є щастя (евдемонія) (Епікур).
- ✚ «Якщо прийшов час нести неприємності, неси їхній бадьоро, а не так, як віслук, противитись, стенаючи та знемагаючи під ударами батога. Інакше ти зробишся рабом того, хто виганяє тебе з Риму, і того, хто може виклопотати тобі дозвіл залишатися в Римі» (Епіктет).
- ✚ «Вільний той, хто живе так, як бажає, хто непідвласний ні примусові, ні перешкодам, ні насильству, чиї потяги досягають успіху, позбавлення не терплять невдачі» (Епіктет).
- ✚ Неважливим є не тільки час, а й місце життя: «Уся земля є тільки крапка».
- ✚ «Незначна і найдовша слава посмертна; вона тримається тільки в декількох коротких поколіннях людей, що не знають самих себе, не те, що тих, хто давно опочив» (Марк Аврелій).
- ✚ Жити треба так, ніби кожен день був останнім у твоєму житті і зроблене тобою – останнім. «... проведи цей момент часу в згоді з природою, а потім розстанься з життям так само легко, як падає дозріла слива: славословлячи природу, її що породила, і з вдячністю до дерева, що її породило» (Марк Аврелій).

ЛІТЕРАТУРА

1. Марк Аврелій. Наодинці з собою: роздуми. Пер. з грецької: Ростислав Паранько. Львів: Апріорі, 2018. 182 с.
2. Бичко І., Ярошовець В., Бугров В. Філософія: Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2023. 648 с.
3. Болотіна Є. В., Кваша О. П., Стешенко Н. Л. Вступ до філософії: монографія. 2-е вид., перероб. і доп. Краматорськ–Тернопіль : ДДМА, 2022. 264 с.
4. Ворбертон Н. Коротка історія філософії. К.: Наш формат. 2023. 224 с.
5. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія: Підручник. К.: Право, 2023. 424 с.

6. Історія філософії. Античність та Середньовіччя. За ред. Умберто Еко, Рікардо Федріга. К.Фоліо. 2024. 555 с.
7. Фюрст М., Тринкс Ю. Філософія (оновл. вид. пер. В.Кебуладзе). К.: Дух і літера. 2023. 536 с.
8. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.

ТЕМА 4

ТЕОЦЕНТРИЗМ ФІЛОСОФІЇ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Середньовічна патристика:

апологети, патристи, каппадокійські отці

Аврелій Августин

Северин Боецій

Схоластика

Тома Аквінський.

Середньовічна містика:

Б. Клервоський

Дж. Бонавентура

Філософія Середньовіччя в Західній Європі. Загальна характеристика. Апологетика, патристика, схоластика. Суперечка про природу загальних понять, основні напрями середньовічної філософії: номіналізм та реалізм.

Особливості середньовічної схоластики. Релігійний характер філософської думки. Ідея Бога: людина і природа як творення Бога, душа і тіло, розум і воля, проблема самосвідомості, концепція священної історії. Вчення Фоми Аквінського про єдність душі і тіла, двоїстість істини, співвідношення релігії, філософії і науки.

Середньовічна філософія охоплює період від падіння Риму (IV–V ст.) до відкриття Америки (XV–XVI ст.). Умовно ділиться на етапи:

1-й етап – II–IX ст. – апологетика, патристика.

2-й етап – X–XVI ст. – схоластика, містика.

Середньовічна філософія пов'язана з християнською релігією. Людину почали розглядати не як тілесну, а як одухотворену. Світ чітко поділявся на реальний і духовний. Першопричиною світу й об'єктом філософії виступав Бог.

СЕРЕДНЬОВІЧНА ПАТРИСТИКА

Вихідним джерелом світобачення постає Біблія.

Апологети. Виступали з обґрунтуванням і захистом християнства від античної філософії («апологія» – захист). Рання патристика (апологетика) поділялася на два напрями залежно від ставлення до язичницької (античної) мудрості: позитивний і негативний.

Прихильники позитивного ставлення: Юстин Мученик, Афінагор, Климент Олександрійський, Ориген. Вважали, що грецькі філософи не могли досягти істини, бо вона тоді ще не виявила в особі Христа. Юстин шанував філософію (платонізм) і твердо відстоював істинність проголошеного вчення. Аргументи Юстина: філософію вигадали люди, а істини християнства дані Богом; Бог єдиний, а тому не потрібно шукати якісь нові початки буття.

Напрямок негативного ставлення представляють Татіан, Арнобій, Теофіл Антіохійський. Учень Юстина Татіан фанатично засудив усю язичницьку культуру й з ненавистю нападав на античну. Єпископ Теофіл Антіохійський вважав філософські ідеї безпідставними, вони ведуть до розбещеності й гріха, є складними й заплутаними.

Існував ще один напрям апологетики, що займався критикою гностицизму й намагався надати християнству форму філософсько-теологічної доктрини (Ерней, Іполит, Квінт Септимій Тертулліан). Юрист, філософ і теософ Тертулліан виступав проти поєднання філософії й християнства, стверджуючи, що між вірою та розумом немає нічого спільного. Його принцип: «Вірую тому, що недоладно». Його розуміння віри як вищої істини підготувало ґрунт для підпорядкування філософії теології.

Патристика (отці церкви). Тексти Біблії мають символічний, образно-притчовий характер, а тому й потребують певних тлумачень. Цим і займалися представники християнської патристики («патер» – батько).

Каппадокійські отці (Каппадокія – південно-східна обл. Малої Азії, з 17 р. – римська провінція): Григорій Назіанин, Василій Великий, Григорій Ніський. Автор богословських творів Григорій Ніський займався обґрунтуванням догмату Святої Трійці. При цьому він спирався на принципи неоплатонізму, згідно з якими у сфері ідеального життя існують три основні субстанції: єдине, розум, світова душа.

Ортодоксальні отці відстоювали єдність божественного й людського начала.

АВРЕЛІЙ АВГУСТИН

Аврелій Августин (354 – 430 рр.) За одержиме служіння інтересам церкви одержав прізвисько «Блаженний». Зробив Бога центром філософського мислення, його світогляд був теоцентричним. Розвиває вчення про приречення, відповідно до якого усе, що відбувається у світі, здійснюється за божественним велінням. Усе від Бога, від Бога і доля людська: «Що б не робила людина вона не може вплинути на призначену йому долю – бути врятованою або приреченою на загибель».

Увів в етику три чесноти: віру в Бога, любов до нього і надію на його милість. Без них людина не може досягти моральної досконалості. Віра в Бога зведена в абсолют: «Вірую, щоб розуміти». Це своєрідний девіз усієї філософії Августина. Віра передує пізнанню, воно можливо лише в межах віри. Августин класифікував також види зла як якості, що ведуть до гріха: марнославство, гордість, заздрість, обжерливість, блуд, відраз до життя, гнів. Правда, гнів у деяких випадках, залежно від причини може бути виправданий. Таким чином, божественне і моральне – поняття тотожні. Без Бога немає моральності. Лише віруючи в Бога, сподіваючись на його милість, можна розраховувати на місце в раю. Рабство, на думку Августина, повинне зберігатися, тому що спокута гріха повинна проходити від покоління до покоління. Нещастя людей відбуваються в їх же інтересах. Без нещасть не можна потрапити в царство Боже. Церква може і повинна застосовувати жорстокість і насильство заради приведення боговідступників до божественної істини. Августин навіть переосмислив одну з заповідей Мойсея: «Заповідь «не убий» не переступають ті, хто веде війну за волею Бога».

Етичні ідеї. Добро і зло мають різні джерела. Добро породжене Богом, причому воно створено раніше, ніж з'явилося зло. Джерело зла – тілесна матеріальна субстанція, плоть. Уперше зло з'явилося у результаті первородного гріха. Зло не має самостійної сутності в бутті, воно є результатом відхилення людської волі від божественного добра. Тільки божественна справедливість у силах зрівноважити зло. Але чому ж Бог не запобіг злу? За Августином, Бог, зіштовхнувшись із невдячністю ангелів, що загордилися, і створених ним перших людей, наслав на світ зло для того, щоб люди зуміли по достоїнству оцінити добро і зрозуміти його божественну сутність. Зло доповнює добро, робить його більш відчутним. Навіть те, що називається поганим, знаходиться у певному порядку, стоїть на місці і допомагає краще виділитися добру. Добро більше подобається і є більш похвальним, якщо його порівнюєш зі злом.

Добро як вияв божественного блага Августин ототожнює з істиною, яку він визнає вічною і незмінною, оскільки джерело істини – Бог. Моральна мета

людини – пізнати сутність добра – рівнозначна пізнанню божественних істин, до яких людина може дійти лише за допомогою віри.

Розум орієнтує людину між добром і злом, а воля покликана реалізувати здатність людини бути моральним і стверджувати добро. Але людина спрямовує свою волю на зло, і причина цього в природі людини. Саме вона штовхнула душу до гріха, волю Адама і Єви до зла, після чого зло існує поруч з добром. На кару за первородний гріх Бог позбавив людей безсмертя, визначив їхню долю і залишив їм свободу волі. Останнє Бог зробив навмисно. Нехай людина сама за допомогою розуму і свободи волі вибирає між добром і злом. Нехай вибір добра буде його заслугою і зумовить його долю.

СЕВЕРИН БОЕЦІЙ

Аніцій Манлій Северин Боецій – неоплатонік, математик, теоретик музики, християнський теолог. Автор багатьох філософських та наукових праць, найвідомішими з яких є «Розрада від філософії» та «Про музику».

Боецій детально розробив й обґрунтував ідею «семи мистецтв», розділивши їх на дві групи: 1) «трипуття» – гуманітарні знання – граматику, риторику, діалектику; 2) «чотирипуття» – природничі знання – арифметика, геометрія, астрономія, музика.

У перших школах, що виникли в IX ст., викладання будувалося за цією системою. Тут же зароджується і система середньовічної філософської думки – схоластика («схола» – школа).

СХОЛАСТИКА

Головним призначенням схоластичної філософії було безпосереднє злиття з теологією. Істину шукати не треба, бо вона вже дана в одкровенні, її лише треба довести за допомогою розуму, тобто філософії. Спиралася на логіку й міркування.

Схоластичне філософське мислення зосереджується на двох проблемах: полеміці номіналізму й реалізму; на доведенні існування Бога.

У схоластиці існували три основні напрями: реалізм, номіналізм, концептуалізм.

Реалізм. Єдина справжня основа буття реалізм речей – це загальні ідеї божественного розуму (універсалії), які постають взірцями у створенні світу, вони ж постають як єдина справжня реальність.

Номіналізм, або універсалізм. Універсалії – лише імена, якими людина позначає спільне в різних речах, а реальністю слід вважати одиничні речі.

Підставою для полеміки між реалізмом і універсалізмом (номіналізмом) було питання про відношення загального й одиничного, індивідуального.

Реалізм (лат. *realis* – реальний, дійсний) приписував існування лише загальному. Номіналісти (лат. *nomen* – ім'я), навпаки, не допускали реального існування універсалій, загальне існує лише після речей (*post res*). У філософському розумінні це була проблема реальності категорій загального й одиничного.

Концептуалізм (лат. *conceptus* – думка, поняття). Творцем напряду виступив П'єр Абеляр. Він вважав, що універсалії існують не до речей, як вважали реалісти, і не після речей, як вважали номіналісти, а в самих речах. Окремо від одиничних речей вони вже не існують, але й не є простими назвами, поняттями, тобто концептами. Це вже було певним компромісом між реалізмом і номіналізмом.

ТОМА АКВІНСЬКИЙ

Тома Аквінський, засновник томізму. Чітко визначив сфери науки, її завдання – пояснення закономірностей світу. Пізнання повинне спрямовуватися на об'єкт, але ні в якому разі не всередину, на суб'єктивні форми мислення. Пізнання не може охопити все. Над цариною філософського, метафізичного пізнання знаходиться інша царина, якою замається богослов'я. Сюди не можна проникнути природною силою мислення.

Між наукою та вірою немає протиріч. Істина одна, бо походить від Бога. Філософія є знаряддям теології. Такий погляд можна назвати «гармонією розуму й віри» і викласти так:

- існують істини, які не можна досягнути природним розумом (царина науки й філософії);
- існують істини, які перевищують людські можливості (торкаються питань створення світу, спасіння та безсмертя душі);
- існують істини, що їх можна розуміти як за допомогою розуму, так і за допомогою віри (філософія повинна узгоджуватися з теологією).

«Гармонія» передбачає підпорядкування природного розуму істинам одкровення. Усі знання поділяються на три рівні: науку, філософію, теологію.

«Сума теології» містить п'ять доказів, що взаємно пов'язані одне з одним:

1. Все, що рухається, отримує цей рух від чогось іншого. Висувається необхідність першого рушія, яким є Бог.
2. Сутність діючої причини. У світі є низка діючих причин. Щось не може бути діючою причиною самого себе, бо тоді воно повинне б було бути раніше від самого себе, а це безглуздо.

3. Взаємовідносини випадкового та необхідного. Випадкове залежить від необхідного, яке має свою необхідність або від іншого необхідного, або від самого себе. У кінці кінців з'ясовується, що існує перша необхідність – Бог.
4. Ступені якостей, що ідуть один за одним, які є всюди у всьому сущому, тому повинен існувати найвищий ступінь досконалості, й знову ним є Бог.
5. Доказ – телеологічний. У його основі – корисність, що виявляється у всій природі. Все, й навіть те, що здається випадковим та непотрібним, прямує до якоїсь мети, має сенс, корисність. Отже, існує розумна істота, яка скеровує всі природні речі та цілі, нею й є Бог.

Головним у творчості Томи Аквінського є розроблений ним класифікаційно-підпорядковуючий метод впорядкування, розрізнення та розміщення окремих знань та відомостей.

Папа Лев XIII проголосив 1879 р. у своїй енцикліці «Aeterni Patris» вчення Томи Аквінського обов'язковим для всієї католицької церкви. У XIX та XX ст. на його ґрунті знайшов свій розвиток неотомізм, який має багато різних напрямів.

СЕРЕДНЬОВІЧНА МІСТИКА

Містика шукала шляхи до пізнання Бога через надрозумне споглядання й почуття. Найвідомішими містиками були Бернар Клервоський (1091 – 1153) та Джованні Бонавентура (1221 – 1274).

БЕРНАР КЛЕРВОСЬКИЙ

Головним джерелом його поглядів були релігійні трактати. Єдиним засобом філософії є єднання з Богом. Процес пізнання інтерпретував містично. Не розум веде до Бога, але любов і прив'язаність людської душі до нього. Людина, як істота, що створена, повинна знати про свою недосконалість та обмеженість, поводити себе перед Богом покірно. Покора – перший ступінь пізнання, другий – співчуття, третій – спостереження, на вершині пізнання людина єднається з Богом, забуває про себе. Виступав як проти світської науки, так і проти теології, відкидаючи їхній раціоналізм. Його містицизм, з одного боку, гальмував розвиток філософії, а з другого – провокував до неї зацікавленість дослідників.

ДЖОВАННІ БОНАВЕНТУРА

Зробив великий внесок у засвоєння аристотелізму католицькою філософією. Був найвидатнішим містиком XIII ст. Його філософський підхід

чітко виявляється в інтерпретації двох стародавніх доктрин, які відповідали августинівському розумінню світу: метафізика світла та теорія «зародкових доказів». Метафізика світла полягала в тому, що світло не матеріальне, але є силою, яка діє в матерії, або, якщо перекласти це на мову Аристотеля, формою. Світло є загальною формою всього тілесного. Від того, як предмети та матерія причетні до світла, залежить їхнє включення в нього. Теорія «зародкових доказів» була ґрунтом для пояснення розвитку предметів. Закономірності їхнього розвитку були б незрозумілими, якби б не мали причин у самих предметах. У кожному з них зі самого початку прихований «зародок», який визначає розвиток предмету та керує ним.

Класифікація пізнавальних здібностей людини (за Бонавентурою):

Чуття – Уява – Розум – Розумове споглядання – Розрізнення добра та зла.

Один з видатних італійських діячів XIII – XIV ст. поет Данте Аліґ'єрі також був дуже близьким до августинізму; у його ідейних основах відчувається вплив й неоплатонічної філософії та інтелектуалізму, близького до томізму.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Середньовічна патристика.
2. Аврелій Августин.
3. Схоластика.
4. Тома Аквінський.
5. Середньовічна містика.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Мета. Окреслення особливостей середньовічної філософії, з'ясувати роль середньовічної схоластики та містики у формуванні змісту сучасного філософського осмислення дійсності.

Ключові поняття та терміни. Апологети, патристи, теоцентризм, провіденціалізм, одкровення, ієрархія, номіналізм, реалізм, схоластика, містика, теорія подвійної істини.

Навчальні питання

1. Середньовічна філософія.
2. Апологети: ставлення до античної мудрості.

3. Патристи: вихідне джерело світобачення.
4. Каппадокійські отці.
5. Аврелій Августин.
6. Северин Боецій. «Розрада від філософії».
7. Схоластика: реалізм, номіналізм, концептуалізм.
8. Т.Аквінський. Томізм.
9. Середньовічна містика: надрозумове споглядання.
10. Б.Клервоський. Релігійні трактати.
11. Дж.Бонавентура, його філософський підхід.
12. Радикальні зміни у світогляді при переході від античності до середньовіччя.
13. Місце філософії в духовному житті середньовіччя.
14. Роль християнської патристики у формуванні ідейних засад середньовічного світобачення.
15. Схоластика і містика як провідні напрями середньовічної філософії.

Термінологічний диктант

Апологія, апологети, гностицизм, патристи, ідея семи мистецтв, теоцентризм, провіденціалізм, одкровення, ієрархія, номіналізм, реалізм, схоластика, містика, теорія подвійної істини, аристотелізм.

Анотування

Середньовічна філософія охоплює період від падіння Риму (IV–V ст.) до відкриття Америки (XV–XVI ст.). Умовно ділиться на етапи: 1-й етап – II–IX ст. – апологетика, патристика. 2-й етап – X–XVI ст. – схоластика, містика. Середньовічна філософія пов'язана з християнською релігією. Людину почали розглядати не як тілесну, а як одухотворену. Світ чітко поділявся на реальний і духовний. Першопричиною світу й об'єктом філософії виступав Бог.

Тренувальний тест*

1. В античному світосприйнятті провідне місце належало космоцентризму, а в середньовічному – антропоцентризму.
 - а) так; б) ні.
2. При переході від епохи античності до європейського середньовіччя важливу роль відіграло:
 - а) руйнування класичного античного полісу;
 - б) змішування різних етносів і культур у межах Римської імперії;

- в) загальна соціальна та духовна ситуація в Римській імперії, коли ніщо матеріальне не могло виконати роль надійних життєвих опор для людини;
- г) втрата найперших життєвих орієнтирів;
- д) загальна криза рабовласницького суспільства та формування засад феодального суспільства.

3. *Із позиції християнського світобачення спасіння душі поставало найпершим життєвим завданням людини, оскільки:*

- а) душа розглядалась як найперша складова людини, гідна вічного життя;
- б) душа розглядалась як основа людської індивідуальності, тому її збереження було умовою збереження індивідуальності;
- в) душа поставала частинкою чистого буття, тому збереження її чистоти дорівнювало збереженню сили та потенціалу божественного світла;
- г) душа була дарунком Бога, а її збереження свідчило про людську вдячність;
- д) людина перебувала в особистому діалозі з Богом і повинна була дбати про свою позицію в даному діалозі.

4. *В епоху європейського середньовіччя природне, тілесне, матеріальне розглядалось:*

- а) як вороже духовному;
- б) як єдино можливе виявлення духовного;
- в) як необхідна складова створеного світу та людини;
- г) як таке створене, що мало власну внутрішню необхідність;
- д) як продукт дії диявола.

5. *Виділіть висловлювання, що найбільш точно характеризують співвідношення філософії й релігії:*

- а) філософія та релігія є схожими, спорідненими явищами;
- б) філософія та релігія сумісні;
- в) між філософією та релігією можливі взаємодія та співробітництво;
- г) виявляються очевидні впливи релігії на філософію, а філософії – на релігію.

6. *Оберіть правильний варіант визначення, що вказує на місце філософії в духовному житті середньовіччя:*

- а) теологія є прислужницею філософії;
- б) філософія є прислужницею релігії;
- в) філософія є проводирем теології;
- г) теологія є всебічним виправданням філософії;
- д) філософія є прислужницею теології.

7. *Хто із зазначених християнських філософів входив у когорту «великих каппадокійців»?*

- а) Василій Великий;
- б) Григорій Нісський;
- в) Іоанн Златоуст;
- г) Григорій Назіанин;
- д) Ієронім Стридонський.

8. *Кого із зазначених середньовічних філософів називають «батьком середньовічної схоластики»?*

- а) Августина Блаженного;
- б) Василія Великого;
- в) Псевдо-Діонісія Ареопагіта;
- г) Северина Боеція;
- д) Флавія Кассіодора.

9. *Оберіть варіант правильної відповіді:*

- а) патристика – це є пізній, зрілий етап розвитку християнської апологетики;
- б) апологетика – це є ранній етап розвитку патристики.

10. *У підґрунті поділу розвиненої середньовічної філософії на схоластику та містику лежить проблема:*

- а) співвідношення розуму та віри у питаннях богопізнання;
- б) співвідношення логіки та інтуїції в індивідуальному містичному досвіді;
- в) співвідношення стихійної та спеціально набутої освіти;
- г) співвідношення довільного вибору життєвих орієнтирів та орієнтирів, санкціонованих церквою;
- д) співвідношення свободи волі та наперед визначення Богом людської долі.

11. *«Золоте століття схоластики» – це:*

- а) XI ст.
- б) XII ст.
- в) XIII ст.
- г) XIV ст.
- д) X ст.

12. *Виявіть підпункти, що не повинні фігурувати в окресленнях характеристик названих нижче течій розвиненої схоластики:*

1. НОМІНАЛІЗМ

- а) реально існують окремі речі;

- б) загальні ідеї – це лише імена речей;
- в) загальні поняття створює людина;
- г) загальні поняття існують в розумі Бога;

2. РЕАЛІЗМ

- а) реально існують лише загальні ідеї;
- б) речі – це лише втілення ідей;
- в) окремі речі створює людина;
- г) загальні поняття не існують реально.

13. *Виберіть правильний варіант формулювання «теорії подвійної істини»:*

- а) існує два роди істини – істини людського розуму та істини божественного одкровення; ці істини існують автономно, тобто самостійно, лише деінде вступаючи у взаємодію;
- б) існує два роди істин, що подані у Святому письмі – істини відкриті, прямі, доступні та істини приховані, утаємничені.

14. *«Не слід збільшувати сутності без потреби ... Там, де щось можна пояснити простіше, а не складніше, перевагу слід надати простому поясненню». – Це є формулювання:*

- а) вихідного принципу середньовічної екзегетики;
- б) принципу під назвою «бритва Оккама»;
- в) принципу симфонії розуму та віри Томи Аквінського;
- г) одного із аргументів Аврелія Августина;
- д) позиції, проголошеної Тертуліаном.

15. *Чому та в чому саме схоластика відіграли позитивну роль у формуванні засад новоєвропейської науки? Використайте тези-підказки:*

- а) схоластика сприяла подальшому розвитку логіки;
- б) схоластика не ставилась вороже до інтелектуальних новацій;
- в) схоластика не лише проголошувала певні тези, а й вимагала їх обговорення та доведення;
- г) схоластика вперше подавала світ як систему взаємодіючих сил;
- д) схоластика підпорядковувала пізнання найпершим догматам християнської релігії.

Теми для есеїв

Яку роль відводив Юстин філософії, зокрема платонізму?

Чому деякі патристи негативно ставилися до античної мудрості?

Єдність божественного й людського начала.

Вчення про приречення Аврелія Августина.

Етичні ідеї Аврелія Августина.

«Розрада від філософії» Северина Боеція.

Гармонія розуму й віри Томи Аквінського.

«Сума теології Томи Аквінського.

Як містики шукали шляхи до пізнання Бога.

Завдання для індивідуальної роботи

Проінтерпретувати висловлювання:

- «Вірую тому, що недоладно» (Септимій Тертуліан)
- «Що б не робила людина вона не може вплинути на призначену йому долю – бути врятованою або приреченою на загибель» (Аврелій Августин).
- «Смукот здолають сон, тепла ванна та келих вина» (Тома Аквінський).
- Тим, хто вірить, не треба доказів; для тих, хто не вірить, будь-які докази даремні (Тома Аквінський).
- Добре впорядковане самолюбство – річ добра і природна (Тома Аквінський).
- Нема на землі нічого ціннішого за справжню дружбу (Тома Аквінський).
- Три речі необхідні для спасіння людини: знати, у що ми маємо вірити; знати, чого ми маємо прагнути; знати, що ми маємо робити (Тома Аквінський).
- Людина не може жити без радості. Якщо їй не відома радість духовна, вона вдається до плотських утіх (Тома Аквінський).

ЛІТЕРАТУРА

1. Еко, Умберто; Рікардо, Федрига. Історія філософії: античність та середньовіччя. Харків: Фоліо, 2021. 555 с.
2. Козлик І. В. Світова література доби Середньовіччя та епохи Відродження («Картина світу». Естетика. Поетика): навчальний посібник. Івано-Франківськ : СИМФОНІЯ форте, 2011. 344 с.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III–IV рівнів акредитації. Львів: Новий світ – 2000, 2002.
4. Смольков О.А., Дещинський Ю.Л. Філософія:

- Навчальний посібник, 2-ге видання, стереотипне.
Львів: Магнолія Плюс, 2006.
5. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підручник. К.: Академвидав, 2008.
 6. Таранов П.С. 120 філософів: Життя. Доля. Учення. Думки: Універсальний аналітичний довідник з історії філософії: у 2-х т. Сімферополь: Реноме, 2005.
 7. Татаркевич В. Історія філософії. Т.1– 3. Львів: Свічадо, 1997.
 8. Читанка з історії філософії. У 6 кн. / Під ред. Волинки Г.І. К.: 1992.
 9. Фюрст М. Юрген Т. Філософія. К.: Дух і літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. 544 с.

ТЕМА 5

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ФІЛОСОФІЇ ВІДРОДЖЕННЯ

Раннє Відродження

Гуманістичні напрями

Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка

Лоренцо Валла

Платонічна філософія

Ніколо Кузанський

Марсиліо Фічіно, Піко делла Мірандола

Пізнє Відродження

Микола Коперник

Еразм Роттердамський, Ніколо Макіавеллі

Ідейна криза Відродження

Реформація: лютеранство, кальвінізм

Криза середньовічних поглядів на світ, а також розвиток культури пізнього середньовіччя призвели до якісних зрушень у європейській культурі. Усі ці процеси в особливо концентрованому вигляді виявилися в Італії XIV – XV ст., де й виникло явище Відродження.

У духовному житті європейських народів епоха Відродження усвідомлюється як відродження античної язичницької культури, античного способу мислення.

Культура й філософія Відродження не були простим поверненням до античної – вони суттєво відрізняються одна від одної. Хоча Відродження й протиставляється середньовічному християнству, але воно виникло як результат розвитку середньовічної культури і тому має риси, не властиві античності. Взагалі, філософія Відродження несе у собі наскрізні риси, які об'єднують філософію Середньовіччя та філософію нового часу в одне неперервне логічне ціле.

У розвитку світоглядних і філософських ідей європейського Відродження розрізняються 2 етапи: 1. Раннє, або італійське Відродження, де акцент робиться на природну людину (кінець XIII – середина XV ст.). Ознаменований появою гуманізму. 2. Пізнє, або північне Відродження, де наголос зміщується в бік природи взагалі, який виражений пануванням натурфілософії та пантеїстичного світобачення (середина XV – поч. XVII ст.).

РАННЄ (ІТАЛІЙСЬКЕ) ВІДРОДЖЕННЯ

Швидке зростання ролі розумової праці й, відповідно, людей розумової праці. Виникнення поняття «гуманізм» – (лат. *humanus* – людський) у загальному значенні слова означає прагнення до людяності, до створення пристойних умов для життя людини. Гуманізм з'являється, коли людина починає розмірковувати про саму себе, про свою роль у світі, про свою сутність та призначення, про сенс та цілі свого буття.

Ці розмірковування мають завжди конкретні історичні та соціальні передумови, гуманізм за своєю суттю завжди виражає певні соціальні інтереси. Виникнення цього поняття пов'язане із виникненням нових нетрадиційних для середньовіччя знань:

Середньовіччя	Наука «університетська», офіційна, освячена церквою і тому «божественна»	« <i>studia divina</i> » – божественні знання
Відродження	Нетрадиційні знання, відмінні від «божественного»; «людське», «світське» знання	« <i>studia humana</i> » – людські знання

Від «*studia humana*» й пішла назва гуманізм. Отже, гуманісти – це представники «нецерковного», «світського» знання. Але минуло небагато часу й термін «гуманізм» став означати набагато більше, ніж просто «світське» на відміну від церковного.

ГУМАНІСТИЧНІ НАПРЯМИ

Гуманістичні напрями – антропоцентристські.

ДАНТЕ АЛІГ'ЕРІ, ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА

Першим гуманістом цієї епохи, який зробив значний внесок у розвиток гуманістичного антропоцентризму, прийнято вважати видатного поета та мислителя Італії **Данте Аліг'ері** (1265–1321). Одним із перших проголосив людину «найвеличнішим чудом з усіх виявів божественної мудрості». Християнську догматику Данте прийняв як незмінну істину, однак подав нове розуміння відношень божественного та людського. Він не протиставляв ці початки, але бачив їх у взаємній єдності. Бога не можна протиставляти творчим силам людини. До блаженства, відтак, ведуть два шляхи: філософське вчення, тобто людський розум, та «духовне вчення», що виходить від святого духа. Підкреслювання божественного в людині виступає як відхилення від

середньовічних традицій, за це Данте був підданий критиці та засуджувався томістами.

Гуманізм Данте – антиаскетичний, він був повним віри в сили людини. Людина сама відповідає за своє благо, вирішальним тут є її особисті якості, але ні в якому разі не багатство або успадковане положення. Взагалі, концепція Данте містить багато наївних і схоластичних аргументів, але вона сильна своєю головною ідеєю: вселюдське (і політика) повинне бути підпорядковане людському розуму.

Розпочату Данте лінію на звеличення людини продовжував інший поетичний геній Італії – **Франческо Петрарка** (1304–1374). Він вважається першим гуманістом, батьком гуманізму.

До античної культури та освіти підходив історично, знаходив в них не лише минулий золотий вік і втрачений рай, а й намагався спадщину античності найбільш точно та зрозуміло донести до сучасників. Тут він більше віддавав перевагу Риму й не сумнівався, що Рим є класичним взірцем цивілізації взагалі. Цікавився й середньовічними традиціями, особливо Августином.

Данте ще приймав «вічність» у розумінні схоластів, Петрарка ж її повністю відкидав. Він відкидав культ авторитета, однак при цьому не відкидав Аристотеля, хоча висміював «глупих аристотеликів», їхній схоластичний, штучний спосіб ведення полеміки. Стверджував, що університети пізнього середньовіччя приходять у занепад, їх викладачі позбавлені набожності, шкодять доброму імені теології, яке вона здобула в епоху «отців церкви». Підкреслюванням власного незнання він виражав ідею незалежності свого мислення від схоластичної університетської вченості.

Християнство приймав, але лише в його несхоластичній інтерпретації. Цікавили Петрарку перш за все внутрішні, етичні проблеми людини, що є ознакою індивідуалізму епохи Ренесансу. У філософському діалозі «Моя таємниця» він розкривав найглибші внутрішні конфлікти людини та засоби їх подолання. Творчість Петрарки відрізняється земним характером, повним розумінням радощів і пристрастей людини.

ЛОРЕНЦО ВАЛЛА

До видатних гуманістів XV ст. належить й **Лоренцо Валла** (1407–1457), чудовий філолог, один з засновників методу порівняльного аналізу, який він використовував не тільки для трактатів Тита Лівія, але й для Нового заповіту. Відкидав схоластичну логіку, висуваючи проти неї риторизм Цицерона як засіб, що допомагає людині по-новому мислити та дискутувати. Великий резонанс отримало й його розкриття несправжності так званого Дару Костянтина –

документа, який був відомий як юридична підстава світської влади папства. Валла заперечував його справжність і наводив для того як історичні, юридичні, так й філологічні аргументи. В етиці Валла був близьким до епікуреїзму. Він підкреслював природність людини, вважав, що доброчинним є все, що відноситься до життєво важливого інстинкту самозбереження, тому жодна насолода не є аморальною. Етика Валли була індивідуалістською.

Гуманістичному етапу Відродження властива низка особливостей:

- Гуманісти посідали позиції своєрідного антропоцентризму, який поряд з Богом звеличував людину як творця світу культури, як суб'єкта творчої діяльності.

- Увага до людської діяльності стимулювала пошук гуманістів у питаннях свободи волі. Поряд із категорією фатуму (долі), що виражає залежність людини від зовнішніх сил, з'являється категорія фортуни, яка надає індивіду багато можливостей вибору.

- Першим гуманістам були властиві «платонічні» (антиаристотелічні) настрої. Історичною заслугою Платона є встановлення ним специфічних параметрів відмінної від природного буття реальності (світу ідей), в якій знаходять своє місце невлітими для традиційного підходу людські реалії.

Гуманізм Ренесансу в Італії більше орієнтувався на Платона. Ця тенденція, що спиралася на зростаючі можливості пізнання справжніх творів античності, була мотивована необхідністю виступити проти схоластичного Аристотеля, його інтерпретації томізму. Платон в антисхоластичній філософії Ренесансу став символом прогресу.

ПЛАТОНІЧНА ФІЛОСОФІЯ

НІКОЛО КУЗАНСЬКИЙ

Одним із перших платоніків Відродження був кардинал **Ніколо Кузанський** (1401–1464). Філософське вирішення Кузанським головної проблеми – відношення Бога та світу – є теоцентристським, але в той же час містить елементи та тенденції, що відрізняються від середньовічного католицького богослов'я. Він виходив з концепції «docta ignorantia», яка означала, що пізнання речей можливо за допомогою чуттів, розуму та інтелекту, однак знання про кінцеві речі завжди виходить за свої межі. З цього витікає, що основою пізнання повинна бути протилежність звичайного, кінцевого, знання, що постійно долається, тобто чомусь абсолютному, певному, безумовному, а значить, «незнання», невідання про це безумовне (божественне). Безумовне знання ми можемо зрозуміти лише символічно.

Якщо Бог безкінечний, то в ньому зливаються всі протилежності й ніякі раціональні зусилля філософії не можуть з'ясувати його сутність. З цього витікає також ототожнення найбільшого та найменшого у безкінечному, безкінечне розповсюдження Бога у всесвіті є тим же процесом, що й розгортання до індивідуального існування. Так, як безкінечно розширюється згорнутий божественний максимум у космосі, подібне відбувається й у мінімумі, у мікрокосмі, в людському єстві. Й у людини відбуваються процеси «завершення», «наповнення», що є нічим іншим, як «божественністю», хоча вона в одиничній людини й обмежена. Абсолютне злиття божественного та людського реалізувалося лише у Христі, звідси христологічний характер вчення Кузанського про людину. Людина – це також «бог», але не в абсолютному сенсі. Він є обмеженням божественного принципу, так як і космос є обмеженим максимумом. Однак він є індивідуальністю.

Казанський розвивав ідеї діалектики пізнання сутності та явища. Предметом пізнання є пантеїстичний бог, який існує у нерозривній єдності зі світом природи, що чуттєво сприймається. Пізнання «розгорнутого» світу, тобто Бога, є справою розуму, а не віри, яка хоче зрозуміти Бога в його «згорнутій» формі. Ідеї Кузанського про математичне пізнання істини були за суттю антисхоластичними, антидогматичними, вони вгадували дух природознавства майбутніх часів.

Пантеїзм є типовим виявом специфічної для Ренесансу компромісної двоцентрової картини світу. Поряд з традиційним Богом-творцем стоїть формально підлеглий, але фактично рівний Богові другий світовий творчий центр – людина.

МАРСИЛІО ФІЧІНО, ПІКО ДЕЛЛА МІРАНДОЛА

Ще більше в добу Відродження було уславлене ім'я **Марсиліо Фічіно** (1433 – 1499). Усвідомлював, що обґрунтування гуманістичних ідеалів потребує вирішення цілої низки кардинальних проблем: проблеми місця людини в світі; відношення Бога до світу; відношення Бога до людини. Розвивав ідеї неоплатонізму. Платонізм Фічіно спрямований проти томістської схоластики. Філософія не служниця теології, але її «сестра»; філософія вдосконалює теологію, вона є «вченою релігією» (М. Фічіно був гаряче віруючим католиком, за Лоренцо Медичі він став духовником та відпустив гріхи Платону); досконалість теології залежить від ступеня її філософського рівня.

До питання про відношення Бога та світу він підходив з пантеїстичних позицій. Його пантеїзм мав містичну спрямованість: Бог – першопричина

ієрархічно побудованого світу, вихідна точка, що містить у собі весь світ; в світі він постійно проявляється у динамічних силах та за їх допомогою.

Згідно з Фічино, Бог творить світ, мислячи самого себе, через що виходить, що світ одвічно міститься в Бозі, становлячи неподільну з ним єдність. По суті, світ розгортається у вигляді низхідних ступенів космічної ієрархії.

Від католицької ортодоксії Фічино відхилився й в утвердженні ідеї про те, що всі релігійні культи та релігійно-філософські вчення – вияв загальної релігії (*religio uniyersalis*). Християнству він надавав вирішальне значення, бачив в ньому перш за все найвище «законодавство» в етичному плані.

Погляди Фічино на Всесвіт:

- Світ є ієрархією форм буття
- Бог як буття пронизує усю світову ієрархію, вбирає у себе все
- У центрі світової динаміки перебуває душа, вона є внутрішнім зв'язком світу
- Душа постає в єдності єдиного і множинного
- Життя пронизує весь Всесвіт, влаштовує його гармонію
- Все у Всесвіті відчуває взаємний потяг
- Любов – найбільша сила світу.

До центральних категорій платонізму Фічино відноситься «душа». Вона зумовлює єдність всіх ланок світової ієрархії, надає всім речам та тілам рух.

Космічна ієрархія Фічино:

- Бог творить світ, мислячи самого себе. Відтак світ міститься в Бозі, становлячи нероздільну з ним єдність.
- Світ, по суті, лише розгортається у вигляді низхідних щаблів космічної ієрархії: єдине (Бог), космічний розум (ангел), світова душа, якість, матерія (тілесна маса).

Нова, гуманістична орієнтація Ренесансу найбільш помітно проявилася в його вченні про людину, яка в гармонічній ієрархії світу займає перше місце. У дусі Платона та неоплатонізму Фічино ставив перед людиною завдання – вдосконалюватися й тим самим підніматися до найвищого суцього, до Бога.

Учнем Фічино був флорентійський граф **Піко делла Мірандола** (1463–1494). У його розумінні світу помітний пантеїзм:

- 1) Світ влаштований ієрархічно: він складається з ангельської, небесної та елементарної сфер.
- 2) Чуттєвий світ виник не з «нічого», але з вищого безтілесного початку, з «хаосу», невпорядкованість якого «інтегрує» Бог.
- 3) Світ чудовий у своїй складній гармонійності та суперечливості.

- 4) Суперечливість світу в тому, що, з одного боку, світ знаходиться поза Богом, а з іншого – його становлення божественне.
- 5) Бог не існує поза природою, він в ній постійно присутній. Тут мова йде, однак, не про натуралістичний пантеїзм, що ототожнював принцип природи та Бога. У розумінні Піко, Бог представляється скоріше як той, що завершує сутність світу.

Піко проголошував людину винятковою істотою у світі завдяки наявності в ній свободи волі та здатності до майже безмежного вибору способу діяння. Тому Піко погоджувався з Фічино в тому, що людська сутність – це свобода. Як її застосує людина, залежить від вибору: або до досконалості, угору; або до руйнування, донизу.

Сенсом його полеміки із «псевдонаукою», із «пророцькою астрологією» було прагнення звернути увагу людини на таке проникнення в таємниці природи, яке б було практично дійовим, активізувало його та не поглиблювалося у загальні абстракції про причини руху небесних тіл та ін.

Долю людини визначає не надприродна сукупність зірок, доля є наслідком її природної вільної активності. У промові «Про гідність людини» (1486), яку він написав для дискусії, що не відбулася, йшлося про людину як про особливий мікрокосм, який не можна ототожнювати з жодним з трьох «горизонтальних» світів неоплатонівської структури (елементарний, небесний та ангельський), тому що він проникає вертикально крізь всі ці світи. Людина має виняткове право на те, щоб творити свою особистість, своє існування власною волею, вільним та відповідним вибором. Отже, людина відрізняється від решти природи та йде до «божественної досконалості». Людина сама творець свого щастя, «*fortuneae suae ipse faber*». Гуманізм Піко антропоцентричний, людину він ставив у центр світу.

Проголошення свободи та творчості найістотнішими характеристиками людини було великим завоюванням ренесансного гуманізму.

ПІЗНЄ ВІДРОДЖЕННЯ

МИКОЛА КОПЕРНИК

Пізнє Відродження ще називають північним.

У кінці XV– XVI ст. ренесансні ідеї поширюються за межі Італії, де вони виникли та розвивалися раніше. Центр Відродження зміщується на північ (Німеччина, Голландія, Англія, Франція), набуваючи тут дещо нових рис.

Помітний слід і значні досягнення у натурфілософії залишив **Микола Коперник** (1473–1543). Його твір «Про кругообіг небесних сфер» започаткував

революційні зміни у науковій картині світу. У цьому творі Коперник висунув геліоцентричну систему світу замість діючої і на той час Аристотелевої геоцентричної системи, яка була офіційно визнана церквою.

Філософія, на думку Коперника, шукає істину в міру досяжності її людським розумом. Світ природи є першим об'єктом пізнання, тому слід займатися не схоластичними сперечаннями, а пізнанням світу.

ЕРАЗМ РОТТЕРДАМСЬКИЙ

Еразм Роттердамський (Герхардт Герхардс) (1469–1536), голландський мислитель, письменник і вчений, філолог, філософ і богослов. Вимагав повернутися до істинної християнської моралі. Християнство повинне позбавитися догматизму, схоластичної псевдонауковості, воно повинне стати етикою, що керується істинним вченням Христа. Аскетизм, відмова від земного життя та його дарів є аморальним, сенс життя – у використанні життєвих благ. У цьому християнство повинне вчитися в класичній стародавності. Філософія повинна зійти «з неба на землю», займатися основними питаннями природного життя людини.

Свою позицію він називав *«філософією Христа»*:

1) Вичитував в «Святому письмі» насамперед гуманістичні його елементи. При тому він заперечував ідею «зіпсованості» людської природи першородним гріхом.

2) Виступав за переклад Біблії на народні мови (широким верствам віруючих латинь незрозуміла). Все це приводить до конфлікту філософії Еразма з офіційною схоластичною вченістю.

На той період одною з найважливіших проблем була проблема співвідношення божественного провидіння й свободи волі. Еразм вирішував її в гуманістичному дусі. Він не заперечував проти божественного провидіння, але наголошував на тому, що лише початок і кінець життя людини в руках божих, а між цими вирішальними моментами – свободо-вольові вчинки людини відіграють важливу роль. Інакше втрачають будь-який сенс і гріх, і добродійність, і мораль взагалі.

Сучасник і близький друг Еразма **Томас Мор** (1478–1535) виступив автором концепції ідеальної держави. У головному творі «Книжка воістину золота та рівно корисна, як і потішна, про найкращий устрій держави та острів Утопія» (утопія – від грец. «у» – не, «топос» – місце, тобто неіснуюче місце) він розмірковував про соціальні та політичні проблеми епохи. Книга написана у формі діалогу, в якому приймаються та відкидаються офіційні політичні погляди. У першій частині праці дається критика англійського суспільного

устрою, у другій – показується устрій та життя на вигаданому острові Утопія. В Утопії державний устрій базується на: суспільній власності, рівності (насамперед у розподілі благ і споживанні), обов'язковості праці, віротерпимості тощо.

Мор не задовольнявся поверхневим аналізом періоду початкового накопичення капіталу, яке в Англії проходило дуже жорстко, він намагався з'ясувати соціальні причини цього явища. Томас Мор вважав, що вони містяться у приватній власності. Тому слід змінити суспільні відношення, однак це не можна зробити лише законодавчим шляхом. Ідеалом, який він конкретно демонстрував на прикладі відношень на острові Утопія, були: суспільна власність, високоорганізоване виробництво, доцільне керівництво, що гарантує справедливе та рівне розподілення суспільного багатства. Всі люди повинні мати право, зобов'язані працювати та ін.

Томас Мор був одним з засновників утопічного соціалізму.

Його творчість є найбільш важливим дослідженням зі соціалізму кінця XVIII ст.

НІКОЛО МАКІАВЕЛЛІ

У цей період також розгорталась діяльність **Ніколо Макіавеллі** (1469–1527), якого вважають, з одного боку, теоретиком політичного аморалізму, а з іншого – фундатором революційної етики.

Центральне місце у філософії Макіавеллі займає ідея постійного колообігу як результату впливу «фортуни» (долі, щастя), що становить необхідний природний хід речей та має «божественний» характер. Необхідність він розумів не фаталістично – люди можуть використовувати «фортуну» й досягти успіху; це залежить від того, як вони її пристосують і як зможуть їй протистояти.

Макіавеллі відділяв політику від теологічних та релігійних уявлень. Політика – лише автономний бік людської діяльності, вона «втіленням вільної людської волі у межах необхідності» (фортуни). Політику визначають не Бог або мораль. Політика – сама практика, природні закони життя та людська психологія.

Велике та актуальне значення мала політична теорія Макіавеллі, тобто вона могла стати керівництвом для здібного та честолюбного правителя, який на чолі сильної держави звільнив би Італію від впливу папства, що приходило до занепаду. Той, хто встав на шляху «долі», повинен бути правителем нового типу, абсолютним володарем, деспотом. Він не повинен бути зв'язаний ніякими апріорними схемами, правовими приписами, релігією або своїм власним

словом. Він повинен керуватися чітко аналізованими реальними фактами, може бути жорстоким, хитрим, грішним, нещадним. Правитель як суспільний діяч повинен керуватися мораллю сили цього світу, але не мораллю релігійною, лише так він оволодіє стихійним рухом людської поведінки, що витікає з жаги збагачення, добробуту та інстинктів, які мають велике значення у житті індивіду. Це мораль, що відображає реальність життя. Основний тон у ній – людина не може сліпо покладатися на «боже провидіння», на спасіння, але повинна сама стати обличчям до дійсності, розраховувати на свої власні сили при формуванні своєї долі. Цю передумову Макіавеллі покладав в основу своїх соціально-політичних уявлень.

Мораль сили Макіавеллі часто визначається як взірець «цинічності» та аморальності у політиці. Термін «макіавеллізм» з часом став синонімом політики, яка керується принципом «мета виправдовує засоби». Макіавеллізм засуджується як теорія та практика безконтрольного використання влади, що не підпорядкована ніяким «вищим» моральним критеріям, як діяльність, єдиним законом якої є успіх будь-якою ціною.

ІДЕЙНА КРИЗА ВІДРОДЖЕННЯ. РЕФОРМАЦІЯ

У XVI ст. у філософській думці Відродження починають відчутно виявлятися ознаки ідейної кризи. У цей період гуманізм більше пов'язаний з власними ренесансними культурними основами, ніж з античністю. Посилюється тенденція розглядати людину як органічну частину Всесвіту, а не Всесвіт вимірювати людиною, як це було раніше.

У міркуваннях про природу людини дедалі відчутніше звучить мотив трагічної долі людини й неможливості для неї переламати хід власного життя.

Починаючи з другого етапу Відродження, пантеїстичні уявлення про світ поступаються місцем деїзму. Ренесансні гуманістичні новації спочатку не викликали негативної реакції з боку офіційних представників католицької церкви. Більше того, серед них було достатньо покровителів гуманістичної філософії та мистецтва. Ситуація різко змінюється після того, як у XVI ст. Відродження обертається феноменом так званої Реформації.

ЛЮТЕРАНСТВО

Реформаційний рух в особі **Мартіна Лютера** (1483–1546) мав свого видатного представника.

Лютер виступив проти церкви як єдиного посередника між Богом та людиною. Своєю критикою «видимої» церкви та вимогою розуміння її як спільноти тих, на кого зійшла божа милість, він виражав точку зору, відповідно

якої справа звільнення знаходиться в руках кожної людини. Така позиція перекликається із ідеалом звільнення індивіда в Ренесансі. Лютер, однак, не покидав релігійного ґрунту. Навпаки, він підкреслював почуття вини та гріха, а з ними й всю безпорадність індивіда, який тепер сам стоїть перед Богом з проханням про спокуту. Можливість спасіння він знаходить у безпосередній вірі в Писання, у слово Боже, яке воно є в Євангелії. Тому його вчення називається євангелічним.

До вчення Лютера входить й викладення його зумовленості. Бог зумовлює людей до вічного спасіння, тому що знає – вони увірують упродовж свого життя. Іншими словами, спасіння людини не належить від церковних таїнств, обрядів та жертв на користь церкви, але досягається чистою вірою, яка є «божим даром».

31 жовтня 1517 р. професор теології Віттенберзького університету Мартін Лютер прибив до дверей церкви рідного міста знамениті «богословські тези». У них була піддана критиці офіційна католицька доктрина:

1) Лютер закликав повернутися до первісної чистоти християнського вчення, відкинути всі пізніші нашарування, спричинені численними папськими посланнями і декретами.

2) Лютер висував тезу про загальне «священство» і тим самим робив непотрібним духівництво (пропонував прямий індивідуальний зв'язок кожного віруючого з Богом).

3) Лютер наголошував на ірраціональному характері релігійного знання, тим самим він робив неправомірною будь-яку спробу світської його критики.

4) Лютер переклав Біблію німецькою мовою, зробивши тим самим її зміст ближчим і зрозумілішим основній масі віруючих.

КАЛЬВІНІЗМ

Після спаду першої хвилі Реформації (1531) підіймається друга хвиля, яка була пов'язана із особистістю французького теолога **Жана Кальвіна** (1509–1564).

Народившись у Женеві (Швейцарія), кальвінізм дуже швидко поширився у Нідерландах, Шотландії, Англії, Франції (французькі кальвіністи – це гугеноти).

Від лютеранства кальвінізм відрізнявся більш категоричнішим містицизмом та ірраціоналізмом. За кальвінізмом, Христос своєю жертвою на хресті обрав до спасіння не все людство, а лише якусь його певну частину (принцип «званих багато, а обраних мало»), але обранцем може вважати себе кожний.

По суті, реформація була ідейним прапором антифеодальної боротьби. Тому колишня симпатія церковних кіл змінюється на жорстку конфронтацію.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Раннє, або італійське Відродження.
2. Гуманізм епохи Відродження.
3. Пізнє, або північне Відродження.
4. Філософія Ніколо Макіавеллі.
5. Ідейна криза Відродження. Реформація.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ

Мета. Окреслення особливостей філософії доби Відродження, з'ясування ролі гуманізму у формуванні сучасного філософського осмислення дійсності.

Ключові поняття та терміни. Відродження, Ренесанс, гуманізм, світське знання, антиаскетичний, двоцентрова картина світу, неоплатонізм, філософія Христа, утопія, макіавеллізм, фортуна, реформація, лютеранство, кальвінізм, ірраціоналізм, конфронтація, світова ієрархія.

Навчальні питання

1. Раннє, або італійське Відродження.
2. Гуманістичні напрями філософії.
3. Данте Аліг'єрі.
4. Франческо Петрарка.
5. Платонічна філософія.
6. Микола Кузанський.
7. Марсиліо Фічино.
8. Піко дела Мірандола.
9. Пізнє, або північне Відродження.
10. Еразм Роттердамський.
11. Ніколо Макіавеллі.
12. Ідейна криза Відродження.
13. Реформація як ідейна криза Відродження.
14. Лютеранство, кальвінізм.

Термінологічний диктант

Ренесанс, гуманізм, світське знання, антиаскетичний, двоцентрова картина світу, неоплатонізм, філософія Христа, утопія, реформація, лютеранство, кальвінізм, ірраціоналізм, конфронтація.

Анотування

Антична філософія у окресленні найперших засад світу була плюралістичною, тобто давала різні варіанти розуміння таких засад. Християнська філософія була принципово моністична, тобто вона зводила всі прояви світу до одного єдиного начала. Спробуйте пояснити, які недоліки та переваги мала кожна із зазначених позицій. Що є більше прийнятним для сучасної філософії – плюралізм вихідних положень чи монізм? – Обґрунтуйте свої твердження.

Тренувальний тест*

1. За найпершими світоглядними орієнтирами епоха європейського Відродження була:
 - а) епохою гуманістичного світобачення;
 - б) епохою світського, атеїстичного світобачення;
 - в) епохою наукового емпіричного світосприйняття;
 - г) епохою панування релігії в усіх сферах суспільного життя;
 - д) епохою панування мислення «здорового глузду».
2. Характерними ознаками гуманізму слід вважати:
 - а) опору на факти та ясну логіку;
 - б) піднесення значущості земного життя людини та її самовдосконалення як особистості;
 - в) висування на перший план освіти та моральних засад людського життя;
 - г) наголос на тому, що людина є передусім творчою істотою;
 - д) сповідування принципу співвідношення макрокосму та мікрокосму.
3. Розвиток концепції єдиної світової душі, загальної світової симпатії та гармонії було на першому плані в концепціях:
 - а) гуманізму;
 - б) натурфілософії;
 - в) ренесансного неоплатонізму;
 - г) неосхоластики;
 - д) неотомізму.

4. *Тезу про те, що книга природи написана передусім мовою математики, виснував і розвивав:*

- а) Джордано Бруно;
- б) Марсиліо Фічіно;
- в) Бернардіно Телезіо;
- г) Галілео Галілей;
- д) Йоганн Кеплер.

5. *Найвідомішими містиками були:*

- а) Бернар Клервоський;
- б) Джованні Бонавентура;
- в) Папа Лев XIII;
- г) Тома Аквінський;
- д) Данте Аліг'єрі.

Завдання для індивідуальної роботи

Виникнення гуманізму та світського знання.

Особливості гуманістичного етапу Відродження.

Платонічна філософія доби Відродження.

Пантеїзм як вияв специфічної для Ренесансу двоцентрової картини світу

Особливості пізнього періоду Відродження.

Політична теорія Н. Макіавеллі. «Державець».

Реформація як ідейна криза Відродження.

Теми для есеїв

Аскетичний гуманізм Данте Аліг'єрі.

Філософський діалог Франческо Петрарки «Моя таємниця».

Платон як символ прогресу в антисхоластичній філософії Ренесансу.

Індивідуалістська етика Лоренцо Валли.

Платонічна філософія Миколи Кузанського.

Гуманістичні ідеали Марсиліо Фічіно.

Погляди Марсиліо Фічіно на Всесвіт.

Космічна ієрархія Марсиліо Фічіно.

Пантеїзм Піко делла Мірандоли.

Натурфілософія Миколи Коперника.

Філософія Христа Е.Роттердамського.

Ніколо Макіавеллі: теоретик політичного аморалізму чи фундатор революційної етики?

Коментування, аналіз

Франческо Петрарка: «Справді, яка користь у тім, щоб довідатися природу диких звірів, птахів, риб і змії і не знати, і навіть не прагнути зрозуміти природи людини, усвідомити, заради чого ми породжені, відкіля і куди йдемо».

«Ми повинні намагатися допомагати тим, з ким живемо; і ніхто не може сумніватися, що їхнім душам ми можемо бути найвищою мірою корисні нашим словом».

Колюччо Салютаті: «Той, хто зробив що-небудь гідне пам'яті, хоча він і вмер тілом, залишається жити в діяннях і славі».

Маттео Пальмієрі: «Кожний повинний бути готовим переносити труднощі і піддавати себе небезпеці, якщо він знає, що з цього буде загальне благо і користь для держави».

Леон Батиста Альберті: «... не легко перемагати того, хто не хоче бути переможеним. Фортуна одержить верх лише над тим, хто їй скоряється».

«... Людина народжена, щоб використовувати матеріальні блага, бути добродісною, іншими словами – стати щасливою; тому що таким можна вважати того, хто добрий до людей і тому бажаний Богу; той же, хто шкодить людям, а значить, і мало бажаний Богу, і нерозумний, якщо він і вважає себе щасливим».

«Ніщо так не суперечить життю і положенню людини як відсутність якої-небудь почесної справи ... У ледарстві ми стаємо слабкими і незначними. Мистецтво жити досягається в діяннях».

Лоренцо Вала: «Насолоджуватися красою природи і людського тіла, догоджати слух чудесною мелодією, вдихати аромат садів і полів, одержувати задоволення від смачної їжі й вина, відчувати радість любові, прагнути до матеріального статку й цінувати багатство, а також пізнавати щастя духовного життя, що дають наука, поезія, мистецтво – такий реальний сенс земного існування людини».

Джованні Піко делла Мірандола: «Без філософії немає людини. Саме філософія навчила мене залежати скоріше від власної думки, ніж від чужих суджень».

ЛІТЕРАТУРА

1. Козлик І. В. Світова література доби Середньовіччя та епохи Відродження («Картина світу». Естетика. Поетика): навчальний посібник. Івано-Франківськ : СИМФОНІЯ форте, 2011. 344 с.
2. Філософія: словник термінів та персоналій / В. Бліхар, М. Козловець, Л. Горохова, В. Федоренко, В. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
3. Фюрст М. Юрген Т. Філософія. К.: Дух і літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. 544 с.

НОВА АААА

ТЕМА 6

НАУКОЦЕНТИЗМ ФІЛОСОФІЇ НОВОГО ЧАСУ

Філософські погляди Френсиса Бекона

Раціоналізм Рене Декарта

Людина як частина природи у філософії Томаса Гобса

Проблеми пізнання у філософії Джона Лока

Вчення про субстанцію Готфрида Лейбніца

Розумний егоїзм Бенедикта Спінози

Концепція людини Блеза Паскаля

Ренесанс знаменував пошуки нових шляхів, нового способу, але також і нового змісту філософствування. Цей пошук був реакцією на довгий період гегемонії схоластики. Епоха нового часу охоплює період із XVII ст. до кінця XIX ст. Проте філософія цього періоду завершується першою третьиною XIX ст.

Особливості філософії нового часу:

– Філософія почала розвиватися в діалозі з різними науками, які активно в цю епоху формувались і розвивалися. У зв'язку з цим чільне місце займала розробка правильного методу досягнення істини.

– Домінуючим філософським напрямом став матеріалізм.

– Суттєві внутрішні зміни: виникли національні та регіональні філософії, які відтепер стали писатися не церковною, а національними мовами; почали формуватися нові філософські дисципліни (гносеологія, антропологія, історія філософії, методологія та ін.).

– Розгалуження філософського знання вимагало нового рівня його систематизації – утворилися так звані «філософські системи», досить типові для даної епохи.

ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ФРЕНСИСА БЕКОНА

Першим філософом нового часу був англійський дипломат і політичний діяч Френсис Бекон (1561–1626). Головну увагу він приділяв: проблематиці науки, знання та пізнання. У світлі науки він бачив головний засіб вирішення соціальних проблем і протиріч тогочасного суспільства. Бекон мав достатньо політичного та юридичного досвіду, щоб дійти до переконання у необхідності узгодженості між наукою та владою.

Основним завданням філософії Бекон вважав розроблення такого методу пізнання, який підніс би ефективність науки на новий рівень.

Ф. Бекон розрізняв «плодоносне» та «світлоносне» знання. Плодоносне – це таке знання, яке приносить користь, а світлоносне – це те, що збільшує можливості пізнання.

Вихідним моментом будь-якої пізнавальної діяльності для Бекона були передусім чуття. Тому його часто називають засновником емпіризму – напрямку, який будує свої знання головним чином на чуттєвому пізнанні та досвіді. Але Бекон ніяк не абсолютизував чуттєве пізнання.

Чуттєве пізнання у вузькому значенні слова Бекон включав у загальний контекст досвіду й експерименту. Тому точніше буде визначити філософію Бекона як емпіричну. Головним робочим методом своєї логіки Бекон вважав індукцію. У цьому він бачив гарантію від недоліків не тільки у логіці, а й у всьому пізнанні взагалі.

Нова логіка була для Бекона засобом, що мав змогу не тільки забезпечити істинність пізнання, а й допомогти побудувати теоретичні основи науки.

Бекон вважав, що «Бог створив людський розум подібним до дзеркала, здатного відобразити увесь Всесвіт». Звідси випливало механістичне уявлення про істину як точне віддзеркалювання предметів і процесів природи й про хибну думку як спотворення такої дзеркальної копії внаслідок діяння різного роду зовнішніх причин.

Бекон вважав, що значною перешкодою у розвитку справжнього пізнання служать передсуди та забобони, закоренілі, або навіть вроджені уявлення та фікції, які сприяють тому, що світ у нашій свідомості відображається не повністю адекватно. Бекон називав ці уявлення ідолами. Вчення про ідоли, відповідно Бекона, є важливим засобом подолання таких уявлень.

Бекон вводив чотири основних типи ідолів. Алегорично він називав їх ідолами роду, печери, ринку, театру. Ідолів роду та печери Бекон вважав «вродженими», ідоли ринку та театру набуваються в ході індивідуального розвитку.

Про ідолів роду Бекон казав, що «вони мають свій ґрунт в самій людській природі та в самому роді людському або поколінні. Твердження, що людські чуття є мірою речей, – неправильне. Якраз навпаки, як всі чуттєві сприйняття, так й те, що є думки, що відносяться до людини, а не до світу, не до всесвіту. Людський розум як нерівне дзеркало, яке, відображаючи речі, змішує свою природу та природу речей й тим самим перекручує її та порушує».

Ідоли роду – не тільки природні, але й вроджені. Вони виходять і природної недосконалості людського розуму, яка виявляється в тому, що «передбачає більший порядок та рівновагу в речах, ніж ті, які в них є». Шлях до подолання ідолів роду міститься в усвідомленні цієї природної властивості людського розуму та послідовному проведенні правил нової індукції в процесі пізнання.

Якщо ідоли роду походять від природних недоліків людського розуму, які більшою або меншою мірою загальними, то ідоли печери також викликані вродженими недоліками людського розуму, але індивідуального характеру.

«Ідоли печери – це ідоли людини як індивіда. Бо кожний індивід (крім помилок, що породжені природою людини як виду) має індивідуальну печеру або лігво. Ця печера переломлює та викривлює світло природи, з одного боку, тому, що кожному належить певна, власна природа, з іншого боку, тому, що кожний отримав річне виховання та зустрічався з іншими людьми. А також і тому, що кожний читав лише певні книги, шанував та обожнював різні авторитети, й, в кінці кінців, тому, що його враження були відмінні від інших, згідно з тим, як і душі вони мали упереджені та повні забобон або душі спокійні та врівноважені, а також з інших причин такого ж роду. Так і власне людський дух (бо він міститься в окремих людях) є дуже змінним, заплутаним, ніби випадковим».

Наступні хибі ми називаємо ідолами ринку тому, що виникли вони шляхом взаємної домовленості у суспільстві. Люди домовляються за допомогою мови; слова визначаються загальним розумінням. Поганий та неправильний вибір слів значно заважає і розуму. Ці вади не можуть виправити ані визначення, ані пояснення. Слова просто гвалтують розум і все приводять у сум'яття, а людей ведуть до численних зайвих суперечок та ідей. У характеристиці цього типу ідолів Бекон прийшов до розуміння відношень між словом та реальністю, яку воно визначає.

Ідоли театру своїми коріннями сягають у сучасну науку та філософію. У них у концентрованій формі виявляються всі недоліки, викликані зокрема до сих пір існуючим методом отримання знань, що ґрунтується на «старій» логіці. «Це ідоли, які перебралися у людські думки з різних філософських вчень.

Називаю їх ідолами театру, бо всі традиційні та до сих пір винайдені філософські системи є, на мій погляд, ніби театральними іграми, які створили світи, придумані нібито в театрі. Не кажу тут ані про теперішні філософії та школи, ані про ті старі, тому що таких ігор можна скласти та разом вести ще дуже багато. Тому дійсні причини помилок, що повністю відмінні одне від одного, є більш-менш майже одними й тими ж».

Після розглядання ідолів як головних перешкод досягнення дійсного знання Бекон приступав до позитивного викладення свого методу. Власний метод Бекона ґрунтується на його концепції нової індукції, яка виступає засобом для пізнання зокрема форми.

Бекон пропонував свій шлях продукування знань. Він стверджував, що в науці треба діяти так: не зупинятись на самих лише фактах (їх треба узагальнювати); не зосереджуватись тільки на одному виді діяльності; не користуватися тільки тим, що наявне.

Отже, Бекон обстоював дослідний шлях пізнання у науці, закликав до спирання на факти, на експеримент. Він був одним зі засновників індуктивного методу пізнання. *Індуктивний метод пізнання* – це такий шлях наукового пошуку, коли від спостереження одиничних явищ відбувається перехід до формулювання загальних ідей і законів, коли від суджень про окремі факти переходять до загальних суджень про них.

РАЦІОНАЛІЗМ РЕНЕ ДЕКАРТА

Рене Декарт (1596 – 1650). У філософії Декарта вже закладалися підстави (достатньо загальні) нової теорії світу, в якій не тільки були узагальнені, а й по-філософськи розроблені й оцінені всі отримані на той час результати нового природознавства. Вихідну визначеність всякої філософії Декарт бачив у визначеності свідомості – мислення. Вимогу, що повинна виходити лише з мислення як такого, Декарт виражав словами: «*De omnibus dubitandum est*» (у всьому потрібно сумніватися); це абсолютний початок. Отже, першою умовою філософії він робив саме відкидання всіх визначень, – так характеризував вихідний момент філософії Декарта Гегель. Первинну достовірність Бекон знайшов у чуттєвій очевидності, в емпіричному, смисловому пізнанні. Хоча для Декарта чуттєва очевидність як підстава, принцип достовірності пізнання була неприйнятна.

Не можна також ґрунтувати достовірність пізнання на «авторитетах». Миттєво виникло б питання, звідки береться достовірність цих авторитетів. Декарт ставив питання про досягнення достовірності самої по собі, достовірності, яка повинна бути вихідною передумовою й тому сама не може

спиратися на інші передумови. Таку достовірність він знаходив у «Я, що мислить» – у свідомості, у її внутрішній свідомій очевидності.

Із розуміння Декартом первинної достовірності, з його «*ego cogito, ergo sum*» (мислю, отже існую) виходить ряд суттєвих характеристик його поняття субстанції.

Декартове Я, що мислить, є чимось, що для свого існування не потребує нічого, крім самого себе, не потребує «ніякого місця та не залежить ані від якої матеріальної речі». У цьому сенсі тут немає ніякої іншої характеристики (матеріальної, просторової або якоїсь іншої), крім мислення. Тому він визначав його *res cogitas* – як річ, що мислить, духовну субстанцію. Речі розповсюджені, матеріальні – *res extensa*.

Визнаючи незалежність існування *substantia cogitas* (духовного) та *substantia extensa* (матеріального), Декарт закладав у новій філософії підстави дуалізму. Він визнавав як матеріальний принцип – не залежне від свідомості (духу) існування матерії, так і духовний принцип – не залежне від матерії та матеріального світу.

У сфері теорії пізнання Р. Декарт (на відміну від Ф. Бекона) однозначно відстоював раціоналістичну позицію, він не відкидав чуттєве пізнання як таке.

Раціоналісти, до яких належав Р. Декарт, вважали, що емпіричний досвід має мінливий, нестійкий характер. За допомогою відчуттів людина сприймає світ залежно від обставин, й тому надії слід покладати на розум.

Він сформулював чотири правила, що сприяють правильній роботі інтелекту:

1) не приймати ніколи жодну річ за істинну, якщо ти її не пізнав як істинну з очевидністю; уникати всякої поспішності та зацікавленості; не включати в свої судження нічого, крім того, що з'явилося як ясне та видиме перед моїм духом, щоб не існувало ніякої можливості сумніватися в цьому;

2) розділити кожне з питань, які слід вивчити, на стільки частин, скільки необхідно, щоб ці питання краще розв'язати ;

3) свої ідеї розташовувати у необхідній послідовності, починаючи з предметів найпростіших та найлегших для пізнання, просуватися повільно, ніби зі сходинки на сходинку, до знань найбільш складних, передбачаючи порядок навіть серед тих, які природно не виходять одне з одного;

4) здійснювати всюди такі повні розрахунки та такі повні огляди, щоб бути впевненим в тому, що ти нічого не пропустив.

Р. Декарт вважав, що розум містить в собі початкові ідеї:

- вроджені – ідеї Бога, буття, числа, протилежності, тілесності та структурності тіл, свободи волі, свідомості, існування самих понять;

- ті, що виникають з чуттєвого досвіду;
- ті, що формує сама людина.

Ми називаємо простими ті речі, пізнання яких є ясним і виразним; такими є фігура, протяжність, рух й усі інші речі, складені з цих простих. Таким чином Декарт вводив у контекст філософії нового часу поділ якостей речей на «первинні» і «вторинні».

На відміну від Ф. Бекона, який у «Новому Органоні» вважав індукцію (по-сучасному «емпіричну індукцію») головним методом отримання істинних (і практично корисних) фактів, Декарт таким методом вважав раціональну дедукцію. Формулював він цей метод прямо протилежно по відношенню до споглядальної середньовічної схоластичної філософії.

У питанні про сутність людини Р. Декарт знаходився на позиціях механіцизму, коли визначав людину як машину, що складається з кісток і м'яса. Розрізняючи живе та мертве, Декарт вважав, що тіло живої людини настільки відрізняється від тіла мертвої, наскільки діючий годинник, або інший автомат, відрізняється від зламаного й передумова руху тут вже відсутня.

ЛЮДИНА ЯК ЧАСТИНА ПРИРОДИ У ФІЛОСОФІЇ ТОМАСА ГОББСА

У вченні англійського філософа Томаса Гоббса (1588–1679) механістичне тлумачення реальності висувалося на перший план. Взагалі філософія Гоббса – це тлумачення людини як частини природи.

Гоббс однозначно підкреслював, що філософія повинна спиратися на розум як на тверду основу. Наукової істини, згідно з ним, не можуть досягнути ані теологія, що ґрунтується на одкровенні, ані ті науки, які ґрунтуються лише на констатації фактів або сукупності емпіричних пізнань (суспільні науки). Лише наукова філософія досягає дійсної істини. Так Гоббс долав теорію подвійної істини. Поняття істини в Гоббса в певному сенсі є більш послідовним, ніж у Бекона. Істину вважав властивістю наших суджень про речі, а не тим, що належить самим об'єктам (і може бути пізнане чуттями), і не тим, що ґрунтується на одкровенні або вродженій інтуїції.

Людина, на думку Гоббса, за своєю природою еґоїстична. Заради своєї вигоди люди можуть заперечувати навіть геометричні теореми. Усі люди хочуть собі добра, тому прагнуть до самозбереження та уникання зла. Людина відрізняється від інших тіл природи тим, що виявляється здатною створювати штучні тіла. Продукування штучних тіл людиною є діяльністю принципово нетворчою, оскільки вона лише повторює природні зразки.

Механістично тлумачив Гоббс і свободу, яка для нього – просто відсутність опору. Тому вона притаманна не тільки людині, а й взагалі всім

природним тілам. Відірвана від людини, свобода втрачає будь-який сенс, стає пустою абстракцією.

Найбільше значення мають соціально-політичні погляди Гоббса. Викладені в заключній праці його філософської системи «Про громадянина» й у трактаті «Левіафан».

Державу Гоббс вважав найскладнішим і найпотрібнішим для людей. Він уподібнював її біблійній істоті Левіафану та наполягав на тому, що в державі люди позбавляються розбрату та стають єдиною істотою.

Вихідним в його судженнях про суспільний устрій та державу був «природний стан людей». Цей природний стан характеризувався «природною схильністю людей шкодити собі взаємно, яку виводять вони з своїх пристрастей, але головне, з пихатого самолюбства, права всіх на все». Це не є причиною факту, «що природним станом людей, раніше ніж вони вступили у суспільство, була лише війна, й не проста, але війна всіх проти всіх». У цій війні, за Гоббсом, не може бути переможців. Вона виражає ситуацію, в якій кожному загрожують всі. Вихід з неї Гоббс бачив в просвіті суспільства. Але завдяки тому, що суспільство може ґрунтуватися лише на погодженні інтересів, а це «погодження між людьми засновано лише на угоді, а вона штучна», то необхідно, щоб «крім договорів було ще дещо інше, що угода підсилила б й надовго зміцнила. Цим є суспільна влада, що тримає в шорах і скеровує всі дії людей до суспільного блага». Єдиним шляхом, що веде до створення такої влади, Гоббс вважав передачу всієї «влади та сили» одній людині або групі людей. Така «суспільна влада» повинна ґрунтуватися на добровільному зреченні від права володіти самим собою.

Т. Гоббс був прихильником сильної абсолютистської державної влади, тому що вважав, що тільки вона може забрати всі недоліки «природного стану», всі суперечки та безладдя.

ПРОБЛЕМИ ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФІЇ ДЖОНА ЛОКА

Джон Лок (1632–1704) – представник емпіричної лінії в англійській філософії, яка починається з Бекона й до якої можна віднести й Т. Гоббса. Головну увагу він приділяв проблематиці пізнання. Для філософських і гносеологічних поглядів Лока характерним було підкреслювання чуттєвого пізнання дійсності. Лок не виключав у цілому роль розуму (як іноді спрощено подається), але визнавав за ним у «досягненні істини» ще менше простору, ніж Т. Гоббс. По суті, роль розуму він обмежував лише простими емпіричними судженнями.

Лок заперечував існування «вроджених ідей», які відігравали таку важливу роль у теорії пізнання Декарта, й концепцію «вроджених принципів» Лейбніца, які становили власне деяку природну потенцію розуміння ідей.

Людська думка (душа), відповідно до Лока, позбавлена всяких вроджених ідей, понять, принципів або ще чогось подібного. Він вважав душу чистим аркушем паперу (*tabula rasa*). Лише досвід за допомогою чуттєвого пізнання цей чистий аркуш заповнює письментами.

Лок розумів досвід як вплив предметів оточуючого світу на нас, наші чуттєві органи. Тому для нього відчуття були основою усякого пізнання. Однак у відповідності з однією зі своїх головних тез про необхідність вивчення здібностей та меж людського пізнання він звертав увагу й на дослідження власне процесу пізнання, на діяльність думки (душі). Досвід, який ми отримуємо при цьому, він визначав як «внутрішній», на відміну від досвіду, що дотримувався за допомогою сприйняття чуттєвого світу. Єдиним джерелом ідей Лок вважав досвід, який виступає в двох формах:

- зовнішній (чуттєве сприймання зовнішніх матеріальних речей і явищ; сукупність відчуттів – жовтого, білого, гарячого, холодного, м'якого, твердого тощо);
- внутрішній (внутрішнє сприймання діяльності нашого розуму; рефлексія таких операцій нашого розуму, як сприйняття, мислення сумнів, віра, пізнання тощо).

Зовнішні речі: постачають ідеї чуттєвих якостей (різноманітні сприйняття, що викликані в нас речами). Внутрішні речі (розум): постачають себе ідеями своєї власної діяльності.

Однак досвід – як зовнішній, так і внутрішній – безпосередньо веде лише до виникнення простих (*simple*) ідей. Але звідки вони приходять у розум? Для того, щоб наша думка (душа) отримала загальні ідеї, необхідне мислення. Мислення не є, однак, сутністю душі (думки), а лише її властивістю.

Мислення, у розумінні Лока, є процесом, в якому з простих (елементарних) ідей (що отримані на підставі зовнішнього та внутрішнього досвіду) виникають нові ідеї, які не можуть з'явитися безпосередньо на підставі чуттів або рефлексії. Сюди відносяться такі загальні поняття, як простір, час та ін. (наприклад, уявлення про простір ми отримуємо на підставі чуттєвого сприйняття відстані, розмірів окремих тіл; уявлення про час ми виводимо з послідовності подій та ін.).

Дуже важливий елемент поглядів Лока становлять ідеї про первинні та вторинні якості. Як первинні, так і вторинні якості відносяться до ідей, що отримані на основі зовнішнього досвіду. Ідеї первинних якостей виникають

завдяки впливу на наші органи чуття властивостей, які належать об'єктам зовнішнього світу. Лок підносив до них просторові властивості, масу, рух та ін. Він вважав, що вони існують об'єктивно. Виникнення вторинних якостей певною мірою пов'язане зі специфікою наших органів чуття. Лок підносив до них запах, колір, смак та ін. Ці властивості є тим, що існує лише «для нашої свідомості».

У міркуваннях про достовірність нашого пізнання Лок розрізняв два ступені: безспірне та правдоподібне знання. Безспірне знання є продуктом мислення розмірковування. Воно не може бути отримано лише на підставі безпосереднього зовнішнього досвіду. Навпаки, правдоподібне знання є продуктом безпосереднього досвіду. Таке пізнання («гадка») ще не пройшло крізь сито розумової діяльності – мислення.

У безспірному знанні він розрізняв три рівні. Перший визначав як спекулятивний, або безпосередній (інтуїтивний), що базується, як правило, на мисленні, мета якого – узагальнення внутрішнього досвіду. Другий визначав як демонстративний, або доказовий, знання, що базується на мисленні, метою якого є узагальнення ідей, що виникають на базі зовнішнього досвіду. Третій рівень визначав як чуттєвий, тобто такий, що базується на ідеях, які прямо осягаються чуттями. Останній рівень має найбільш низьку цінність. Його концепція пізнання спрямована проти схоластики, у ній виявляється тенденція пояснення світу на базі природних процесів. У зв'язку з цим Лок визнавав можливість осягнення зовнішнього світу за допомогою цього третього рівня пізнання, але відкидав навіть можливість прийняття її в якості підстави достовірного знання.

ВЧЕННЯ ПРО СУБСТАНЦІЮ ГОТФРИДА ЛЕЙБНІЦА

Німецький філософ Готфрид Лейбніц (1646–1716) задався питанням зрозуміти, чому світ є рухливим та багатоманітним. Ядро його філософської системи складає монадологія (вчення про «монади»). Основне поняття системи «монада» характеризується як проста, неподільна субстанція.

Лейбніц стверджував, що субстанцій нескінченна множина. Вони, відповідно до його поглядів, є носіями сили, мають духовний, нематеріальний характер. Кожну монаду він вважав субстанцією. Монада є самостійною одиницею буття, яка схильна до активності, діяльності. Лейбніц характеризував монади як прості субстанції.

З простоти монад витікає їхня наступна властивість. Монади не змінюються у своїй внутрішній визначеності під впливом інших монад. Кожна

монада становить певний світ сам по собі, при цьому, однак, відображає весь світовий лад у собі. Єдине відношення, яке між монадами існує, – «гармонія».

Ще одна характерна риса монад полягає в тому, що кожна монада має власну визначеність (є носієм певних якостей), якою вона відрізняється від всіх інших. У цьому зв'язку Лейбніц формулював і свій відомий принцип тотожності. Якби дві монади були повністю однакові, вони були б тотожні, тобто нерозрізнені.

За рівнем розвитку він розрізняв монади трьох видів.

- Нижча форма, або монади найнижчого рівня, характеризується «перцепцією» (пасивною властивістю сприйняття). Вони можуть утворювати неясні уявлення.
- Монади вищого рівня вже можуть мати відчуття та більш ясні уявлення, що базуються на них. Ці монади Лейбніц визначав як монади-душі.
- Монади найбільшого рівня розвитку схильні до апперцепції (наділені свідомістю). Їх Лейбніц визначав як монади-духи.

Монади самі не мають жодних просторових (або якихось фізичних) характеристик, вони чуттєво неосяжні. Ми можемо їх досягнути лише розумом. Тіла, що чуттєво сприймаються, тобто єднання монад, розрізняються згідно з тим, з яких монад вони складаються:

- Тіла, що містять лише монади нижчого рівня розвитку (тобто тіла, в яких не містяться монади, мають свідомість або відчуття), це тіла фізичні (тобто предмети неживої природи).
- Тіла, в яких монади мають відчуття та уявлення (містять монади-душі), є живими об'єктами.
- Людина складає таку сукупність монад, в якій організуючу роль відіграють монади, що наділені свідомістю.

Утворення сукупностей монад не є випадковим. Воно визначене «передвстановленою гармонією». При тому, однак, у кожній з монад потенційно міститься можливість розвитку.

Лейбніц розрізняє два основних типи причин розвитку.

- Причини, що викликають зміни в тілах (з'єднання монад), він визначав як причини «діючі». Дія тих причин розуміється в механістичному дусі.
- Причини, які визначають розвиток окремих монад, тобто внутрішні причини їхнього розвитку, він визначав як «цільові» або «фінальні» причини (*causa finalis*).

Розвиток, який Лейбніц вважає універсальним (він властивий не тільки окремим монадам та їх з'єднанням, але й всій нескінченній множині монад), характеризується нескінченним процесом поступових змін, за якими не

відбувається виникнення або загибелі у буквальному значенні слова. Якісні зміни у розвитку Лейбніц пояснював різним рівнем розвитку монад. Кожна з монад містить в собі як все своє майбутнє, так й все своє минуле.

Таким чином, можна виділити основні складові вчення монадології:

1. Реальність складається з нескінченної множини монад (своєрідні безтілесні, «прості» субстанції – неподільні, незнищені, неповторні, самодостатні тощо).
2. Монади утворюють своєрідну ієрархію: найпримітивніші несвідомі малі монади; монади-душі (розрізнені елементи відчуття); монади-духи (з чітко виявленою самосвідомістю); монада-Бог (найдосконаліша).
3. Монади є суто ідеальними, духовними елементами буття.
4. Зміст усіх наших знань продукується монадою-духом.
5. Монади взаємодіють між собою, але між ними існує найтонший зв'язок, що має джерелом божественну мудрість.

Лейбніц значно сприяв розвитку логіки. Логіку він розумів як науку про «всі можливі світи» (на відміну від філософії, яка є наукою про цей дійсний світ). У ряді моментів він передбачав деякі принципи сучасної логіки. Однак його ідеї були забуті й у його час не дуже вплинули на реальний розвиток логіки.

РОЗУМНИЙ ЕГОЇЗМ БЕНЕДИКТА СПІНОЗИ

«Усе прекрасне так само важке, як і рідкісне»

Бенедикт (Барух) Спіноза (1632–1677) народився в Амстердамі. Виховувався в єврейській родині, освіту одержав у релігійному єврейському училищі. Коли Спінозі виповнилося 22 роки, умер батько, залишивши синові деяку спадщину. У 1656 році за вільнодумство на нього був накладений «херем» (проклін). Молодий філософ був вигнаний з єврейської громади. В останні роки життя підробляв малюванням і шліфуванням оптичних стекол. У 1675 році закінчує головну працю свого життя – «Етику». Останній добуток «Політичний трактат», що є як би продовженням «Етики», не встиг закінчити. Він помер від хвороби легень, на яку страждав останні 20 років.

Етика, на думку філософа, це вчення про вище благо, вона вказує на вищу мету, який підлягають інші цілі в якості її засобів. Не слід осміювати людські вчинки, не засмучуватися ними, не клясти їх, а розуміти. Головне в розумінні – розгляд усього духовного світу людини як явища природного світу. Тільки така «позитивістська» установка дозволить представити етику як науку. Засуджує «похмуре і сумне марновірство», що перешкоджає людям насолоджуватися.

Він стверджує: «Людина вільна ні про що так мало не думає, як про смерть, і її мудрість полягає в міркуваннях не про смерть, а про життя».

Визначення смислу людського життя – головна мета етичних творів Спінози. У його визначенні філософ виходить з поняття Бога, з якого випливає пізнання всякого буття. Бога ототожнює з природою, отже, пізнання сенсу життя можливе тільки через пізнання природи. Поняття вищого блага, «цілі цілей» і сенсу життя зближаються, складаючи сторони духовної активності особистості. З'ясування змісту даних понять пролягає через поняття волі. Спіноза власне кажучи перший філософ, що переборов протиставлення волі й необхідності за принципом «або – або». Хтось або вільний, або невольний, а одночасно бути і не бути вільним людина не може. Спіноза показує, у якому відношенні людина невольна, а в якому вільна. Він виступає проти свободи волі як незалежної від необхідності. Душа схиляється до того або іншого бажання відповідною причиною, що у свою чергу визначена іншою причиною і т.д. Якби людська свобода була вільною, ми ніколи б не каюлися у своїх учинках. Лише незнання причин власних дій народжує в людей думку про свободу волі. Якби падаючий камінь міг мислити, він думав би, що падає вільно. Розгнівана людина шукає помсти, боягуз – втечі і т.д. і т.д. На ділі людська воля визначена необхідністю, є примушеною волею. Кожна людина вчиняє у відповідності зі своїм афектом (пристрастю).

Спіноза розрізняє дії, викликані зовнішніми причинами, і дії, обумовлені природою самої речі (наприклад, природою людини). Воля є влада людини над своїми афектами. Людина вільна, якщо вона діє, керуючись розумом, що спирається на пізнання. Людина невольна, коли діє під впливом афектів, наприклад, страху. Щоб досягти свободи, потрібно удосконалювати свій розум, тобто осягти Бога. Свобода полягає в пізнанні, у заспокоєнні душі, що виходить зі споглядання Бога.

Однак теоретик свободи визнає, що важко жити за розумом.

Отже, шлях до волі заступають афекти. Афект (пристрасть) є те, що збільшує або скорочує людське життя. Наприклад, радість її збільшує, а сум скорочує. Радість, сум і бажання – три основних афекти, з яких виводяться всі інші. Похідними позитивними афектами є веселість, приємність, любов, симпатія, відданість, надія, упевненість, радість, прихильність і ін. Негативними похідними афектами є меланхолія, біль, ненависть, відраза, страх, розпач, пригніченість, презирство й ін. Афектами бажання Спіноза вважає тугу, вдячність, благовоління, гнів, помсту, жорстокість, боягузтво, малодушність, сміливість, честолобство, обжерливість, пияцтво, розпусту, скнарість і ін. Дана група афектів містить у собі як позитивні, так і негативні бажання.

У зв'язку з ученням про афекти формуються поняття добра і зла. Добром Спіноза називає усе, що збільшує нашу життєздатність, що корисно. Зло є усе, що зменшує життєздатність, що нам шкідливо. Добро і зло – це радість і сум, усвідомлені і пізнані у своїх причинах. Добро і зло – поняття відносні. Радість і сум залежать від нашого пізнання, а воно буває неясним і ясним. У ясному пізнанні виражається наша сила, у неясному – наша слабкість. «Ми прагнемо до чого-небудь... і хочемо не внаслідок того, що ми вважаємо це добром, а, навпаки, ми тому вважаємо що-небудь добром, що прагнемо до нього.. і хочемо його». Добро не існує ні в самій людині, ні поза нею, а тільки у відношенні людини до світу.

На відміну від стоїків, що вважали необхідним винищування людських пристрастей, Спіноза стверджував інше: вільна людина не винищує пристрасті, а перетворює їх, керуючись розумом. У щирому пізнанні природи пристрастей полягає і зцілення від них. Пізнання сполучене з радістю і блаженством, воно не виключає насолоди. Тому Спіноза вніс у своє вчення виправлення в дусі Епікура в принцип самозбереження людини як останню підставу всіх його життєвих прагнень. Ці виправлення привели до того, що філософ визнавав право людини у своїй поведінці виходити з міркувань власної користі і вигоди: «Розрахунок вигоди складає важіль і життєвий нерв усіх людських дій», – писав він. Епоха капіталізму, що розвивається, також наклала відбиток на світогляд Спінози. Одним з перших він виражає сутність «розумного егоїзму» – концепції, що одержала найбільший розвиток у XVIII столітті.

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ БЛЕЗА ПАСКАЛЯ

Глибоку і своєрідну концепцію людини в епоху Нового часу розробив відомий французький фізик, математик і філософ Блез Паскаль (1623 – 1662).

Один із засновників математичного аналізу, теорії ймовірностей і проективної геометрії, творець перших зразків лічильної техніки, автор основного закону гідростатики. Відомий також відкриттям формули біноміальних коефіцієнтів, винаходом гідравлічного преса й шприца та іншими відкриттями. Автор знаменитих «Думок» та «Листів до провінціала», які стали класикою французької літератури.

На честь Паскаля названа одиниця вимірювання тиску (Паскаль), а також популярна мова програмування Pascal.

У своїй праці «Думки» (що становить підготовчі матеріали до праці на захист християнства) Паскаль змальовує вражаючу картину людського становища у світі: на тлі космічних масштабів людина перетворюється на

непомітну порошину, але, якщо рухатися углиб матерії, людина є велетнем порівняно з нескінченно малими величинами.

Отже, людина ніби зависає поміж двох безодень, і ось цю вихідну відсутність опори вона весь час відчуває: тривога, нудьга, невпевненість є її звичними станами. Не маючи надійних коренів життя, людина кидається у розваги й інтриги, але вся людська велич полягає лише в мисленні.

Людина – це «мислячий очерет», пише Б. Паскаль, але вона перевершує природу тим, що може всю її осмислити й пізнати. Тільки мислити слід гідно, а отже – мислити на межі буття і небуття, тобто на останній межі щирості. Під час такого мислення людина врешті-решт повинна зрозуміти, що єдиною її життєвою опорою може бути лише Бог.

Блез Паскаль: «Людина – усього лише очерет, найслабкіше зі створінь природи, але вона очерет мислячий. Щоб її знищити, зовсім не треба усього Всесвіту: досить подуву вітру, краплі води. Але нехай навіть її знищить Всесвіт, людина все одно піднесеніша, ніж він, тому що усвідомлює, що розстається з життям і що слабкіша за Всесвіт, а він нічого не усвідомить. Отже, усе наше достоїнство – у здатності мислити. Тільки думка підносить нас, а не простір і час, у яких ми – ніщо. Постараймося мислити гідно: у цьому основа моральності...»

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Філософські погляди Ф. Бекона.
2. Людина у філософії Р.Декарта.
3. Філософія людини Дж. Лока.
4. Вчення про субстанцію Г. Лейбніца.
5. Розумний егоїзм Б. Спінози.
6. Концепція людини Б. Паскаля.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ

Мета. Окреслення особливостей філософії Нового часу, з'ясування чинників та умов формування наукового стилю мислення; виявити особливості функціонування мислення здорового глузду, його зв'язки із індивідуалізмом і новим типом соціальних стосунків.

Ключові поняття та терміни. Експериментальна наука, емпіризм, раціоналізм, метод, деїзм, чуттєве пізнання, сенсуалізм, прогрес, методологія,

гносеологія, індукція, вроджені ідеї, механіцизм, монада, гармонія, перцепція.

Навчальні питання

1. Особливості розвитку філософії в епоху Нового часу.
2. Філософські погляди Ф. Бекона.
3. Пантеїзм і Етика Б. Спінози
4. Людина у філософії Р. Декарта.
5. Механістичне тлумачення реальності Т. Гоббса.
6. Проблеми пізнання у філософії Дж. Лока.
7. Вчення про субстанцію Г. Лейбніца.
8. Концепція людини Б. Паскаля.

Термінологічний диктант

Емпіризм, раціоналізм, деїзм, сенсуалізм, методологія, гносеологія, індукція, вроджені ідеї, механіцизм, монада, гармонія, перцепція.

Анотування

Філософія нового часу

Епоха нового часу охоплює період із XVII ст. до кінця XIX ст., проте завершується першою третьою XIX ст. Особливості філософії нового часу:

Філософія в діалозі з різними науками, розробка правильного методу осягнення істини.

Домінуючий філософський напрям – матеріалізм.

Виникли національні та регіональні філософії; почали формуватися нові філософські дисципліни (гносеологія, антропологія, історія філософії, методологія та ін.).

Утворилися нові «філософські системи».

Тренувальний тест*

1. *Загальні особливості соціальних і духовних процесів розвитку Європи в епоху Нового часу визначались:*

- а) переважно сільськогосподарським типом виробничої суспільної діяльності;
- б) системою особистісної васальної залежності між членами суспільства;
- в) розвитком промислового виробництва, перенесенням центру виробничої діяльності в міста;
- г) географічними відкриттями нових земель;
- д) перенесенням акцентів із зацікавлень природою на зацікавлення людиною.

2. *Фігура літературного персонажа Робінзона була показовою для загальної атмосфери Нового часу, тому що:*

- а) в цю епоху люди захоплювались морськими подорожами;
- б) вона символізувала собою нове становище окремого індивіда в системі соціальних зв'язків.

3. *Мислення «здорового глузду» характеризується такими рисами:*

- а) воно передбачає цінування фактів;
- б) воно передбачає посилення на авторитет Біблії;
- в) воно передбачає ясну та чітку логіку;
- г) воно віддає перевагу інтуїції, а не розсудковим міркуванням;
- д) воно культивує принцип індивідуальної активності.

4. *До загальних особливостей розвитку філософії Нового часу слід віднести:*

- а) підпорядкування теології у якості її прислужниці;
- б) виникнення національних та регіональних філософій;
- в) розвиток філософії в діалозі із іншими науками;
- г) вихід філософського знання на новий рівень диференціації та систематизації;
- д) її спрямованість у бік гуманітарних студій.

5. *Питання про метод істинного пізнання постало одним із найперших і найважливіших питань для філософії Нового часу.*

- а) так; б) ні.

6. *Емпіризм – це позиція у методології, що характеризується:*

- а) найпершим цінуванням розумових дедуктивних виведень;
- б) наголошуванням найпершої та вирішальної ролі відчуттів у пізнанні;
- в) рухом пізнавальної думки від фактів до ідей;
- г) визнанням існування в людському розумі вроджених ідей;
- д) прагненням виводити наукові теорії із загальних філософських принципів.

7. *Засновником філософії Нового часу вважається:*

- а) Ніколо Макіавеллі; б) М.Монтень;
- в) Жан-Поль Сартр; г) Леонардо да Вінчі;
- д) Френсис Бекон.

8. *У період Нового часу багато вчених і філософів намагалися пояснити глибинні причини процесів, що відбувалися у світі, використовуючи:*

- а) механіку;
- б) хімію;
- в) біологію;
- г) генетику;
- д) соціологію.

9. *Теза «Я мислю, отже, я існую» є важливою вихідною тезою:*

- а) філософського монізму;

- б) раціоналізму;
- в) емпіризму;
- г) для позиції визнання розуму «чистою дошкою»;
- д) для скептицизму.

10. Теза «Я мислю, отже, я існую» наголошує на важливій ролі самоусвідомлення в русі думки до правильного пізнання.

- а) так; б) ні.

11. Теза «Я мислю, отже, я існую» належить:

- а) Наполеону;
- б) Робінзону;
- в) Вольтеру;
- г) Паскалю;
- д) Декарту.

12. Визначте позицію, яка в гносеології є протилежною щодо позиції визнання існування в розумі людини деяких вроджених ідей:

- а) релятивізм;
- б) скептицизм;
- в) розум – це «чиста дошка»;
- г) розум – це рівень інтелектуального споглядання;
- д) агностицизм.

13. Згідно з ученням Дж. Лока, існують такі джерела наших знань:

- а) відчуття і досвід;
- б) досвід та розум;
- в) чуття та рефлексія;
- г) вроджені ідеї та дедукція;
- д) уявлення первинні та вторинні.

14. Наполягання на відсутності прямого причинного зв'язку між відчуттями людини та ідеями її розуму було характерним для:

- а) Дж.Лока;
- б) Д.Юма;
- в) Дж.Берклі;
- г) Б.Паскаля;
- д) Ж.-Ж.Руссо.

15. Позицію сенсуалізму в теорії пізнання можна передати тезою:

- а) бути – це значить бути сприйнятим;
- б) немає нічого в інтелекті, чого б не було у відчуттях;
- в) сенс є лише в тому, що є корисним;
- г) колена річ має достатні підстави для того, щоби бути саме такою;

д) не треба приймати у пізнання те, що не видається ясным, чітким та виразним.

16. Найпершим поняттям онтологічних вчень у філософії Нового часу було поняття:

- а) субстанції;
- б) акциденції;
- є) монади;
- г) модусу;
- д) атрибуту.

17. Р. Декарт розвивав вчення про існування двох самостійних субстанцій – протяжної (матеріальної) та мислячої (духовної), а Б. Спіноза подавав ці субстанції як атрибути однієї єдиної субстанції.

- а) так; б) ні.

18. Вчення Г.Лейбніца про світобудову отримало назву:

- а) атомізм;
- б) субстанціалізм;
- в) монадологія;
- г) монізм;
- д) теорія достатньої підстави.

19. Хто з філософів, розробляючи вчення про необхідність і свободу, зробив висновок про те, що свобода є пізнана необхідність?

- а) Ф. Бекон;
- б) Р. Декарт;
- в) Т. Гоббс;
- г) Б. Спіноза;
- д) Г.Гегель.

20. Наведіть правильне закінчення відомої тези Б.Паскаля «Вся наша гідність – у здібності мислити... Спробуємо ж мислити гідно: в цьому ...»

- а) основа нашої культури;
- б) основа нашого пізнання;
- в) основа нашої моральності;
- г) основа нашої цивілізованості;
- д) основа нашого добробуту.

Теми для есеїв

«Ідоли» Френсиса Бекона.

«Новий Органон» Френсиса Бекона.

Пантеїзм і Етика Б.Спінози

Механістичне тлумачення реальності Т. Гоббса.

Трактат Т. Гобса «Левіафан».

Душа у вчення Дж. Лока.

Дж. Лок про достовірність пізнання.

Монадологія Г. Лейбніца.

Концепція людини Б. Паскаля.

Завдання для індивідуальної роботи

Проінтерпретувати висловлювання:

✓ «Як на перше з дивних у моєму житті явищ... варто вказати на те, що я народився в тому столітті, коли була відкрита вся земна куля, тоді як у стародавності було відомо не більш третини його... Є чи що-небудь більш дивне, ніж піротехніка і людська блискавка, що набагато небезпечніше блискавки небожителів? Не замовчу і про тебе, о великий магніт, що веде нас по безбережних морях... в далекі невідомі краї! Додам до цього ще четверте відкриття – винахід друкарства; створене руками людей, придумане їхнім генієм, воно суперничає з божественними чудесами, тому що чого ж не вистачає нам, крім оволодіння небом?» (Джероламо Кардано)

✓ «З усіх чеснот і достоїнств доброта є найбільшою ... без неї людина лише суєтне, шкідливе і жалюгідне створення. Схильність творити добро закладена глибоко в природі людській» (Ф. Бекон).

✓ «Людина вільна ні про що так мало не думає, як про смерть, і її мудрість складається в міркуваннях не про смерть, а про життя» (Б. Спіноза)

ЛІТЕРАТУРА

1. Філософія: словник термінів та персоналій / В. Бліхар, М. Козловець, Л. Горохова, В. Федоренко, В. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
2. Історія філософії: Підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковського В. Г. К.: Либідь, 2001.
3. Смольков О. А., Дещинський Ю. Л. Філософія: Навчальний посібник, 2-ге видання, стереотипне. Львів: Магнолія Плюс, 2006.
4. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія: Підручник. К.: Академвидав, 2008.
5. Філософія: словник термінів та персоналій / В. Бліхар, М. Козловець, Л. Горохова, В. Федоренко, В. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.

ТЕМА 7

**ТРАДИЦІЇ ПРОСВІТНИЦТВА ТА НІМЕЦЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ
ФІЛОСОФІЇ**

Філософія просвітництва про місце й роль людини в світі
Шарль Луї де Монтеск'є: «По дух законів»
Творчість Жан-Жака Руссо
Філософія (Франсуа-Марі Аруе) Вольтера
Енциклопедична діяльність Денні Дідро
Загальна характеристика німецької класичної філософії
Основні філософські ідеї Імануеля Канта
Діалектична концепція пізнання Георга Гегеля
Антропологічний принцип філософії Людвіга Фейєрбаха

ФІЛОСОФІЯ ПРОСВІТНИЦТВА ПРО МІСЦЕ І РОЛЬ ЛЮДИНИ В СВІТІ

Через всю філософію XVII ст. однією з центральних тез проходить думка про «розумність» світу. Думка ця трансформується в XVIII ст. в ідею просвітництва як провідної рушійної сили історії та головного засобу досягнення людством рівності, братерства і свободи, що відповідало вимогам змалюваного просвітниками Царства Розуму.

Просвітництво об'єднало всіх прогресивно мислячих природознавців, представників культурного життя, політичних діячів, юристів і філософів.

Французьке Просвітництво орієнтувалося на критику абсолютизму і церкви. Його прихильники звеличували роль розуму, виступали за свободу наукового і філософського мислення.

ШАРЛЬ ЛУЇ ДЕ МОНТЕСК'Є: «ПО ДУХ ЗАКОНІВ»

Одним з перших філософів-просвітників вважається Шарль Луї де Монтеск'є (1689–1755).

Основною працею Монтеск'є була «Про дух законів» (1747). У вступі йдеться про характер законів. Їх визначав як «необхідні відношення, що витікають з характеру речей у самому широкому значенні слова». Розрізняв закони «природні» (що витікають з природної суті людини) і «позитивні» (ті, що встановлено державою).

Згідно з Монтеск'є, «природні» закони виражають основні принципи відношення людини до природи та здійснюють природні відношення між людьми. «Позитивні» закони він розділяв на три основних типи:

- закони, що регулюють відношення між людьми – міжнародне право;
- закони, що регулюють відношення між: владою та підлеглими – суспільне право (політичне);
- закони, що регулюють відношення між людьми як громадянами – приватне право (громадянське).

Найбільш суттєвою та значною ідеєю, що містилася в цій праці, була ідея відношення законів та природного середовища:

Закони повинні мати певне відношення до фізичного характеру країни, клімату (холодного, теплого або помірного), характеру ґрунту, її розташування, її площі, способу життя народів (землеробському, мисливському або вівчарському).

Монтеск'є підкреслював, що ці відношення «всі, разом узяті, утворюють те, що називається духом законів».

Монтеск'є стверджував, що помірний клімат сприяє формуванню таких рис, як войовничість, хоробрість, волелюбність; у занадто теплих країнах люди ледачі, розбещені, покірні.

Він вважав, що родючий ґрунт вимагає дуже багато часу для обробки, а тому землероби готові поступитися правом управління країною одній особі (тому в землеробних народів найчастіше зустрічається монархія); на бідних за врожайністю землях деспотія не мала б успіху, тут як засіб виживання можлива тільки народна, республіканська форма правління.

Монтеск'є пояснював станові принципи розвитку суспільства природним чином. Він стверджував, що природне середовище, клімат тощо мають вплив на формування суспільного розвитку. Однак він переоцінив цей вплив й у певному сенсі абсолютизував його (ці ідеї поклали початок «географічному детермінізму»).

Монтеск'є головним чином знаходився під впливом механістично-матеріалістичного мислення, що стверджувалося у суспільстві. Він вважав, що фізичні властивості середовища визначають як «дух законів», так й тип влади – тип устрою суспільства. Розрізняв три види правління: республіканське; монархічне; деспотичне.

Був рішучим противником деспотії та вважав найкращим типом суспільного устрою в Середній і Західній Європі конституційну монархію, ідеалом якої для нього був тогочасний англійський державний устрій.

Скептично ставився до можливості революційних змін, віддаючи перевагу поступовому реформуванню суспільства. Це витікало з того, що він побоювався й, як показала історія, не безпідставно, що усунення старого зла шляхом насильства може викликати до життя зло нове.

ТВОРЧІСТЬ ЖАН-ЖАКА РУССО

Творчість Жан-Жака Руссо (1712–1778) багатоманітна, й, якщо її оцінювати за назвами окремих робіт, вона може виявитися досить різною. Крім театральної творчості, Руссо займався цілою низкою проблем:

- критикою науки та цивілізації («Про вплив наук на звичаї»),
- економічною проблематикою («Міркування про політичну економію»),
- соціально-політичними питаннями («Міркування про походження та причини нерівності між людьми»),
- критикою засад держави та права («Про суспільний договір»).

Соціальна нерівність стала предметом розгляду вже в першій його значній праці – «Про вплив наук на звичаї». У ній він критикував сучасну

цивілізацію як цивілізацію нерівності та відстоював тезу про те, що розвиток науки ніяким чином не сприяє вдосконаленню звичайв.

Питання соціальної нерівності було головною темою багатьох його праць.

Походження суспільної нерівності Руссо поділяв на три етапи.

1. Майнова нерівність, розшарування на бідних і багатих, було, за Руссо, першою сходинкою суспільної нерівності.
2. Друга сходинка нерівності пов'язана із виникненням держави, згідно з Руссо, багаті й бідні уклали договір, що вів до утворення державної влади, яка повинна бути гарантом справедливості та миру. Відтак нерівність між бідними та багатими піднімається на наступну сходинку та втілюється у нерівність між тими, хто має владу, та підвладними.
3. Третя сходинка нерівності у суспільстві з'являється після перетворення законної влади на деспотизм. Якщо раніше народ був обманутий державою та законами, то деспот обманює закони та народ. Ця сходинка нерівності утворює, однак, й нове розуміння рівності – стосовно до деспота всі люди у своїй відсутності прав рівні. Таке розуміння сходинок нерівності дозволяло Руссо морально та юридично обґрунтувати право народу на бунт проти деспота.

Отже, причину нерівності Руссо вбачав, з одного боку, у майновій нерівності, з іншого – у взаємній залежності людей один від одного. Ця залежність, на його погляд, була викликана розвитком розділу праці та цивілізації. Тому свою критику він скеровував проти цивілізації.

Природний стан людського суспільства – це стан, коли людина є самодостатньою, коли вона не залежить від інших людей ані як виробник, ані як споживач. Таке суспільство було для Руссо ідеалом, до якого прийти в перспективі не можна, але до якого можна знову повернутися. У цьому природному стані усі були рівні, ніхто не стояв над іншими, люди не знали, що таке майно, приватна власність. Головною рисою цього природного стану була моральна незіпсованість. Там, де немає власності, не може бути й несправедливості.

Руссо шукав реалізацію свободи у суспільному договорі: «Із суспільним договором втрачає людина свою власну свободу та необмежене право на все, що її спокушає й чого вона може досягнути. Отримує вона, однак, громадську свободу та право власності на все, що вона має». Громадська свобода, яку людина отримує за допомогою суспільного договору, є, за Руссо, свободою вищого типу у порівнянні зі свободою природною, «бо спонука лише одних бажань є рабством, але слухняність щодо закону, який ми самі встановили, є свободою».

Руссо, як й інші раціоналісти просвітництва, свій ідеал держави розумів як реалізацію царини розуму. Значення Руссо міститься в його соціально-політичному радикалізмі. Якраз це проголошували найбільш прогресивні та радикальні течії Великої французької революції. Для Робесп'єра «Суспільний договір» Руссо став Біблією. Погляди Руссо стали офіційно визнаною ідеологією якобінців. Його радикалізм імponував всім прогресивним мислителям наступних поколінь.

Отже, теорія «суспільної угоди» Ж.-Ж. Руссо зводиться до таких положень:

- природним станом людини є об'єднання людей у рівноправні спільноти;
- рівноправ'я порушила приватна власність, яка розшарувала суспільство на багатих і бідних;
- нерівність людей треба усунути розумно: кожна людина повинна володіти рівною часткою власності.

ФІЛОСОФІЯ ВОЛЬТЕРА (ФРАНСУА-МАРІ АРУЕ)

Класичним філософом епохи просвітництва був Вольтер (1694–1778).

Вважається найвидатнішим мислителем французького просвітництва. Вольтер різко критично виступав проти надбудови феодального суспільства – феодальної ідеології, інтегральним елементом якої була релігія.

Чітка антиклерикальна спрямованість пронизувала всю творчість Вольтера. Однак його антирелігійна орієнтація не виливалась у заперечення релігії як такої. Вольтер не був атеїстом, він вимагав лише релігійної свободи.

Філософія уявлялася йому не тільки зібранням повчань, догм, поглядів або логічно суворою системою, вона була передусім великим знаряддям розуму у боротьбі проти нерозумного устрою суспільства. Цей момент у багатьох аспектах визначав і характер філософської думки Вольтера. Ніхто до нього не виступав у філософії так відкрито та відверто.

У філософії Вольтера значну роль відігравало питання активності суб'єкта. Підкреслювання Вольтером динамічності й активності поведінки суб'єкта значно збагатило філософію нового часу.

Вольтер розумів людину як істоту суспільну, суспільність якої складалася в тому, що вона живе серед інших суспільних людей.

У філософських працях Вольтер виражав й одну з основних вимог того часу – рівність людей. Однак на відміну, наприклад, від Руссо, він розумів рівність людей лише як рівність політичну, рівність перед законом і правом. Соціальну та майнову нерівність вважав передумовою збереження суспільної рівноваги та нормального розвитку суспільства. Якщо Руссо у праці «Про

причини нерівності» виступив проти приватної власності та вимагав її знищення, то Вольтер цю вимогу з властивою йому іронією висміяв.

Свободу людини Вольтер також розумів лише в суто абстрактному правовому та політичному сенсі. Свобода є, за його уявленнями, передусім свободою волі.

Людина, свобода, свобода людської волі, устрій суспільства – це ті питання, які в той час обговорювалися не тільки у філософських дискусіях, а й у практичній щоденній політиці. І Вольтер у нотатках про реформу суспільства схилявся до ілюзії про «освіченого правителя». Однак пізніше він від цього ідеалу відійшов.

Уся творчість Вольтера – філософська, публіцистична, художня (слід оцінити також його заслуги у сфері історіографії, зокрема в історії культури) – була передвісником гострих соціальних конфліктів, які через декілька років після його смерті вилилися у Велику французьку буржуазну революцію.

Головні риси філософії Вольтера:

- рішучий поворот від абстрактних загальних проблем буття до проблем людського життя, соціальної проблематики;
- детеологізація суспільної свідомості (проти релігійного фанатизму);
- послідовно підтримувалася ідея реформаційних, поступових перетворень феодальних порядків;
- не допускалася критика приватної власності;
- на чолі держави повинен стояти освічений правитель, який керує у межах конституційної монархії;
- царство розуму або свободи запанує лише тоді, коли в суспільстві діятимуть «розумні закони», гарантом яких є держава;
- раціонально побудоване суспільство – це таке, що дає людині свободу слова, передбачає єдність індивідуального та суспільного інтересів.

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕННІ ДІДРО

Денні Дідро (1713–1784) був одним із найбільш всебічно освічених французьких мислителів у період, що передував Великій французькій революції.

Основні філософські погляди Дідро перекликаються із поглядами механістичних матеріалістів свого часу.

Вважав світ об'єктивним і матеріальним. Матерія та рух, за його поглядами, є єдино існуючою реальністю.

Майже у всіх його філософських трактатах була присутня ідея про матеріальну єдність та безкінечність світу.

Найважливішим елементом матеріалізму Дідро була концепція постійного розвитку. Як й інші матеріалісти цього періоду, він відкидав усяке втручання «ззовні» у розвиток матеріального світу. У єдиний процес розвитку світу він ставив й людину.

Глибока філософська ерудиція дозволяла йому подолати деякі спрощення, які зустрічаються у працях інших механістичних матеріалістів. Д. Дідро чітко розрізняв чуттєве сприйняття та мислення. Мислення, згідно з ним, не є властивістю всієї матерії. Матерія наділена лише загальною властивістю «відчувати».

У зв'язку з роботою над «Енциклопедією» Д. Дідро займався й методологічними питаннями, і проблематикою систематизації наук. І хоча він вихідним джерелом пізнання вважав чуття, але визнавав значення роботи розуму, тобто мислення, і підкреслював їхній взаємозв'язок.

Мислення, яке відривається від фактів, легко впадає у пусті спекуляції, оскільки й накопичення фактів без їхньої раціональної обробки веде скоріше до хаосу, ніж до поглибленого пізнання.

У класифікації наук Д. Дідро був дуже близьким до ідей Ф. Бекона. При цьому він враховував і можливості практичного використання наукового знання.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НІМЕЦЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Німецька класична філософія постала закономірним результатом попереднього розвитку філософської думки. Вона була останньою формою класичної європейської філософії; після неї розпочався розвиток некласичної філософії. Охоплює порівняно недовгий період, обмежений 80-ми роками XVIII ст., з одного боку, й 1831 р. – датою смерті Г. Гегеля – з іншого. Однак становить вершину філософського розвитку, яка на той час могла бути досягнута, а тим самим і вершину класичної філософії взагалі. Позитивні досягнення німецької класичної філософії:

- У філософії І. Канта знайшло своє вираження теоретичне відображення рефлексії людської свободи та рівності в період до французької революції.
- Висувається діалектична концепція Г. Гегеля, що близька до реальності.
- Починаючи з Гердера, німецька філософія вводить історизм у дослідження суспільства й тим самим відкидає неісторичні та механістичні концепції попередньої епохи.
- Післякантівська філософія вносить серйозну критику агностицизму.

- У філософії Г. Гегеля розробляються закони не тільки об'єктивної, а й суб'єктивної діалектики.

Німецька класична філософія внесла у філософію та науку чотири провідні принципи, які широко використовуються сучасною наукою:

- активності або діяльності – в основі всіх знань, понять і думок лежить людська активність; ми знаємо лише те й настільки, що й наскільки ввійшло на територію нашої діяльності;
- системності знання – будь-яке знання набуває свого обґрунтування, достовірності та виправдання лише в системі знань;
- розвитку – у світі все пов'язане з усім; цей загальний зв'язок резюмується єдиним результатом – розвитком;
- рефлексії – розвиток знань, а також і розвиток взагалі можливий лише тому, що кожен крок у процесах буття входить у єдине ціле. Тому розвиток постає поглибленням й збагаченням змісту тих процесів, що розвиваються. Розвиток пізнання відбувається через рух від неусвідомленого до усвідомленого, від усвідомленого частково – до усвідомленого повніше й ін.

ОСНОВНІ ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ІМАНУЕЛЯ КАНТА

Початок німецької класичної філософії пов'язаний із діяльністю Імануеля Канта (1724–1804). У філософській діяльності Канта виділяють два періоди.

У докритичний період своєї діяльності І. Кант розробив космогонічну гіпотезу виникнення Сонячної системи, згідно з якою наша система виникла завдяки поступовому охолодженню газової гуманності. Тут уперше поняття еволюції було поширене на космічні явища. Сьогодні ця гіпотеза носить назву: «гіпотеза Канта–Лапласа».

Узагалі позиція І. Канта в цей період мала матеріалістичне спрямування. Проте спроба розгортання філософських досліджень у цьому напрямі постає перед нездоланими труднощами, як тільки виникають проблеми людського буття. Філософське пізнання не могло вийти за межі досвіду.

Найважливіші ідеї філософії Канта були розроблені у критичний період (поняття «критичний» пов'язане з першим словом у назві трьох основних праць цього періоду й означає – дослідження самих підвалин).

Об'єднуюче значення мала праця «Критика чистого розуму», яку Кант видав у 1781 р. Вислів «критика чистого розуму» означав критику всього пізнання, до якого можна прийти апріорі, тобто за допомогою доказів.

До Канта вважали, що пізнання є результатом дії на людину зовнішніх чинників. При цьому людина сприймає (тобто перебуває пасивною), а світ діє на неї.

Завдяки кантівському перевороту було покладено край пасивності людини.

Кант хотів прийти до визначення умов, за якими можливе дійсне пізнання, а тим самим до визначення меж дійсного пізнання (тобто до можливого виключення метафізики зі сфери дійсного пізнання).

Якщо пізнання змінює напрям й здійснюється від людини (як суб'єкта) до дійсності (об'єкта), виникає запитання: звідки людський інтелект бере перший, початковий зміст для своїх побудов?

Кант окреслив концепцію пізнавального процесу, яка починається з визначення джерел пізнання.

За Кантом, ні досвід, у якому ми маємо справу з чуттєвими предметами, ні наука (мається на увазі математика та ньютонівське природознавство) неможливі до тих пір, поки до чуттєвих даних не буде додане визначення, деяке «добавлення», що має нечуттєвий характер, принцип якого Кант визначав як судження та чисте спостереження (часове та просторове спостереження).

Кант вважав, що «все наше пізнання починається з досвіду», тобто чуттєвого досвіду, але воно не виходить із досвіду. Пізнання, за Кантом, має два джерела: емпіричне й апіорне.

Апіорна основа також має подвійний характер. До неї відносяться категорії та час і простір як апіорні форми чуттєвості, які об'єднують чуттєві дані в єдиному чуттєвому спостереженні. Головну роль при перетворенні чуттєвого досвіду у «емпіричний досвід» відіграє міркування. Кант, зрозуміло, не казав (як Декарт), що ідеї є вродженими, але він казав, що вони «передують» чуттєвому досвіду, й, відповідно, їм надається велике значення, тому що ці категорії зумовлюють впорядкування чуттєвих даних досвіду та регулярність їх проходження. Вони, а не основа реальності, що не пізнається, – «річ-у-собі» – приводять до того, що у досвіді нічого не відбувається «довільно» та «навмання». З'єднання чуттєвих даних у часі та просторі підпорядковане категоріям. Те, що у безпосередньому досвіді ми стикаємося з речами, які ми розуміємо як «субстанцію» з «властивостями», між якими існують причинні відношення, та те, що у науці ми виходимо з дій «принципу збереження світової субстанції» та з дій «принципу причинності», зумовлені «апіорним» розподілом нашого досвіду.

Цей розподіл ґрунтується у категоріях та в часово-просторовому спостереженні (за Кантом, час і простір не існують реально); з їхньою

допомогою думка конструює як речі, з якими ми стикаємося у безпосередньому досвіді, так і предмети наукового пізнання.

Речі, за Кантом, нам повинні бути надані, щоб їх можна було «мислити». Категорії, за Кантом, є «синтезами» та «способами дії», яким ми несвідомо підпорядковуємо чуттєві дані.

Досвід поділяється на дві частини: «формальну», або частину, що має апріорний характер, на зміст, який є «емпіричним», тобто повинен бути «наданий» нам ззовні.

Відомо, що крім апріорної складової частини іншим елементом досвіду є «чуттєвий досвід», про який Кант казав, що він відповідає поняттю «річ-у-собі». Річ або «речі-у-собі» нам не відомі, ми знаємо лише її або їхній вплив на наші рецептивні (те, що сприймає) чуття.

- Кант розрізняє «чистий розум» – абстрактне мислення та «практичний розум» – етичне вчення.
- У пізнанні ми орієнтуємося на «чистий розум». До поняття «чистого розуму» Кант відносить сферу чуттєвості (чуттєве пізнання). Він вважав, що найпершими джерелами знання постають чуття, через які нам надається реальність та які постачають матеріал для знання й пізнання, і розсудок, за допомогою якого відбувається мислення («апріорний синтез» і класифікація).
- Чуття дають нам матеріал неоформлений і невпорядкований в тому сенсі, що самого факту бачення, відчуття, дотику, запаху недостатньо, щоб отримати знання. Чуття лише набувають первинного порядку, якого їм надають простір та час.
- Розсудок впорядковує та оформлює матеріал чуття накладанням на нього своїх форм.
- Названі форми – категорії, притаманні розсудкові за самою його природою.
- Унаслідок того вони продукують знання необхідні (для дій та споглядання розсудку), а не випадкові. Лише через синтез категорій і матеріалу чуття перед нами постає дещо визначене в інтелектуальному, пізнавальному плані.
- Наші звички здійснення подібних синтезів Кант називає досвідом.

Отже, досвід – це узгодження інтелектуальних форм і даних відчуттів, він дає предметне наповнення нашому інтелекту.

Лише на рівні розуму, який оформлює цілі, здійснюється «вищий синтез». «Вищий синтез» полягає в з'єднанні теоретичної сфери, що представлена розсудком, та практичної сфери, яку Кант тлумачить як морально-етичну.

До науки розум виконує регулятивну функцію (тут панує природна причинність, яка байдужа до моральності та людини). Це Кант і називає «чистим розумом».

Коли ж розум намагається виявити специфіку таких людських цінностей, як, наприклад, свобода, він наштовхується на межі своєї дії.

Людські цінності виявляються для розуму недосяжними (трансцендентними), постають як «річ-у-собі». Про неї ми нічого сказати не можемо, тільки можемо констатувати, що вона існує.

Наше знання про «річ-у-собі» – це знання не змісту, а форми речі.

Коли «чистий розум» наближається до подібних проблем, то з'являються антиномії – суперечності між двома взаємовиключними твердженнями. За Кантом, відносно практики розум виконує творчу функцію, тобто діє вільно.

Чому ж різні люди бачать предмети схожими, а не тільки відмінними?

Це саме тому, що люди з різним досвідом діяльності, люди різного фаху у тих самих речах бачать різні предмети. Досвід – це досвід розумової діяльності. Результатом досвіду є предметний зміст нашого пізнання, побудований категоріями розсудку.

Для подальшої долі німецької філософії особливе значення мав метод антиномій Канта. Рівень роботи інтелекту – розум – оперує ідеями, які й визначають спосіб впорядкування категорій розсудку. Ідеї не стосуються досвіду, бо виходять далеко за його межі. Тому ідеї можна сформулювати в їх протилежних значеннях; за Кантом – у формі антиномій (антиномії – це єдність протилежностей). Ідея (теза) + заперечення (антитеза) = антиномія.

Наприклад, можна стверджувати, що світ скінченний, а також що він нескінченний. Реальний досвід ніколи не дасть нам остаточної відповіді щодо цього питання. Звідси виходить, що знання будуються «згори», а не «знизу», що без дій розуму та розсудку наш пізнавальний досвід просто неможливий.

ДІАЛЕКТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ПІЗНАННЯ ГЕОРГА ГЕГЕЛЯ

Георг Вільгельм Фридрих Гегель (1770–1831) створив всеохоплюючу універсальну теоретичну систему реальності. У своїх працях він надав ідеям класичної філософії системно-завершеного вигляду.

У 20-ті роки ХІХ століття гегелівській філософії було надано статус офіційної філософії прусського уряду.

У стислому вигляді основні філософські ідеї відображені в праці «Феноменологія духу». З 1801 р. Гегель розмірковував над діалектичною концепцією пізнання й шукав для неї світоглядні підстави. Найпростішим, хоча й містифікованим, рішенням було те, яке він розробив у поняттях «дух»,

«абсолютна ідея». Підґрунтям «духу» є «визначення думки», які реалізуються у речовому світі та в історії й які люди поступово усвідомлюють у законах природи, у законах суспільства, а потім у всій об'єктивно-ідеалістичній і діалектичній концепції абсолюту.

Фундаментальним поняттям гегелівської системи є об'єктивно існуючий абсолютний дух (універсальна духовна субстанція світу), який живе та розвивається відповідно до об'єктивних законів діалектики. Породжуючи невинно в самому собі протилежності (перетворюючись у своє інше), дух «відпускає» з себе протилежність, а потім «знімає» її в новій єдності тощо. На певному етапі розвитку об'єктивний дух «відпускає» з себе «своє інше» – природу, яка своєю чергою породжує з себе суб'єктивний дух, котрий проходить послідовно етапи розвитку (етапи абсолютного духу).

Щодо основ буття Гегель вважав, що спочатку існує «абсолют», який не володіє свідомістю (не усвідомлює ані себе, ані того, що він існує). Він – абсолютно первинний. Через розвиток космосу, природи, суспільства дух самореалізує та пізнає себе. Нарешті, основою світу постає духовна субстанція – абсолютний дух, який з розвитком постає єдністю свідомості та самосвідомості. Водночас це не лише субстанція, а й суб'єкт, тобто діючий розум.

Абсолютний дух: усе породжує, усе охоплює, усе залучає до свого інтелектуального споглядання (рефлексії). Якщо це так, то виходить, що абсолютний дух вибудовує реальність сам зі себе й водночас залучає все це (реальність та її конструювання) у свій зміст. Якщо абсолютний дух всеохоплюючий, то він не має й не може мати ніяких зовнішніх чинників для своїх дій. Це означає, що такі чинники можуть бути лише внутрішніми.

Отже, абсолютний дух, за Гегелем, – всеохоплююча реальність (субстанція), єдиний універсальний чинник всіх форм буття (суб'єкт), світовий розум, єдине рефлексивне поле.

Основна ідея «Феноменології духу» – дослідження механізму становлення духу. Гегель розрізняє чотири етапи його розвитку. При обґрунтуванні цих етапів він використовував психологічні терміни (чуттєва достовірність, сприйняття та розсудок, розумна свідомість і самоусвідомлення), однак ці терміни характеризують пізнавальні позиції.

Перший етап. Тут дух виражається у предметній свідомості, яка ґрунтується на чуттєвому пізнанні. (Згадаймо І. Канта). Позицією «чуттєвої достовірності» є переконання у адекватності свідомості, яке полягає в тому, що свідомість фіксує чуттєвий образ предмета й нічого з нього не лишає поза розглядом. Результатом пізнання є емпіричні факти. Це пізнання далеке від

істини і не становить, на думку Гегеля, цінності. Гегель долає цю позицію, «сприйняттям», яке розуміє предмет як річ із властивостями.

Другий етап. Дух перетворюється у самосвідомість і (функціонує на рівні розсудку. Позиція розсудку – це позиція, яка за чуттєвим явищем шукає «внутрішнє», тобто внутрішній характер речей. Свідомість наближується до «внутрішньої» за двома напрямками. Протиставлення сторони явища та «внутрішнього» приводить до «речі-у-собі» Канта. Порожнеча «внутрішнього», «речі-у-собі», викликана не тим, на думку Гегеля, що розум надто короткозорий або обмежений, а тим, що до неї ми підходимо однобічно, розуміючи негативно саме явище.

Третій етап. Розумна свідомість. Тільки на рівні розуму дух як об'єкт пізнання відкривається суб'єкту – людині.

Четвертий етап. Проходить самопізнання духу, його самоусвідомлення. Розвиток світового духу Гегель називає абсолютною ідеєю.

Постає проблема визначення внутрішніх джерел руху, активності абсолютної ідеї, а отже, і всього, що існує. Оскільки рух – це зміни, то він передбачає наявність внутрішніх відмінностей, граничним виявом яких постають протилежності. Якщо ми розглядаємо речі через протилежності, то ми беремо їх загалом. Враховуючи те, що це є протилежності того ж самого предмета, які невіддільні одна від одної, вони постають разом як протиріччя – єдність і взаємовідштовхування (боротьба) протилежностей. Тобто річ, осмислена через суперечності, постає водночас внутрішньо цілісною, проте різноманітно виявленою.

Оскільки абсолютна ідея у філософії Гегеля постає єдиною основою реальності, то вона демонструє свій суперечливий характер, проходячи послідовно в своєму життєвому циклі через стадії:

- 1) тотожності (самототожність ідей) – її зміст, логіка,
- 2) відмінності-протилежності – заперечення попереднього стану (природа, тобто множинність, мінливість, еволюція),
- 3) внутрішнього синтезу (заперечення 2-ї стадії) – заперечення заперечення, завершення самопізнання (абсолютне знання).

Важливо підкреслити, що ці стадії вичерпують можливі варіанти взаємодії протилежностей:

- спочатку домінує (виявляється) одна протилежність («теза»),
- потім її поступово перевершує (через самовиявлення) друга протилежність («антитеза»),
- потім, накладаючись одна на одну, протилежності зливаються («синтез»).

Коли протилежності зливаються, виникає нова якість, бо виникають нові протилежності й нові межі їх взаємодії. У такому разі абсолютна ідея повністю розгортає всі свої можливі визначення, пройшовши шляхом: 1) еволюції природи, 2) людської історії, 3) пізнання.

Тому весь рух завершується абсолютним знанням.

Категорія буття в Гегеля найбільш абстрактна, невідточена. Про буття, на його думку, ми нічого не можемо сказати, лише можемо констатувати, що воно є. Розгляд категорій логіки Гегель будував за «принципом тріади», що запозичена у Фіхте. Спочатку існувало «чисте буття», про яке ми нічого не можемо сказати. Потім «чисте буття» переходить у «ніщо», аналогію поняття буддистської нирвани. Далі вони поєднуються і виникає реальне буття.

Наука про буття, з якої починається логіка Гегеля («Наука логіки»), відображає дійсність у її безпосередній формі, тобто як ще внутрішньо нерозчленовану з точки зору тих визначень, які лежать на поверхні й тому доступні чуттєвому спостереженню. Від категорії якості ми рухаємося до категорії кількості, а звідси, нарешті, до категорій міри, які є діалектичним синтезом обох попередніх. Взагалі перша категорія, «буття», найбільш безпосередня й бідна. Вона виражає лише те, що «дещо» є «буттям» й переходить у свою протилежність, у категорію «ніщо». Синтезом буття й ніщо виступає категорія «діяння» (реальне буття), яка вже становить вищий стан, тому що визначає дійсність з точки зору руху, який ще хоча й сприймається абстрактно.

Свою логіку Гегель розглядав як логіку розуму, а не розсудку.

Хоч Гегель і зробив внесок майже в усі сфери пізнання, гідні філософської уваги, досить очевидні й недоліки його вчення: панлогізм, тобто панування логічних конструкцій над усім і всіляким змістом реальності; намагання підпорядкувати одиничне, індивідуальне шкальному; телеологізм, тобто розгляд історії як такої, що йде до завершення через виконання призначеної їй мети.

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП ФІЛОСОФІЇ ЛЮДВІГА ФЕЙЄРБАХА

Людвіг Андреас Фейєрбах (1804–1872) був одним із кращих учнів Гегеля. У філософії постав як новатор, суттєво відійшовши від основного русла думок своїх попередників.

Справжня суть реальності вбачалася Фейєрбахом у природі, що виступає як «базис людини». Тому роль універсальної науки може відігравати відтепер лише антропологія.

Він виступив з гострою критикою ідеалізму. З точки зору Фейєрбаха, ідеалізм є нічим іншим, як раціоналізованою релігією, а філософія та релігія за самою їх суттю протилежні один одному. В основі релігії лежить віра у догмати, тоді як в основі філософії – знання, прагнення розкрити реальну природу речей. Тому найпершим завданням філософії Фейєрбах вважав критику релігії та викривання тих ілюзій, які складають сутність релігійної свідомості. Релігія та близька до неї за духом ідеалістична філософія виникають, на думку Фейєрбаха, із відчуження людської сутності через приписування Богу тих атрибутів, які насправді належать самій людині.

Для звільнення від релігійних оман необхідно зрозуміти, що людина – не творіння Бога, а частина – й притому найбільш досконала – вічної природи.

«Моє вчення або позиція може бути тому виражена у двох словах: природа та людина. Із моєї точки зору, істота, що передувала людині, істота, що була причиною або основою людини, якій вона зобов'язана своїм походженням та існуванням, є й називається не Бог – містичне, невизначене, багатозначуще слово, а природа – слово та сутність ясні, чуттєві, однозначні. Сутність же, у якій природа стає особистою, свідомою, розумною істотою, є й називається в мене – людина».

Матеріалізм Фейєрбаха суттєво відрізнявся від матеріалізму XVIII ст., тому що не зводив усяку реальність до механічного руху й розглядав природу не як механізм, а скоріше як організм, який характеризується як антропологічний, тому що в центрі уваги Фейєрбаха було не абстрактне поняття матерії, а людина як психофізична єдність душі й тіла. Виходячи з такого розуміння людини, Фейєрбах відкидав ідеалістичне трактування, за яким людина розглядалася перш за все як духовна істота. Згідно з Фейєрбахом, тіло в його цілісності якраз й складає сутність людського «Я».

Духовний початок у людині не може бути відділений від тілесного, дух та тіло – дві сторони тої реальності, яка називається організмом. Людська природа відтак тлумачилася Фейєрбахом переважно біологічно, й окремий індивід для нього – не історично-духовне утворення, як у Гегеля, а ланка в розвитку людського роду.

Фейєрбах критикував ідеалістичне трактування пізнання й був незадоволений абстрактним мисленням, тому й він апелював до чуттєвого спостереження. Фейєрбах вважав, що чуття складають єдине джерело нашого пізнання й тільки те, що дано нам через органи чуття, має справжню реальність. За допомогою органів чуття ми пізнаємо як фізичні об'єкти, так і психічний стан інших людей. Фейєрбах не визнавав жодної понадчуттєвої реальності й відкидав можливість чисто абстрактного пізнання за допомогою розуму,

вважаючи останнє винаходом ідеалістичної спекуляції. Мислить, за Фейєрбахом, не душа, не мозок, а людина.

Антропологічний принцип Фейєрбаха у теорії пізнання полягав у тому, що він по-новому інтерпретував саме поняття «об'єкт». За Фейєрбахом, поняття об'єкту спочатку формується у досвіді людського спілкування, й тому першим об'єктом для всякої людини є інша людина, «Ти». Якраз любов до іншої людини є шляхом до визнання її об'єктивного існування, а тим самим до визнання існування взагалі зовнішніх речей. Відтак він пропонував концепцію так званого «туїзму» – розуміння людини як істотно пов'язаної з іншою людиною. Якщо ж ми повертаємось до реальної людини, тоді істинною діалектикою стає «не монолог окремого мислителя з самим собою; це діалог між Я та Ти».

Із внутрішніх зв'язків людей, що базуються на почутті любові, виникає альтруїстична мораль, яка, за переконанням Фейєрбаха, повинна стати на місце ілюзорного зв'язку із Богом. Любов до Бога, на думку філософа, є лише відчужена, хибна форма справжньої любові – любові до інших людей.

Фейєрбах дійшов висновку, що релігія: втілює віковічні людські мрії та ідеали; змальовує досконалий світ; виконує функції компенсації людської немічності, недосконалості, страждання.

Звідси висновок філософа: «Релігія постає як тотожний зі сутністю людини погляд на сутність світу та людини». Якщо релігія є сутністю людини, якщо вона є свідченням людської необхідності, то, за Фейєрбахом, слід повернути людині всю повноту її життя, піднести, звеличити людину. А для того насамперед треба визнати за потрібні та необхідні всі вияви людини, повернутись обличчям до природи, у тому числі й до природи людини.

Л. Фейєрбах заявляв про атеїстичність своєї позиції. Але, заперечуючи Бога, він не залишав його місце порожнім. На місце заперечуваного Бога він ставив людину, на місце любові до Бога – любов до людини.

Для Л. Фейєрбаха атеїзм не зводився до простого заперечення Бога. Фейєрбаха не задовольняв негативний атеїзм його попередників. Атеїзм Фейєрбаха вимагає позитивного утвердження людини на противагу його релігійному, фіктивному утвердженню. Утвердження людини повинне бути не тільки реальним, а й усебічним, що охоплює всі сфери її буття. Фейєрбах вважав, що мало чого варта турбота «про ясний та здоровий стан голови й серця», якщо «шлунок не в порядку» й «основа людського існування ушкоджена». За Фейєрбахом, для того, щоб вилікувати «хвороби голови й серця», до яких він відносив й релігійну ідеологію, необхідне вирішення проблеми «шлунку».

Із посиланням на фізіологію й антропологію він висловив думку, що духовна (тобто й релігійна) емансипація людини є частиною більш широкої, у тому числі соціальної та політичної, її емансипації. Фейєрбах ставив перед собою завдання «грунтовного дослідження та зцілення головних і серцевих хвороб людства». Тим самим Фейєрбах обмежував свій атеїзм вузькими межами просвітництва.

На думку Фейєрбаха, філософія любові здатна витіснити релігію як перекручену форму людського самоусвідомлення.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Філософія просвітництва про місце й роль людини в світі.
2. Шарль Луї де Монтеск'є: «По дух законів».
3. Творчість Жан-Жака Руссо.
4. Філософія (Франсуа-Марі Аруе) Вольтера.
5. Енциклопедична діяльність Денні Дідро.
6. Загальна характеристика німецької класичної філософії.
7. Основні філософські ідеї Імануеля Канта.
8. Діалектична концепція пізнання Г. Гегеля.
9. Антропологічний принцип філософії Л. Фейєрбаха.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ФІЛОСОФІЯ ПРОСВІТНИЦТВА

Мета. Ознайомлення з основними філософськими ідеями епохи Просвітництва, усвідомлення сутності ідеї просвітництва, розкриття місця і ролі людини в світі.

Ключові поняття та терміни. Просвітництво, природні закони, позитивні закони, рівність, нерівність, братерство, суспільний договір, теорія суспільної угоди рівність, свобода, свобода волі, розум.

Навчальні питання

Характеристика епохи Просвітництва

Філософія просвітництва про місце й роль людини в світі

Шарль Луї де Монтеск'є: «По дух законів»

Творчість Жан-Жака Руссо

Філософія (Франсуа-Марі Аруе) Вольтера

Енциклопедична діяльність Денні Дідро

Методичні поради та рекомендації

Успішне засвоєння теми забезпечить тезисне конспектування матеріалу:

Центральна теза епохи Просвітництва:

Одним з перших філософів-просвітників вважається ...

У праці Монтеск'є «Про дух законів» йдеться про

Монтеск'є пояснював станові принципи розвитку суспільства ...

Жан-Жак Руссо займався цілою низкою проблем:

Причину нерівності Жан-Жак Руссо вбачав у ...

Вольтер різко критикував

Вольтер розумів рівність людей так:

Свободу людини Вольтер розумів як ...

Головні риси філософії Вольтера:

Основні філософські погляди Денні Дідро: ...

Концепція постійного розвитку Д. Дідро полягала в ...

«Енциклопедія» Д. Дідро була укладена

Контрольні завдання*

1. Заповніть таблицю

Ставлення просвітників до	Шарль Луї Монтеск'є	Денні Дідро	Жан Жак Руссо	Вольтер
людини				
держави				
приватної власності				
релігії та церкви				

2. Виконайте тестові завдання

1. Століття Просвітництва в історії Європи – це:

- а) XVI ст.
- б) XVII ст.
- в) XVIII ст.
- г) XIX ст.

2. Більшість просвітників вважали, що найпершою умовою людського буття постає розповсюдження знань, а серед усіх знань найпершу значущість мають знання моральних норм і принципів.

а) так; б) ні.

3. Однією з найперших проблем, що знаходилась у центрі уваги європейського просвітництва, була проблема:

- а) пошуку засад світобудови;
- б) обґрунтування найперших принципів правильного логічного мислення;
- в) докладного розгортання вчення про субстанцію;
- г) розроблення найбільш виправданого методу наукового пізнання;
- д) дослідження глибинних, найперших зв'язків людини та суспільства.

4. Хто вважав душу чистим аркушем паперу (*tabula rasa*):

- а) Дж.Лок;
- б) Ш.Монтеск'є;
- в) Г.Лейбніц;
- г) Т.Гоббс.

5. Ш.Монтеск'є стверджував, що:

- а) природне середовище, клімат мають вплив на формування суспільного розвитку;
- б) закони не повинні мати ніякого відношення до природного середовища;
- в) фізичні властивості середовища не визначають ні «дух законів», ні тип влади.

Завдання для самостійної роботи

«Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» Ж. Кондорсе.

«Деїзм розуму» Вольтера.

Ототожнення свободи людської істоти з машиною Жульєна Офре де Ламетрі.

Антиклерикальна пропаганда Поля Анрі Гольбаха.

Праця Поля Анрі Гольбаха «Система природи».

Філософія Етьєнна Бонно де Кондільяка.

Теми для есе, доповідей, рефератів

Гурток енциклопедистів епохи Просвітництва.

Раціоналізм філософії Просвітництва.

Поворот до людини в епоху Просвітництва.

Просвітник Жан Антуан Кондорсе.

Праця Ж. Ламетрі «Людина-машина».

Завдання для індивідуальної роботи

Назвіть хронологічні межі епохи Просвітництва.

Назвіть видатних письменників епохи Просвітництва.

Чому саме Англія стала батьківщиною Просвітництва?

Чи можна стверджувати, що в епоху Просвітництва людина будувала своє життя тільки за законами розуму?

Який вплив мали ідеї Просвітництва на розвиток освіти і науки?

Порівняйте ідеї Просвітництва і гуманізму.

Проінтерпретуйте висловлювання:

«Ніщо не може бути похвальнішим, ніж усвідомлення власної гідності в тих випадках, коли ми справді володіємо цінними якостями» (Д. Юм).

«Якщо ми хочемо, щоб філософи прогресували, слід довести народ до рівня філософів» (Д. Дідро).

«Нерівність, майже нікчемна в природному стані, посилюється і зростає за рахунок розвитку наших здібностей та успіхів людського розуму і стає нарешті міцною й узаконеною внаслідок встановлення власності та законів» (Ж. Ж. Руссо).

«Виховання утворює ідеї в нас, містить у собі такий канал, через який ідеї приходять у голови. Наше виховання – фабрика ідей» (Ш. Монтеск'є).

«Наші надії на поліпшення становища людського роду в майбутньому може бути зведено до трьох важливих положень: знищення нерівності між націями, прогрес рівності між різними класами того ж народу, нарешті, справжнє вдосконалення людини» (Ж. Кондорсе).

«Багато речей керують людьми – клімат, релігія, закони, принципи правління, приклади минулого, звичаї, традиції; як результат усього цього утворюється загальний дух народу» (Ш. Монтеск'є).

«Не бійтеся висміювати забобони, друзі мої. Я не знаю кращого способу вбити забобон, ніж показати його в смішному вигляді. Що стало смішним, не може бути небезпечним» (Вольтер).

«Випадок – це ніщо. Випадку не існує. Ми назвали так дію, причину якої ми не розуміємо. Немає дії без причини, немає існування без основи існувати. Це перший принцип усіх істинних філософів» (Вольтер).

«Всі наші вчинки підпорядковані фатальності, яка керує нашою частковою системою так, як вона керує сукупною системою Всесвіту; ніщо в нас, як і в природі, не відбувається, оскільки випадок... є позбавлене сенсу слово» (Гольбах).

«Природна нерівність людей робить неможливою і рівність їхнього майна. Даремними були б усі спроби зробити спільною власність істот, нерівних за силою й розумом, за винахідливістю й активністю натури» (П. Гольбах).

«Щастя людини завжди полягає у відповідності її бажань навколишньому середовищу» (П. Гольбах).

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія філософії: Підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковського В.Г. К.: Либідь, 2001.
2. Лях В.В. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії. К.: 2001.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III–IV рівнів акредитації. Львів: Новий світ – 2000, 2002.
4. Смольков О.А., Дещинський Ю.Л. Філософія: Навчальний посібник, 2-ге видання, стереотипне. Львів: Магнолія Плюс, 2006.
5. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підручник. К.: Академвидав, 2008.
6. Таранов П.С. 120 філософів: Життя. Доля. Учення. Думки: Універсальний аналітичний довідник з історії філософії: у 2-х т. Сімферополь: Реноме, 2005.
7. Татаркевич В. Історія філософії. Т.1– 3. Львів: Свічадо, 1997.
8. Філософія: словник термінів та персоналій / В. Бліхар, М. Козловець, Л. Горохова, В. Федоренко, В. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
9. Фюрст М. Юрген Т. Філософія. К.: Дух і літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. 544 с.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Мета. Засвоїти основні філософські ідеї та досягнення німецької класичної філософії, визначити основні принципи та концепції.

Ключові поняття та терміни. Класична філософія, матеріалізм, ідеалізм, історизм, розум, чистий розум, практичний розум, чуття, розсудок, антиномії, абсолютний дух, діалектична концепція, критика агностицизму, суб'єктивна діалектика, антропологічний принцип, рефлексія.

Навчальні питання

1. Позитивні досягнення німецької класичної філософії.
2. Провідні принципи німецької класичної філософії.
3. Філософська система Імануеля Канта.
4. Закони об'єктивної та суб'єктивної діалектики Г. Гегеля.
5. Універсальна теоретична система реальності Г. Гегеля.
6. Праця Г. Гегеля «Феноменологія духу».
7. Новаторство філософії Л. Фейєрбаха.
8. Антропологічний принцип Л. Фейєрбаха у теорії пізнання.

Методичні поради та рекомендації

Укладіть тезисний конспект:

Німецька класична філософія є ...

Позитивні досягнення німецької класичної філософії:

Німецька класична філософія внесла у філософію та науку такі принципи: ...

Основні філософські ідеї Імануеля Канта такі:

Діалектична концепція пізнання Георга Гегеля полягає в тому, що ...

Основні філософські ідеї Г. Гегеля відображені в праці ...

Фундаментальним поняттям гегелівської системи є ...

Абсолютний дух у Г. Гегеля – це ...

Категорія буття в Гегеля постає так: ...

Дослідники називають недоліки вчення Г. Гегеля: ...

Справжня суть реальності вбачалася Л. Фейєрбахом у ...

Матеріалізм Фейєрбаха полягає в ...

Антропологічний принцип Фейєрбаха у теорії пізнання полягав у тому, що ...

Фейєрбах дійшов висновку, що релігія ...

На думку Фейєрбаха, філософія любові здатна ...

Контрольні завдання*

1. *Німецька класична філософія була історично першою формою класичної європейської філософії*
 - а) так; б) ні.
2. *Німецька класична філософія виділяється в окремий етап розвитку новоєвропейської філософії внаслідок того, що:*
 - а) вона розвивалась в окремому європейському регіоні;
 - б) вона включила у свій зміст провідну проблематику всієї попередньої європейської філософії;
 - в) вона запровадила принципово нову парадигму філософствування порівняно з попередньою європейської філософією;
 - г) вона першою запровадила у філософію системну форму виразу її змісту;
 - д) вона була найбільш теоретичною із всіх попередніх форм європейської філософії.
3. *Принцип активності, розроблений німецькою класичною філософією, за своїм змістом передбачав:*
 - а) доведення того, що людина знає лише те й тією мірою, якою мірою й наскільки воно ввійшло на територію нашої діяльності;
 - б) доведення залежності предмета пізнання від діяльності суб'єкта пізнання;
 - в) те ж саме, що й «коперніканський переворот» І. Канта у філософії;
 - г) виховання у людини активної соціальної позиції;
 - д) побудову теорії, згідно з якою субстанція водночас постає й суб'єктом світового процесу.
4. *Принцип розвитку (як і теорія розвитку) був найбільш продуктивно розроблений:*
 - а) І.Кантом;
 - б) І.Фіхте;
 - в) Ф.Шеллінгом;
 - г) Г.Гегелем;
 - д) Л. Фейєрбахом.
5. *У діяльності І. Канта виділяють такі етапи:*
 - а) доантропологічний та антропологічний;
 - б) демократичний і післядемократичний;
 - в) етичний і післяетичний;
 - г) докритичний і критичний;
 - д) природничий та антропологічний.
6. *Згідно з твердженням І. Канта, предмет і річ-у-собі співвідносяться так:*
 - а) вони є тотожними;
 - б) між: ними немає нічого спільного;
 - в) предмет постає синтезом відчуттів, викликаних речами-в-собі, та форм розсудку;
 - г) предмет непізнаваний, а річ-в-собі сприймається відчуттями;

д) у сфері речей-в-собі діє принцип причинності, а в предметній сфері панує свобода.

7. У філософії І. Канта:

а) розсудок оперує категоріями (апріорними формами інтелектуальної діяльності), а розум – ідеями;

б) розум оперує категоріями, а розсудок – ідеями.

8. «Категоричний імператив» І. Канта – це є:

а) виведений на основі вимог розуму всезагальний закон людської моральної поведінки;

б) закон застосування категорій розсудку до даних чуттєвого досвіду.

9. «Діяти, діяти і ще раз діяти – ось в чому наше призначення!» – Ця теза була запроваджена:

а) І. Кантом;

б) І.Г. Фіхте;

в) Ф. Шеллінгом;

г) Г. Гегелем;

д) Л. Фейєрбахом.

10. Назвіть ім'я представника німецької класичної філософії, який виводив усі окреслення світобудови із діяльності «Я»:

а) Г. Гегель;

б) Ф. Ніцше;

в) К. Маркс;

г) А. Шопенгауер;

д) І.Г. Фіхте.

11. Філософію Г. Гегеля можна характеризувати насамперед такими рисами:

а) системність;

б) панування логіки;

в) динамізм, панування ідеї розвитку;

г) всеохопність;

д) матеріалістична позиція.

12. Праця, в якій Г. Гегель виклав основні складові свого вчення на основі розгортання життєвого циклу абсолютної ідеї, називається:

а) «Досвід про людське пізнання»;

б) «Метафізика»;

в) «Світ як воля та уявлення»;

г) «Феноменологія духу»;

д) «Міркування про метод».

13. Оберіть варіанти правильної характеристики гегелівського розуміння вихідної засади світу:

а) абсолютна ідея;

б) субстанція – суб'єкт;

в) всеохоплююча сутність, що розвивається;

- г) процес, що характеризується визріванням і вирішенням внутрішніх суперечностей;
 - д) матеріально-природний процес, що породжує духовне.
14. У вченні Г. Гегеля пізнавальним позиціям відповідають такі терміни:
- а) чуття, розсудок і розум;
 - б) відчуття, мислення та досвід;
 - в) чуття, рефлексія чуттів та рефлексія рефлексії;
 - г) прості ідеї, складні ідеї та інтуїція;
 - д) чуттєва достовірність, сприйняття, розсудок, розумна свідомість, самоусвідомлення.
15. У своїй філософській концепції Г. Гегель намагався довести, що причинами руху та розвитку постають:
- а) божественні енергії, що пронизують створений світ;
 - б) зовнішні взаємодії речей;
 - в) внутрішні суперечності (протилежності) абсолютної ідеї;
 - г) світові інформаційні процеси;
 - д) взаємодія мікро-, макро- та мегапроцесів.
16. Згідно з ученням Г. Гегеля, кожна суперечність проходить такі етапи свого визрівання:
- а) тотожність, відмінність, протилежність, протиріччя;
 - б) єдність, конфлікт, синтез;
 - в) буття, сутність, поняття.
17. За Г. Гегелем, сутність протиріччя полягає в тому, що воно є єдністю протилежних визначень предмета, визначень, що охоплюють граничні прояви даного предмета і, таким чином, подають його цілісно, через внутрішній рух і напругу.
- а) так; б) ні.
18. Із запропонованих варіантів виберіть ті формулювання, що передають зміст вихідних принципів діалектичної логіки Г. Гегеля:
- а) тотожність мислення і буття;
 - б) тотожність протилежностей;
 - в) єдність початку та принципу;
 - г) синтезом «чистого буття» та «ніщо» виступає діяння (реальне буття).
19. Складовими філософської системи Г. Гегеля постають:
- а) логіка, філософія природи, філософія духу, науковчення;
 - б) критика чистого розуму, практичного розуму та здатності судження;
 - в) феноменологія духу, логіка, філософія природи, філософія духу, етика та естетика;
 - г) етика, естетика, монадологія, феноменологія духу.
20. У чому вбачав Л. Фейєрбах основний недолік філософії Гегеля?
- а) в її зайвій деталізації;
 - б) в її перебільшеній логізації;

- в) у тому, що вона становила логізовану телеологію;
- г) в її зв'язках із політикою;
- д) в її складності.

21. Який принцип постає вихідним для філософії Л. Фейєрбаха?

- а) принцип монізму;
- б) принцип гуманізму;
- в) принцип активності;
- г) принцип тотожності протилежностей;
- д) антропологічний принцип.

22. Л. Фейєрбах закликав:

- а) замінити релігію об'явлення релігією всезагальної людської любові;
- б) знищити всяку релігію тому, що вона спотворено виражає людську сутність;
- в) витіснити релігію як перекручену форму людського самоусвідомлення філософією любові.

23. За Л. Фейєрбахом, до сутнісних сил людини слід віднести:

- а) силу почуття, силу розуміння та силу бажання;
- б) силу науки, техніки та фантазії;
- в) любов, спілкування та єдність із природою.

Завдання для самостійної роботи

Теоретичне відображення рефлексії людської свободи та рівності у філософії І. Канта.

Критичний період філософії І. Канта.

Метод антиномій І. Канта.

Категорія буття Г. Гегеля.

Філософія Ф. Шеллінга.

Філософія І. Фіхте.

Теми для есе, доповідей, рефератів

Діалектична концепція Г. Гегеля.

Післякантівська філософія та критика агностицизму.

Космогонічна гіпотеза виникнення Сонячної системи І. Канта.

Праця І. Канта «Критика чистого розуму».

Концепція пізнавального процесу І. Канта.

Праця Г. Гегеля «Наука логіки».

Г. Гегель про три ступені розвитку людської свободи волі.

Завдання для індивідуальної роботи

Проінтерпретуйте висловлювання:

«Моє вчення або позиція може бути тому виражена у двох словах: природа та людина. Із моєї точки зору, істота, що передувала людині, істота, що була причиною або основою людини, якій вона зобов'язана своїм походженням та існуванням, є й називається не Бог – містичне, невизначене, багатозначуще слово, а природа – слово та сутність ясні, чуттєві, однозначні. Сутність же, у якій природа стає особистою, свідомою, розумною істотою, є й називається в мене – людина» (Л. Фейєрбах).

«Моральний закон у мені» (І. Кант).

«Людина рідко думає при світлі про темряву, у щастя – про біду, у достатку – про страждання і, навпаки, завжди думає у темряві про світло, у біді – про щастя, у злиднях – про статки» (І. Кант).

«Вміння ставити розумні питання – ознака розуму та проникливості» (І. Кант).

«Бути моральним – означає жити відповідно до звичаїв своєї країни» (Г. Гегель).

«Осягти те, що є – от у чому завдання філософії, тому що те, що є, є розум» (Г. Гегель).

«Усе справжнє розумне, усе розумне – справжнє» (Г. Гегель).

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинка Г., Гусєв В., Мозгова Н., Огородник І., Федів Ю. Історія філософії в її зв'язку з освітою. К. : Каравела, 2006.
2. Гаєр Манфред. Світ Канта: Біографія / З німецької переклав Л.Харченко. Київ : Юніверс, 2007. 336 с.
3. Кант І. Прологомени до кожної майбутньої метафізики, яка зможе виступати як наука. Мюнхен : Український вільний університет, 2004. 324 с.
4. Кушаков Ю. В. Нариси з історії німецької філософії Нового часу. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 572 с.
5. Лях В.В. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії. К.: 2001.
6. Німецька філософія Нового часу: Просвітництво, Кант і рецепція критицизму : підручн. для студентів вищ. навч. закл. / Д. Є. Прокопов; М-во освіти і науки України; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К.: Київ. ун-т, 2013. 895 с.

7. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III–IV рівнів акредитації. Львів: Новий світ – 2000, 2002.
8. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підручник. К.: Академвидав, 2008.
9. Смольков О.А., Дещинський Ю.Л. Філософія: Навчальний посібник, 2-ге видання, стереотипне. Львів: Магнолія Плюс, 2006.

ТЕМА 8

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ФІЛОСОФСЬКЕ МИСЛЕННЯ ХІХ СТ.

Зміна парадигми філософського мислення у ХІХ – ХХ ст.

Основні проблеми в європейській філософії ХІХ ст.

Вихідні ідеї філософії Артура Шопенгауера

Сцієнтична європейська філософія

Позитивізм Огюста Конта

Англійський позитивізм: Джон Міль, Герберт Спенсер

Марксизм як варіант сцієнтичної філософії

Антропологічна європейська філософія ХІХ ст.

Ідеї некласичної філософії Сьорена К'єркегора

Імморалізм Фридриха Ніцше

ЗМІНА ПАРАДИГМИ ФІЛОСОФСЬКОГО МИСЛЕННЯ У ХІХ – ХХ СТ.

На початку ХІХ ст. в розвитку філософії виникає ситуація, за якої класична філософська парадигма нового часу вступає в стадію кризи. Здавалося б, німецька класична філософія набула системно завершеного характеру, увібравши в себе як й найцінніші здобутки попередньої філософії, так і результати філософського осмислення основних напрямів людської життєдіяльності. Ніби тепер можна її тільки доповнювати та деталізувати.

Але в 1819 р. виходить 1-й том праці А. Шопенгауера «Світ як воля та уявлення», який і вважають першою працею нової філософії. Починає формуватися нова (сучасна) філософська парадигма, яка протиставляла класичній традиції альтернативні напрями в змісті філософствування: просвітницькому об'єктивізму – суб'єктивізм; раціоналізму – ірраціоналізм; натуралістичному сцієнтизму – гуманізм; механіцизму – філософія «життєвого пориву», «несвідомих потягів», вибухів волі тощо.

Поступово процес формування засад нового філософствування став набувати сили й визначеності: виникла некласична філософія, особливості якої остаточно визначились у ХХ ст.

Некласична філософія принципово відрізняється від класичної тим, що дає підстави стверджувати: з виникненням некласичної філософії відбулася зміна парадигми (норми, взірця) філософського мислення. Панівними тенденціями нового філософського мислення на Заході стають сцієнтизм, антропологізм, містико-релігійна філософія.

У ХХ ст. було висунуто цілу низку сміливих і нових ідей, що вдало конкурують зі старою класичною філософською системою.

1. Це ідея вивчення життя окремої людини та важливості її аналізу, перевагою вивчення життя індивіда над дослідженням великих людських спільнот (класів, народів, націй, етносів та ін.).
2. Це рух від ідеї вільної та розумної людини, яка має можливість кардинально переробити природу та суспільство й себе особисто, до людини, жорстко детермінованої економікою, політикою, релігією та ін. Виявилося, що в людини є не тільки розум та свідомість, але й підсвідомість, яка разом із інтуїцією стає центром сучасної антропології.
3. Свідомість, розум окремої людини та (що найважливіше) суспільна свідомість не розуміються тепер як незалежна структура. Навпаки, виявляється, що вони є об'єктом маніпулювання з боку різних сил держав, партій, авторитетів й навіть ірраціональних сил – масонів, магів, таємних орденів, партій тощо.

4. Активно проводиться ідея двох ліній людського знання, що не пересікаються, – наукового та філософського, які мають своїм кінцевим продуктом «наукову істину» та «філософську правду». Відповідно, оптимістичні погляди «класичної» західної філософії продовжуються в ідеях «технотронного» «постіндустріального» суспільства. Але найбільшу вагу мають ідеї антигуманістичної сутності науки, яка може привести до фізичного знищення світу у полум'ї ядерного вибуху або до його деградації шляхом промивання мозку засобами сучасної електронної техніки та тотального контролю над величезними масами людей.

Виникають принципово нові філософські картини світу та стилі мислення; наприклад, соціально-екологічний тип мислення та картина світу, що визначають сучасну науку й культуру. Із середини 50-х років XX ст. проблеми розвитку людства у зв'язку із бурхливою науково-технічною революцією почали розроблятися у світовому масштабі. Біля джерел наукових дискусій стояли різні наукові об'єднання, з них найбільш помітним став так званий «Римський клуб», який очолював Ауреліо Печчен. Страх за майбутнє людства змусив вчених виділити три головних питання:

- Чи виникає між людиною та природою катастрофічне протиріччя?
- Якщо це так, то чи можна сказати, що дане протиріччя витікає із сутності науково-технічного прогресу?
- Чи можна зупинити загибель природи та людства, і яким шляхом?

Основні риси нової духовної позиції «нового гуманізму» й нової картини світу такі: мале проти більшого, базис проти центру, самовизначення проти визначення ззовні, природне проти штучного, ремісне проти промислового, село проти міста, біологічне проти хімічного, дерево, камінь проти бетону, пластику, хімічних матеріалів, обмеження споживання проти споживання, економія проти марнотратства, м'якість проти жорсткості.

Отже, нова картина світу поставила у центр історії людину, а не якісь безликі сили. Культурний розвиток людини відстав від енергетичних і технічних можливостей суспільства. Вихід тут можливий у розвитку культури та формуванні нових якостей людини. До цих нових якостей входять глобальність мислення, любов до справедливості, негативне відношення до насильства. Звідси можна вивести нові завдання людства. На погляд теоретиків Римського клубу, їх шість: 1) збереження культурної спадщини; 2) утворення світової понаддержавної спільноти; 3) збереження природного середовища; 4) збільшення ефективності виробництва; 5) правильне використання ресурсів природи; 6) розвиток внутрішніх (інтелектуальних, сенсорних (чуттєвих), соматичних (тілесних)) властивостей людини.

Знайшли широке розповсюдження не нові, але модернізовані ірраціонально-містичні уявлення про світ, пов'язані з відродженням астрології, магії, вивченням паранормальних явищ у психіці людини та в природі.

Феномени магії різні: медичинська магія (знахарство, чаклунство, шаманство); чорна магія – засіб наведення зла та усунення (вороки, порча, заклинання та ін.); церемоніальна магія (вплив на природу – виклик дощу, успішне полювання та ін.); релігійна магія (вигнання злих духів або злиття із божеством за допомогою обрядів «кабала», «екзорцизм» та ін.).

Розповсюджена нині астрологія відноситься до окультних наук, тобто до форм знань, що ґрунтуються на мантичних вченнях (гадання по руці, за рельєфом черепа, нутрощами та костями тварин, за числами та ін.). Астрологія шукає одкровення, яке зможе пояснити будову всього космосу, шляхи творення світу й покаже долю окремої людини. Остання залежить від положення зірок, планет та особистих зусиль людини. До окультних наук відноситься й алхімія, що утворює трансмутацію речовини (якісний перехід свинцю у золото, вуглецю у діаманти та ін.) та займається пошуком таємниць природи через магичні дії та процедури типу «перегонки», «сублімації», визрівання металів, росту душі металів та впливу зеленої зірки» тощо.

До паранормальних явищ відноситься яснобачення, духобачення, телепатія, телекінез, полтергейст та проблеми НЛЮ. Такі явища пояснюються або видами природної енергії, про які ми ще нічого не знаємо, або особливими властивостями свідомості окремих неординарних осіб: екстрасенсів, білих і чорних чаклунів, шаманів та ін., або наявністю «неземних» форм життя.

Якщо характеризувати всі ці явища з точки зору нового погляду на світ та нового мислення XX ст., необхідно відзначити такі основні положення:

- Магія, астрологія, духобачення та ін. розглядаються як реалізація об'єктивних можливостей, закладених у природі або свідомості людини, ще невідомих науці, але в принципі таких, що їх можна пізнати.
- Магічні та містичні явища не протирічать науці, а доповнюють її, пояснюючи духовну сутність людини та космосу переважно нераціональним шляхом (одкровенням).

Нове бачення світу ґрунтується на містичних переживаннях, особливих станах свідомості (поза раціональністю), особливій мові, що описує реальне «загробне» життя у спеціальних поняттях. Ще важливий момент нового погляду – у принциповій «близькості» з наукою та практикою. Там, де практика не досягла впевненої регулярності, а наука не надає впевненого пояснення, завжди знаходиться місце для магії, паранормальних явищ тощо. Оскільки природа невичерпна, то наука й практика завжди обмежені. І, відповідно, ми

завжди будемо стикатися з ірраціонально-містичним, магічним уявленням про світ.

Умовно можна виділити три основних типи філософських напрями у некласичній філософії:

- сцієнтичні – обґрунтовують в основному філософські питання науки;
- антропологічні – охоплюють філософські аспекти людини;
- релігійно-філософські – вирішують проблеми релігії.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ XIX СТ.

ВИХІДНІ ІДЕЇ ФІЛОСОФІЇ АРТУРА ШОПЕНГАУЕРА

Засновником некласичної філософії вважається Артур Шопенгауер (1788 – 1860). Починаючи з 50-х рр., його філософські ідеї знаходили зацікавленість й поширення в Європі. Його твори відносяться до так званої «філософії життя», як і праці Ф. Ніцше, О.Шпенглера, В.Дільтея й ін..

Домінуючою особливістю «філософії життя» є те, що вона звернулась до життя як до першої реальності (субстанції), що передує розділенню матерії та духу, буття та свідомості. І це тому, що поняття «життя» багатогранне, дає простір для різноманітних тлумачень.

Вихідні ідеї філософії А. Шопенгауера:

- Світ не можна розуміти як щось існуюче за межами людського сприйняття.
- Світом ми називаємо те, що сприймаємо як дійсність.
- Розум, свідомість відіграють в ньому скромну роль, оскільки основні життєво важливі процеси (зачаття, розвиток організму, загоювання ран тощо) відбуваються без участі інтелекту.
- Наше уявлення про світ у стані стабільності утримує те, що світ водночас постає й як воля.
- Все, що являє себе як таке, що існує, тримається на пориві до буття, до самоздійснення.
- Воля не підлягає розумовому поясненню; це просто сліпе поривання.
- Оскільки все просякнуте волею, світ становить нещадну боротьбу за існування.
- На рівні людини воля усвідомлена (але не стає розумною).

СЦІЄНТИЧНА ЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ XIX СТ.

Суттєвим напрямом некласичної філософії XIX ст. було розроблення сцієнтичної філософії (з англ. «science» – наука). Представники цього напрямку вважали, що наука досягла такого рівня, що вже спроможна накреслити повну й

струнку картину світобудови в її основних складниках і підрозділах. Звідси був зроблений висновок, що за таких умов потреба у філософії як у дисципліні, що окреслює загальну концепцію світобудови, відпадає.

Першим із подібним твердженням виступив позитивізм. Позитивізм як філософська течія виходить з уявлень про те, що основний масив знань про світ, людину та суспільство містяться у спеціальних науках, що «позитивна» наука повинна відмовитися від спроб зрозуміти «перші початки буття та пізнання», до чого філософія прагнула ще з часів свого виникнення. Отже, позитивне знання й «позитивна наука» протиставляються у позитивізмі традиційній філософії як «метафізиці». Ставиться завдання розвивати філософію нового типу – позитивну філософію.

ПОЗИТИВІЗМ ОГЮСТА КОНТА

Засновником позитивізму був французький мислитель Огюст Конт (1798 – 1857). З його іменем пов'язаний розвиток *першого етапу позитивізму*.

Твір О. Конта «Курс позитивної філософії» у шести томах видавався у 1830–1846 рр., а пізніше кілька разів перевидавався. Головна ідея позитивізму полягала в тому, що ера метафізики закінчилася, почалася ера позитивного знання, ера позитивної філософії.

Позитивне – це спостережуване, на відміну від неспостережуваного; реальне, на відміну від химерного, ілюзорного; корисне, на відміну від шкідливого; достовірне, на відміну від недостовірнього, сумнівного; точне, ясне, на відміну від неточного, неповного; конструктивне, на відміну від руйнівного.

Позитивна наука, за О. Контом, не намагається давати відповіді на запитання про докорінні причини буття, а лише прагне фіксувати факти. Відповідно й функції філософії за О. Контом виглядають так: систематизація знань, прояснення мови науки, дослідження логіки науки. При цьому з філософії слід вилючити все, що виходить за межі можливостей наукового спостереження.

О. Конт вважав, що завданням філософії є охоплювати сукупність наук, пізнання найбільш загальних законів, систематизація наукових знань. Не можна звести одну науку до іншої. Не можна вивести все з одного принципу або закону. Основні принципи наукового пізнання: від простого до складного; від абстрактного до конкретного; часовий. Роль філософії – мінімізувати число тих законів. Закони науки: усяке знання є відносним, тому що досвід не завершений.

Оскільки наука спирається на закони та прагне до їх відкриття, то й Конт спробував обґрунтувати своє вчення кількома сформульованими ним законами.

«Закон трьох стадій», згідно з Контом, визначає етапи, які проходить людство у своєму розумовому розвитку, у своєму прагненні пізнати навколишній світ.

Перша стадія – теологічна. Людина, що знаходиться на цій стадії свого духовного розвитку, прагне всі явища пояснити впливом надприродних сил, які розуміються за аналогією із ним самим: богів, духів, душ, янголів, героїв та ін.

Друга стадія, яку проходить людство у своєму розумовому розвитку – метафізична. Для неї, як й для теологічної стадії, характерне прагнення досягнути вичерпного абсолютного знання про світ. Але на відміну від першої стадії, пояснення явищ світу досягається не шляхом звернення до божественних початків та сил, а зводиться до посилення на різні вигадані першосутності, які нібито приховуються поза світом явищ, поза всім тим, що ми сприймаємо у досвіді, ґрунт якого вони складають.

Третя стадія, за Контом, – позитивна. Людство, що піднялося на цю стадію, лишає безнадійні та безплідні спроби пізнати перші та кінцеві причини, пізнати абсолютну природу або сутність всіх речей, тобто відмовляється й від теологічних, і від метафізичних питань та жадань і прямує шляхом накопичення позитивного знання, яке отримують окремі науки. На третій стадії, за Контом, повністю вступає в силу закон постійного підпорядкування уявлення спостереженню, тому що якраз спостереження розглядається Контом як універсальний метод отримання знань.

Якщо у ґрунті науки, за Контом, лежить спостереження, а спостерігати ми можемо тільки явища або те, що дається нашим відчуттям, то зрозуміло, що наукове знання не може проникнути до гаданої основи явищ, не може мати справу з їхньою сутністю. Тому за своїм характером наукове знання є переважно описовим.

«Істинний позитивний дух полягає переважно у заміні вивчення перших або кінцевих причин явищ вивченням їх непорушних законів, іншими словами, – у заміні слова «чому» словом «як».

Стосовно гносеологічної функції науки необхідно відзначити, що опис, за Контом, складає важливу функцію науки, але не головну. Поясненню функції науки Конт надавав мінімальне значення. Головну функцію науки Конт бачив у передбаченні. Якраз у передбаченні майбутнього Конт бачив й соціальну функцію науки, особливо оскільки вона вивчає суспільні явища.

Він сформулював енциклопедичний закон, який виражався у класифікації наук. Відкинув беконівський принцип класифікації залежно від різних пізнавальних здібностей людини (розсудок, пам'ять, уявлення). Висунув більш плідну ідею, відповідно до якої всі ті здібності використовуються одночасно й у

всіх науках. Він пропонував принцип розділення наук залежно від їхнього предмета, від характеру їхнього змісту.

За Контом, науки розподіляються відповідно до природної ієрархії (енциклопедичний закон): математика, астрономія, фізика, хімія, біологія, соціологія. Психологію Конт розділяв на біологію та соціологію; кожна з цих наук передбачає наявність елементарних фактів попередніх наук.

Взірцем науки для позитивізму є природознавство. Методи та прийоми природознавства позитивізм переносить на суспільні та гуманітарні науки, специфіка яких ніяк не враховується. Конт намагався побудувати «позитивну» науку про суспільство – соціологію (цей термін – його вдалий винахід), яка була б подібною «соціальній фізиці».

АНГЛІЙСЬКИЙ ПОЗИТИВІЗМ: ДЖОН МІЛЬ, ГЕРБЕРТ СПЕНСЕР

Вагомий внесок у розвиток ідей позитивізму в ХІХ ст. внесли англійці Джон-Стюарт Міль (1806 – 1873) та Герберт Спенсер (1820 – 1903). У теорії пізнання Д. С. Міль поділяв позицію емпіриків, вважав, що навіть математичні істини мають індуктивний характер; розрізняв науки про природу й моральні науки; в етиці виступав як утилітарист. Творець концепції еволюції Г. Спенсер, услід за Контом, прагнув узагальнювати дані науки, вважав, що філософія відрізняється від інших наук тільки рівнем узагальнення знань. Структуру суспільства пояснював за аналогією з живим організмом. Його етика базувалася на принципах утилітаризму й гедонізму.

Емпіріокритицизм: Ернст Мах, Рихард Авенаріус

Другий етап позитивізму – емпіріокритицизм (філософська система «чистого досвіду», критичний емпіризм, який прагнув обмежити філософію викладенням даних досвіду при повному виключенні всякої метафізики з метою формулювання природного поняття про світ).

Засновники емпіріокритицизму Ернст Мах (1838–1916) і Рихард Авенаріус (1843 – 1896) у 70-х р. ХІХ ст. прагнули подолати так звану «кризу природознавства». В основі цього напрямку неklasичної філософії лежить теорія «економії мислення» та, як і в позитивістів, ідеал «чисто описової» науки.

Дана стадія зберігає головне встановлення позитивізму на опис і позитивного, досвідного знання. Його представники наполягали на необхідності боротьби в науці зі засиллям метафізичних підходів, на викидання з науки таких понять, як «субстанція», «причинність», «матеріальне», «ідеальне».

На стадії махізму позитивізм ставив в центр уваги такі проблеми, які прихильники та нащадки контівського вчення вважали занадто

«метафізичними»: природа пізнання, досвіду, проблема суб'єкта й об'єкта, характер категорій «річ», «субстанція», природа основних «елементів» дійсності, взаємовідношення фізичного та психічного займатися аналізом такого роду проблем змушував сам розвиток науки, й позитивізм, що претендував на звання «філософії науки», не міг цього уникнути.

Махісти вважали, що завдання філософії міститься не в побудові «синтетичної» системи, що втілювала загальні висновки всіх наук, а у створенні теорії наукового пізнання (у цьому другий напрям позитивізму близький до впливових у західній філософії XIX–XX ст. неокантіанських напрямів). Друга історична форма позитивізму відрізняється від першої не тільки розумінням характеру конкретних проблем, що підлягали філософському розгляду, а й визначенням самого предмета філософії.

«Економію мислення» представники «другого позитивізму» виводили з біологічної потреби організму в самозбереженні та його здатності пристосовуватися до реальних фактів. На той час наука збагатилася новими даними про будову атома та взагалі матерії. Спираючись на це, «махісти» за допомогою математичного описування якісно однорідних частинок намагалися здобути знання про матерію. Такий шлях, звичайно, був логічним для представників «другого позитивізму», бо Мах і Авенаріус вважали, що світ – це «комплекс відчуттів», тому завдання науки полягає лише в описуванні цих відчуттів. Крім того, за теорією «економії мислення» в розвинутій науці взагалі повинна бути відкинута пояснювальна частина.

Однак методологічні рекомендації, що пропонувалися представниками другої історичної форми позитивізму, невірно орієнтували вчених. Курс на феноменалістичні, описові теорії, що послідовно проводився махістами, різко суперечив головним тенденціям у розвитку природознавства XX ст., успіхи якого були досягнуті якраз тому, що воно відмовилося від махістських рекомендацій. Виконати теоретичний синтез за допомогою позитивістських рецептів, уникаючи всіх світоглядних (за термінологією позитивізму «метафізичних») проблем, виявилось неможливим.

МАРКСИЗМ ЯК ВАРІАНТ СЦІЄНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Іншим варіантом «наукової філософії» став марксизм. Засновниками його були Карл Маркс (1818 – 1883) та Фридрих Енгельс (1820 – 1895).

Варто підкреслити, що відношення до постаті К. Маркса як у самій філософії, так і щодо його ролі та внеску в розвиток цієї науки неоднозначний. Відповідно до загальноприйнятої схеми, Маркс був засновником діалектичного

матеріалізму та марксизму, активним противником ідеалізму релігії. засновником комуністичного руху.

К. Маркс був активним противником ідеалізму та релігії, але в частині своїх праць він виступав як ідеаліст і гуманіст.

Маркс одночасно міркував у двох «вимірах» філософствування, і в цьому плані він був дуалістом кантівського типу. Наприклад, Кант формулював уявлення про два світи: природної причинності, в якому панує «чистий» розум, і вільної причинності, в якому панує «практичний» розум.

У Марксовій теорії світ теж ділиться на два світи:

- суворої та жорстокої раціональної системи природної та економічної необхідності (світ капіталізму);
- «царина свободи», яка лежить «по той бік сфери матеріального виробництва» і де самоціллю є розвиток «людських сил» (комуністичний світ).

Німецька класична філософія починається дуалістичною позицією І. Канта, який раціонально описує кожний зі світів окремо, бо між ними, на його погляд, існує трансцендентна прірва (подолати її неможливо).

К. Маркс, завершуючи німецьку класичну філософію, вважав, що трансцендентну прірву між двома світами можна подолати за допомогою соціалістичної революції, яка тим самим стає стрибком з царини необхідності до царини свободи. Навіть були визначені певні кроки для побудови справедливого суспільства: після революції – встановлення диктатури пролетаріату, знищення приватної власності та ліквідація класів. Все це, вважалося, приведе до створення безкласової соціальної системи – комунізму.

У цей період світ постав єдиним процесом, де все пов'язано з усім і де людину, соціальну історію і духовні процеси розглядали як результат еволюції матерії, що існує вічно, ніким не створена й нікуди не зникає. Джерелом розвитку матерії постають її внутрішні суперечності. Таку концепцію світу К. Маркса назвали «діалектичним матеріалізмом». Вона стала філософською основою марксизму. Головний зміст діалектичного матеріалізму виражений у трьох законах, суть яких в основному була запозичена в представників німецької класичної філософії: закон єдності та боротьби протилежностей; закон взаємного переходу кількісних та якісних змін; закон заперечення заперечення.

К. Маркс вважав своєю заслугою створення матеріалістичного розуміння історії, згідно з яким хід історії зумовлюють економічні відносини, і цей хід не залежить від свідомості людей. Свою теорію К. Маркс розглядав як ідеологію та методологію робітничого руху.

Деякі тези К. Маркса (про ганебність експлуатації людини людиною, про необхідність соціальної справедливості та соціального забезпечення, про право людини на всебічну самореалізацію) і нині звучать привабливо. Але деякі (про доцільність соціального насильства, про диктатуру пролетаріату, про всесвітню соціалістичну революцію тощо) виявились небезпечними й спрямованими проти людини.

Сциєнтичні напрями XIX ст., з одного боку, безперечно підносили авторитет науки та намагалися наблизити філософію до науки, зробити її положення науково достовірними. Але з іншого – виявляли певну нечутливість до питань людини, а іноді зображали історію людства як різновид природних процесів.

АНТРОПОЛОГІЧНА ЄВРОПЕЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ XIX СТ.

ІДЕЇ НЕКЛАСИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ С. К'ЕРКЕГОРА

Одним з фундаторів ідей некласичної філософії був данійський філософ Сьорен К'єркегор (1813–1855).

Класичну філософію С. К'єркегор не без підстав звинувачував у тому, що питання про людину вона вирішує дуже абстрактно. Філософи, за К'єркегором, вище за все ставлять щось всезагальне, абстрактне – дух, матерію, Бога, прогрес, абстрактну істину й тому загальному намагаються підпорядкувати конкретну людину. У самій же людині вони виділяють й абстрактно розглядають тільки її сутність. Заглиблюючись у нетрі абстрактного «сутнісного» розглядання, філософія відходить від живого індивіда із його думками, емоціями, стражданнями. Й тут К'єркегор бачив обмеженість не лише філософії, а й культури, духовних поглядів, моралі своєї епохи. У кожному столітті, за К'єркегором, є своя аморальність. Аморальність XIX ст. мислитель вбачає в тому, що усяке індивідуальне, одиничне хоче «забутися у загальному». Завдання нової, дійсно повернутої до людини філософії С. К'єркегор вбачав у тому, щоб вдивитись у людське життя, людські страждання. Філософ повинен глибше розуміти процеси вибору індивідом свого «Я», вибору між добром і злом. Він повинен допомогти індивіду знайти істини, не просто близькі йому та зрозумілі, а й невіддільні від нього. За К'єркегором, людина повинна відкрити таку істину, заради якої їй хотілося б жити й померти.

Отже, К'єркегор наголошував на тому, що першим і єдиним предметом, гідним уваги філософії, може бути тільки людина. Але пізнати людину засобами науки неможливо, оскільки кожна людина унікальна й неповторна. Людина може досягнути себе лише через внутрішнє переживання і

самозаглиблення. На цьому шляху вона може пройти три стадії самопізнання та самоутвердження:

- естетичну, коли людина прагне здобувати все нові й нові життєві враження (приклад Дон Жуана);
- етичну, коли людина стабілізує своє життя дотриманням моральних норм;
- релігійну, коли, відчуючи виправданість своєї індивідуальності прямим відношенням до Бога, людина діє на цій засаді, не знаючи жодних соціальних чи моральних обмежень.

Перші стадії людського самоусвідомлення характеризуються відчуттям самотності. Переживаючи це відчуття й не знаходячи засобу його подолати, людина може впасти у стан тотального відчаю. Але саме цей тотальний відчай може підказати людині її глибинну істину: абсолютна самотність людини має під собою абсолютні підстави. Абсолютна підстава – це Бог. Це значить, що лише наявність Бога як абсолюту може виправдати абсолютність людської унікальності.

К'єркегор вперше використав термін «екзистенція» для позначення таких особливостей людського буття, як неузасадженість і вихід за будь-які межі.

Слово «екзистенція» (з лат. «існування») у первісному значенні вказує на вихід за межі усталеного, встановленого. Тим самим К'єркегор став ідейним попередником екзистенціалізму – впливової філософської течії ХХ ст.

ІММОРАЛІЗМ ФРИДРИХА НІЦШЕ

Постать Фридриха Ніцше (1844 – 1900) та його ідеї належать до найбільш впливових і дискусійних у ХХ ст. Довгий час на теренах колишнього Радянського Союзу його ім'я та його філософія згадувалися лише разом із ідеологією фашизму. Та й називався він не інакше як «ідеолог фашизму». Одностороннє бачення філософії Ніцше, звичайно, не приносило філософській думці користі.

Поворотним моментом у становленні Ніцше стала книга маловідомого в ті роки Артура Шопенгауера «Світ як воля й уявлення». «Я зрозумів його, нібито він писав для мене», – так скаже Ф. Ніцше про свого вчителя. Передусім у Шопенгауері його приваблювала ідея Волі, яка, за визначенням автора, є внутрішньою сутністю суб'єкта й є внутрішньою сутністю всіх сил, що творять світ. Метафізика Шопенгауера захопила бунтарський дух Ніцше, у його Волі він побачив вічну волю до свободи.

Усе життя Ніцше – це шлях тяжкий, повний подолання себе, шлях до його ідеалу, ідеалу надлюдини. Не випадково тут присутнє розподілення на чотири етапи його шляху. Чотири віхи є у вченні самого Ніцше:

- вчення про аполонічні та діонісичні начала людини;
- концепція надлюдини;
- виклик проти існуючої моралі та християнства;
- ідея переоцінки всіх цінностей.

Крок перший – Ніцше дивиться в історію й бачить – боротьба двох начал, де діонісичне начало – більш досконале, ніж начало людини, але воно боротьбу програє; наступний крок – треба визначити тепер найдосконалішу людину, в якій втілюється це начало й інші, нехарактерні існуючому світу; новий крок – а які люди існують в цьому світі, що оточує нас, в об'єктивній реальності – абсолютна самобрехня, придушення природного діонісичного начала, отже, треба зробити останній крок – провести переоцінку всіх цінностей ...

Ф. Ніцше повністю погоджувався із думкою А. Шопенгауера про волю як вихідну основу суцього, але він ще більше загострив її. Якщо А. Шопенгауер говорив тільки про волю до буття, то Ф. Ніцше робив акцент на тому, що власне воля є «волею до волі», тобто вольове поривання до простого самовиявлення у будь-який спосіб.

Він вважав, що воля виявляє себе насамперед через життя. Звідси й назва його поглядів – «філософія життя». Життя для Ф. Ніцше постає першою і єдиною реальністю. Все інше – Всесвіт, природа, почуття та ін. – є лише елементами життя.

Завдяки пануванню в житті вольових поривань у ньому панує боротьба за виживання. І як у кожній боротьбі, у ній перемагає сильніший. Це тільки зміцнює життя, надає йому свіжої крові. Але поруч із сильнішими завжди існують слабші, або просто слабкі. За поглядами Ф. Ніцше, слабким людям не слід співчувати або допомагати, бо підтримка слабких веде до виснаження й виродження життя.

Далі Ф. Ніцше протиставляв силу життя культурним нормам й цінностям, вважаючи, що саме людська слабкість й незахищеність спричинила виникнення культури як системи штучних засобів виживання. Мораль, на його погляд, – це засіб боротьби слабких проти сильних. Це дозволяло Ніцше усунути мораль як певну перешкоду на його шляху до побудови стрункої «філософії життя». А далі вже можна зробити наступний рішучий крок й констатувати, що життя не підлягає моральним оцінкам, бо воно є лише таким, яким воно може бути.

Свою позицію Ф. Ніцше позначав не як «аморалізм» (неморальність), а як «імморалізм» (позаморальність). Мораль, на його думку, тримається на

авторитеті та залякуванні, але «Бог помер», тому що він не втручається у життя для його зміцнення. Ті ж, що посиляються на Бога, підтримують слабкість й виродження, а не силу життя. Якщо ж людина відчуває в собі «голос крові», вона повинна не звертати уваги на мораль, стати «по той бік добра та зла» й піднести себе саму на надлюдський рівень.

Здатна на таке людина стає «надлюдиною», і тільки вона може бути справжнім виявленням сили життя.

Такі дискусійні думки, а іноді навіть шокуючі, не могли не звернути на себе уваги політиків та ідеологів, які шукали для своїх поглядів авторитетних наукових підтверджень. Деякі ідеї Ф. Ніцше були схвалено оцінені фашизмом. Так філософія Ф. Ніцше опинилася на політичному ґрунті.

Серед послідовників Ф. Ніцше (ніцшеанців) виділяються два напрями:

- *радикальні ніцшеанці* виводять на перший план у спадщині Ф. Ніцше ідеї першого права сили життя, права насильництва, надлюдини, виходу за межі моралі; вони були схильні зближати свого ідейного наставника з фашизмом;
- представники *гуманістичного ніцшеанства* вважають, що Ф. Ніцше виступав насамперед проти будь-яких обмежень людини, звільняв людину від нежиттєвих догм та забобонів, закликав її покладатися на власну волю, бути непохитною у виконанні життєвої мети.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Зміна парадигми філософського мислення у XIX – XX ст.
2. Вихідні ідеї філософії Артура Шопенгауера.
3. Сцієнтична філософія XIX ст. (позитивізм, емпіріокритицизм).
4. Позитивізм Огюста Конта.
5. Антропологічна європейська філософія XIX ст.
6. Імморалізм філософії Фридриха Ніцше.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ФІЛОСОФІЯ XIX СТОЛІТТЯ

Мета. Окреслення особливостей філософії XIX ст., з'ясування чинників та умов зміни парадигми філософського мислення; виявити засади неklasичної філософії та нових філософські картини світу та стилів мислення.

Ключові поняття та терміни. Філософська парадигма, суб'єктивізм, ірраціоналізм, магія, окультні науки, алхімія, філософія життя, сцієнтична філософія, позитивізм, емпіріокритицизм, марксизм, екзистенція, радикальні ніцшеанці, гуманістичне ніцшеанство.

Навчальні питання

1. Нова парадигма філософського мислення.
2. Основні проблеми в європейській філософії XIX ст.
3. Вихідні ідеї філософії Артура Шопенгауера.
4. Сцієнтична європейська філософія.
5. Огюст Конт як засновник позитивізму.
6. Антропологічна європейська філософія XIX ст.
7. Антропологічна філософія Сьорена К'єркегора.
8. Філософські шукання Фридриха Ніцше.

Тезисне конспектування

✓ *Зміна парадигми філософського мислення у XIX – XX ст.*

Виходить перша праця нової філософії: 1819 р. ...

Нова філософська парадигма характеризується ...

Неklasична філософія відрізняється від класичної тим, що ...

Ідеї нової філософії: ...

Діяльність «Римського клубу» спрямована на ...

Нові завдання людства (на погляд теоретиків Римського клубу:

Феномени магії:

Паранормальні явища: ...

Нове бачення світу ґрунтується на ...

Три основних типи напрямів у неklasичній філософії: ...

✓ *Основні проблеми в європейській філософії XIX ст.*

Вихідні ідеї філософії А. Шопенгауера: ...

Сцієнтична європейська філософія ХІХ ст. характеризується: ...

Позитивна філософія – це ...

Філософські ідеї Огюста Конта: ...

«Закон трьох стадій», згідно з Контом, – ...

Енциклопедичний закон О.Конта:

Теорія пізнання Джона-Стюарта Міля полягає в ...

Концепція еволюції Герберта Спенсера полягає а ...

Емпіріокритицизм – це ...

Емпіріокритицизм Ернста Маха: ...

Рихард Авенаріус вважав ...

«Економія мислення» – це теорія про ..., що виводиться з ...

Марксизм – це ...

✓ *Антропологічна європейська філософія ХІХ ст.*

Сьорен К'єркегор наголошував на тому, що ...

Екзистенція – це ...

Основні положення філософії Фрідріха Ніцше: ...

Чотири віхи вчення Ніцше – це вчення ..., концепція ..., виклик ..., ідея

...

Послідовники Ф. Ніцше – це ...

Тренувальний тест*

1. *Класична філософія вважала розум найвищою та найкращою здібністю людського інтелекту, а некласична доводила, що за допомогою розуму людина може гармонізувати свої стосунки з дійсністю.*

а) так; б) ні.

2. *Некласична філософія на відміну від класичної:*

а) вважала, що філософія постає найпершим та найефективнішим виявленням людського розуму;

б) доводила, що людиною керують нерозумні та позарозумні чинники;

в) обґрунтовувала думку про можливості людини пізнати саму сутність буття.

3. *А. Шопенгауер вважається засновником некласичної філософії, тому що він:*

а) подавав світ як найперший предмет філософського осмислення;

б) намагався відродити класичну метафізику;

в) доводив, що те, що ми називаємо світом, є лише нашим уявленням;

г) вважав, що в основі всіх світових процесів лежить дія сліпої волі;

д) вважав, що людина не може зрозуміти ті сили, що лежать в основі буття.

4. У міркуваннях А. Шопенгауера світ постає:

- а) як щось існуюче за межами людського сприйняття;
- б) як те, що ми сприймаємо як дійсність;
- в) як нещадна боротьба за існування;
- г) як щось абстрактне.

5. Згідно з А. Шопенгауером, воля до буття як єдина засада світу:

- а) постає тотожною розуму;
- б) діє в єдності з розумом;
- в) підпорядкована розуму;
- г) не підлягає розумовому поясненню;
- д) стимулює розум до пошуків перших засад буття.

6. Думка про те, що життя становить переплетення добра і зла, що не можна отримати щось одне із цього, не зруйнувавши життя, що життя є сліпим прагненням самоздійснення, належить:

- а) К. Марксу;
- б) С. Кієркегору;
- в) А. Шопенгауєру;
- г) О. Конту;
- д) Л. Фейєрбаху.

7. Етика А. Шопенгауєра носить переважно:

- а) песимістичний характер;
- б) оптимістичний характер;
- в) дотримується збалансованої оцінки явищ життя;
- г) спирається на християнські заповіді;
- д) спирається на вимоги розуму.

8. Датський філософ С. Кієркегор:

- а) був послідовником А. Шопенгауєра у дослідженні засад людського відношення до світу;
- б) був послідовником Г. Гегеля в пропаганді діалектичного мислення;
- в) вважав людське внутрішнє переживання життя єдиним предметом філософії;
- г) вважав, що людину слід вивчати з допомогою науки;
- д) вважав всі явища дійсності лише різними проявами життя.

9. Згідно з С. Кієркегором, людина у своєму внутрішньому відношенні до процесів життя індивідуальності проходить такі стадії сходження:

- а) докритичну, критичну та антропологічну;
- б) релігійну, метафізичну та позитивну;
- в) естетичну, етичну та релігійну;

- г) ствердження, заперечення та синтезу;
 - д) чуття, рефлексія та рефлексія рефлексії.
10. *Поняття екзистенції було вперше запроваджене як характеристика особливостей людського буття:*
- а) І. Кантом;
 - б) А. Шопенгауером;
 - в) М. Хайдеггером;
 - г) О. Контом;
 - д) С. К'єркегором.
11. *Поняття екзистенційного відчаю відіграло велику роль у філософії:*
- а) О. Конта;
 - б) К. Маркса;
 - в) А. Шопенгауера;
 - г) С. К'єркегора;
 - д) Е. Маха.
12. *Напрями «наукової філософії» у XIX ст. можна віднести до неklasичної філософії через те, що вони:*
- а) підпорядковували розум і розумову діяльність певним позарозумовим чинникам;
 - б) відкидали такі складові класичної культури як релігія та мораль;
 - в) вимагали надати науці першого значення в поясненні явищ дійсності;
 - г) виступали із різкою критикою засад класичної філософії.
13. *Поняття позитивного у філософії О. Конта позначало:*
- а) спостережуване, зрозуміле та корисне;
 - б) економічно ефективне;
 - в) основу прийняття виправданих політичних рішень;
 - г) те ж саме, що й добро в етиці.
14. *Теза «Наука сама собі філософія» була проголошена:*
- а) К. Марксом;
 - б) Ф. Енгельсом;
 - в) Ф. Ніцше;
 - г) О. Контом.
15. *Який із напрямів «наукової філософії» у XIX ст. наполягав на тому, що філософія повинна вивчати мову та логіку науки:*
- а) марксизм;
 - б) природничий матеріалізм;
 - в) позитивізм.
16. *Філософія марксизму характеризувалась як:*

- а) різновид природничого матеріалізму;
 - б) діалектичний та історичний матеріалізм;
 - в) антропологічний матеріалізм;
 - г) науковий атеїзм.
17. Згідно з засновниками марксизму, філософія повинна:
- а) стати наукою усіх наук;
 - б) бути теорією класової боротьби;
 - в) бути обґрунтуванням шляхів формування всебічно розвиненої особи;
 - г) бути наукою про загальні закони розвитку природи, суспільства та людського мислення.
18. Філософську концепцію Ф. Ніцше називають «філософією життя», бо вона:
- а) проводила відмінність між життям та буттям людини;
 - б) спиралась на новітніші вчення еволюційної теорії;
 - в) розглядала всі процеси дійсності як різні виявлення життя;
 - г) вважала життя найбільш зрілою формою космічних процесів.
19. Яка із наведених нижче тез виражає філософську позицію Ф. Ніцше?
- а) світ є переплетення різних воель, що прагнуть здійснитися;
 - б) світ є процесом еволюції форм буття в напрямі життя;
 - в) слід вітати все, що зміцнює життя, і відкидати все, що веде до його виродження;
 - г) людина повинна загашувати сліпу дію волі до буття;
 - д) людина перебуває в абсолютному відношенні до абсолютного.
20. Серед послідовників Ф. Ніцше виділяють два напрями:
- а) радикальні й гуманістичні ніцшеанці;
 - б) неофашисти й радикальні ніцшеанці;
 - в) імморалісти й аморалісти.

Теми для есеїв

Засновник некласичної філософії Артур Шопенгауер.

Позитивізм як філософська течія: у чому цінність для сучасності?

Засновник позитивізму Огюст Конт.

«Закон трьох стадій» О. Конта.

Енциклопедичний закон О. Конта.

Теорія пізнання Д. С. Міля.

Творець концепції еволюції Г. Спенсер.

Філософія Ернста Маха.

Філософія Рихарда Авенаріуса.

Марксизм як варіант «наукової філософії».

Фундатор ідей некласичної філософії Сьорен К'єркегор.

Три стадії самопізнання та самоутвердження людина за С. К'єркегором.

Життя Ніцше як шлях подолання себе, шлях до ідеалу.

Основні положення філософії Фрідріха Ніцше.

Завдання для самостійної роботи

Вчення Ф. Ніцше про аполонічні та діонісичні начала людини.

Концепція надлюдини Ф. Ніцше.

Виклик Ф. Ніцше проти існуючої моралі та християнства.

Ідея переоцінки всіх цінностей Ф. Ніцше.

Послідовники Ф. Ніцше:

- *радикальні ніцшеанці* виводять на перший план у спадщині Ф. Ніцше ідеї першого права сили життя, права насильництва, надлюдини, виходу за межі моралі; вони були схильні зближати свого ідейного наставника з фашизмом;
- представники *гуманістичного ніцшеанства* вважають, що Ф. Ніцше виступав насамперед проти будь-яких обмежень людини, звільняв людину від нежиттєвих догм та забобонів, закликав її покладатися на власну волю, бути непохитною у виконанні життєвої мети.

Завдання для індивідуальної роботи

Опишіть нове бачення світу у XIX ст.

Визначте основні типи філософських напрямів у некласичній філософії.

Визначте сутність теорії «економії мислення».

Що таке ідеал «чисто описової» науки?

К. Маркс як засновник діалектичного матеріалізму.

Економічне вчення К. Маркса.

Проінтерпретуйте висловлювання:

«Істинний позитивний дух полягає переважно у заміні вивчення перших або кінцевих причин явищ вивченням їх непорушних законів, іншими словами, – у заміні слова «чому» словом «як» (О. Конт).

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія філософії: Підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковського В.Г. К.: Либідь, 2001.
2. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III–IV рівнів акредитації. Львів: Новий світ, 2002.
3. Смольков О.А., Дещинський Ю.Л. Філософія: Навчальний посібник, 2-ге видання, стереотипне. Львів: Магнолія Плюс, 2006.
4. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: Підручник. К.: Академвидав, 2008.
5. Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» (для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки); уклад. Н. В. Козирєва. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 69 с.
6. Таранов П.С. 120 філософів: Життя. Доля. Учення. Думки: Універсальний аналітичний довідник з історії філософії: у 2-х т. Сімферополь: Реноме, 2005.
7. Татаркевич В. Історія філософії. Т.1–3. Львів: Свічадо, 1997.
8. Читанка з історії філософії. У 6 кн. / Під ред. Волинки Г.І. К.: 1992.
9. Філософія: словник термінів та персоналій / В. Бліхар, М. Козловець, Л. Горохова, В. Федоренко, В. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.
10. Фюрст М. Юрген Т. Філософія. К.: Дух і літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. 544 с.
11. Іщук А. А. Феномен героїчної особистості в мультикультурному просторі XX століття: ціннісне осмислення мовленнєвої культури і філософії. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2022. 183 с.

ТЕМА 9

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ XX СТ.

Особливості філософії XX століття
Сцієнтичні напрями у зарубіжній філософії XX ст.
Неопозитивізм
Постпозитивізм
Напрями антропологічного спрямування
Феноменологія
Екзистенціалізм
Герменевтика
Фройдизм
Релігійна філософія XX ст.
Неотомізм, теософія
Тейярдизм
Вчення «живої етики»

XX ст. вирізняється надзвичайною динамікою всіх сфер суспільного життя, інтенсифікацією соціальних процесів, прискоренням темпів соціальних змін. Кожна людина постає так чи інакше прилученою до всесвітньої історії, живе не лише своїм особистим життям, а певною мірою і життям усього людства. Людина починає губитися, розчинятися у масі, проте це лише один бік, що характеризує зміни в її становищі. Інший же засвідчує, навпаки, колосальне зростання можливостей окремої людини. Люди, прилучені до засобів масового знищення, несуть колосальну відповідальність за наслідки своїх дій; те ж саме можна сказати й про тих, хто пов'язаний із особливо небезпечним в екологічному плані виробництвом.

Надзвичайно строкатим постає сучасне життя в етнічному плані: різні народи та етноси сьогодні до певної міри перемішалися, досить яскраво виявилася культурна багатоманітність людства. Все це не могло не позначитись на становищі філософії.

ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФІЇ XX СТОЛІТТЯ

- змінилися та розширилися її змістові та предметні орієнтації;
- їй властива колосальна різноманітність, насиченість напрямками, їх різновидами та варіантами;
- вона розширює свій погляд на всю попередню філософію та актуалізує її;
- відбулася досить радикальна переоцінка ідей, уявлень та цінностей, нарощувалась тенденція мінімалізму у філософії, тобто відмовлення від абсолютів;
- вона постала не тільки інтегрованою у системи загальної (а не лише спеціальної) освіти, а її випита далеко за межі академічних аудиторій;
- вона отримала широке розповсюдження через різного роду видання, публічні лекції, симпозіуми та семінари, діяльність філософських товариств;
- почали поступово розмиватися грані між філософськими працями та працями й жанрами з інших сфер інтелектуальної діяльності;
- відчутно змінилася мова філософії: вона почала говорити зрозумілою кожній людині мовою.

СЦІЄНТИЧНІ НАПРЯМИ У ЗАРУБІЖНІЙ ФІЛОСОФІЇ XX СТ.

НЕОПОЗИТИВІЗМ

Третій етап розвитку позитивізму – неопозитивізм почався з 20-х років XX ст. й продовжується до сьогодні.

Неопозитивізм часто називають аналітичною філософією.

Неопозитивізм зосереджується на часткових логіко-методологічних дослідженнях та на аналізі мови науки.

Одним з найважливіших завдань було чітке відділення науки від всіх інших, недостовірних видів знань.

Ці завдання у філософії XX ст. намагалися виконати представники так званого «логічного позитивізму», або неопозитивізму.

Представники неопозитивізму:

Моріц Шлік (1882–1936),

Рудольф Карнап (1891–1970),

Отто Нейрат (1882–1954),

Ганс Рейхенбах (1891–1953),

Бертран Рассел (1872–1970),

Людвіг Вітгенштейн (1889–1951),

Карл Поппер (1902–1994) та ін.

Основні положення неопозитивізму були сформульовані членами Віденського гуртка (Моріц Шлік, Людвіг Вітгенштейн, Бертран Рассел) і представниками Львівсько-Варшавської школи (Ян Юзеф Ігнатій Лукасевич, С. Лесьневський, Альфред Тарський).

Неопозитивісти вважали, що філософ повинен не стільки давати знання, скільки займатися терапевтичною діяльністю – усувати уявне знання.

Історично перший та основний варіант неопозитивістської філософії – **логічний позитивізм** або **логічний емпіризм** відображав подальше посилення негативного характеру позитивістської концепції (М. Шлік, Р. Карнап, Г. Райхенбах й ін.).

Представники логічного позитивізму виходили з передумови, що предметом філософії не може бути теорія пізнання, оскільки її рішення змушені виходити на світоглядну проблематику, а це обов'язково наштовхує філософське мислення на сферу «метафізичних» проблем. На їхній погляд, філософія взагалі не має предмета дослідження, тому що вона не є змістовною наукою про якусь реальність, а становить рід діяльності, особливий спосіб теоретизування.

Неопозитивісти тлумачили істину як співпадіння висловлювань із безпосереднім досвідом людини. Процес мислення, процес пізнання стає доступним логічному дослідженню лише у мовній формі.

Отже, неопозитивісти створили нові типи аналізу мови, що легко формуються. На цьому ґрунті були утворені передумови формалізації величезної сфери гуманітарного знання.

Одним із важливих завдань є відокремлення висловлювань, які мають сенс, від тих, які позбавлені його з наукової точки зору, й таким чином очистити науку від безглузвих висловлювань.

Неопозитивісти розрізняють три типи осмислення висловлювань:

- Висловлювання про емпіричні факти (якщо кажуть про факти й ні про що більше).
- Висловлювання, що містять логічні наслідки цих висловлювань й побудовані у відповідності із логічними правилами (можуть бути зведені до висловлювань про емпіричні факти).
- Висловлювання логіки та математики (не містять висловлювання про факти, не дають нового знання про світ, що необхідні для формального перетворення таких знань, що вже є).

Щоб з'ясувати чи має висловлювання сенс, необхідний спеціальний метод – *верифікація* (від лат. *verus* – істинний та *facio* – роблю). Висловлювання (гіпотеза) може бути верифіковане, тобто його істинність може бути доведена

як за допомогою досвіду, так і за допомогою чіткого логічного доказу. Неопозитивізм вимагає, щоб висловлювання було верифіковане в принципі, тобто щоб переживання, які підтверджують, або були в наявності, або могли бути отримані. Питання, відповідь на яке не може бути проконтрольована, верифіковане у досвіді, позитивізм називає «псевдопитанням».

Сутність у порівнянні висловлювання з дійсністю, вказуванні конкретних умов, за якими воно є істинним або хибним. Метод перевірки ще й встановлює сенс висловлювання «значення висловлювання міститься у методі його перевірки». Фактична істина знаходиться відповідно до висловлювання факту. Висловлювання ж типу «душа людини безсмертна» безглузді, тому що не можуть бути перевірені.

Під фактами неопозитивісти розуміють відчуття, переживання, тобто стани свідомості. Це означає, що у процесі верифікації можна порівнювати висловлювання тільки з чуттєвим змістом і даними відчуттів або переживань. Виявилось, що жодний науковий закон, жодне загальне твердження типу «усі люди смертні» не можуть бути верифіковані, тому що верифікація завжди відноситься до конкретного емпіричного факту. Так позитивні науки опинилися у залежності від оцінки кожного суб'єкта. Тому було запропоновано вважати висловлювання верифікованим, якщо кілька авторитетних дослідників погоджуються вважати його таким. Тобто критерій істини – погодження дослідників. Потім було запропоновано для з'ясування істинності висловлювання порівнювати його з іншими висловлюваннями. Таке розуміння істини не може бути основою знання.

Згідно з такою логікою, безглуздо говорити: «є світ», «є матерія», «немає матерії», «матерія первинна», «свідомість первинна» тощо.

Отже, принцип верифікації передусім був спрямований проти світоглядних принципів філософії.

Верифікація передбачала таку послідовність дій:

- виділення провідних положень певної теорії;
- зведення їх до простих, далі неподільних атомарних суджень;
- виділення у реальності тих самих «атомарних фактів»;
- зіставлення «атомарних суджень» з «атомарними фактами»;
- обґрунтування отриманих результатів.

Передбачалося, що встановлення відповідності суджень фактам засвідчить істинність відповідних положень, суперечність – хибність, а неможливість співставлення постане основою для оцінки певних положень як безглузвих. Вважалося, що дійсність складає не більше, ніж сукупність фактів і подій, які можна фіксувати та передавати за допомогою мовної діяльності.

Це вже була друга спроба після представників «другого позитивізму», використовуючи власну теорію, на практиці довести, що певні філософські проблеми можна вирішити кардинально іншими шляхами й тим самим відкинути традиційну філософію як нездатну здолати власними силами фундаментальні питання. Однак вилучення світоглядних питань із філософії і наукового знання не виправдало надій. Практична спроба здійснити верифікацію хоча б найпростіших наукових теорій закінчилася невдало.

Логіко-позитивістська доктрина аналізу наукового знання чим далі, тим більше знаходила свою невідповідність реальній науковій практиці, філософським осмисленням якої вона мала стати. У результаті серед аналітичних філософів загальноновизнаним став погляд про те, що ця концепція, яка претендувала на точність, чіткість і доказовість тверджень, на перетворення філософії у вид спеціалізованої діяльності, сама є лише варіантом «метафізики», причому варіантом явно безпідставним. З констатації цього факту виходять ті напрями, які прийшли на зміну логічному позитивізму, лишаючись у той же час у межах аналітичної філософії.

Але, звичайно, неопозитивізм мав і певні заслуги: його представники зробили вагомий внесок у розроблення математичної логіки та вдосконалення мови науки; під впливом ідей та діяльності неопозитивізму суттєво змінилися уявлення про науку.

ПОСТПОЗИТИВІЗМ

Традиції неопозитивізму розвивалися далі в межах так званої **аналітичної філософії**, яка існує і по сьогодні. На початку 70-х років ХХ ст. виникла течія, умовно названа постпозитивізмом.

Представники постпозитивізму, вважаючи науку складним явищем, почали доводити, що вона історично розвивається, що на неї чинять впливи соціальна історія, культура, особистості вчених.

Ще одним значним напрямом сцієнтизму став марксизм-ленінізм, що був започаткований Леніним (В. Ульяновим) (1870–1924).

Ленінізм уже не був філософською та теоретичною моделлю, – взагалі, як про філософське вчення, про нього казати не можна. Від марксизму він відрізняється тим, що це була спроба адаптувати марксизм до умов Росії початку ХХ ст., невдала спроба практичного втілення марксизму.

Ленін від Маркса взяв ідею про «грубий комунізм», або про «першу фазу комуністичного суспільства», яка «тільки-но виходить якраз з капіталістичного суспільства» й яка «через це в усіх відношеннях, в економічному, моральному й розумовому, зберігає ще родимі плями старого суспільства, з надр якого воно

вийшло». Ленін назвав цю фазу «соціалізмом», тим самим визначив її як окрему фазу розвитку комуністичного суспільства.

Якщо К. Маркс казав, що революція, яка приведе до побудови комуністичного суспільства, у країні можлива тільки тоді, коли буржуазний розвиток створить умови для пролетарської революції та пролетаріат буде зрілим та готовим прийняти у свої руки владу, то Ленін вважав, що чекати не треба. Необхідно використовувати шанс для революції, а умови для соціалізму треба вже створювати самим за допомогою диктатури пролетаріату. Тобто необхідно соціалізм побудувати.

К. Маркс вважав, що для переходу (стрибка) від буржуазного до комуністичного суспільства необхідна світова пролетарська революція, яка забезпечить необхідні умови розвитку комунізму. На думку Леніна, пролетарська революція може відбутися передусім у тій країні, яка є «найслабшою ланкою світового ланцюга». Тим самим з'являється ідея перемоги соціалістичної революції в одній окремо взятій країні.

Ленінін була висунута ідея «партійності літератури», «партійності філософії». До чого це вело? Марксизм-ленінізм став офіційним та єдино дозволеним вченням на теренах СРСР. Крім того, він вже став виступати як ідеологічна збірка постулатів щодо соціалізму та комунізму, змінювати які було не можна. Звичайно, що плюралізм ідей відкидався, і це не могло привести до його подальшого розвитку.

НАПРЯМИ АНТРОПОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

У XX ст. відбулось своєрідне переосмислення проблеми людини у філософії: що, власне, робить людину людиною. Сформувались основні течії антропологічного напрямку: феноменологія; екзистенціалізм; філософська антропологія; персоналізм; фрейдизм; неопрейдизм. Їх парадигми окреслились достатньо у 20–40-х роках XX ст.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ

На початку XX ст. виникла феноменологія.

Сучасна феноменологія пов'язана з концепцією **Едмунда Гуссерля** (1859 – 1938), що розробив основні принципи феноменологічної філософії.

До нього феноменологія розумілася в якості описового дослідження, яке повинне передувати усякому поясненню явища, що цікавить.

Гуссерль уперше розглянув феноменологію як нову філософію з властивим їй новим феноменологічним методом, що є фундаментом науки.

За змістом феноменологія займає проміжне становище між сцієнтичною методологією та антропологією. Сутність цього вчення можна звести до таких головних ідей:

1. Філософія не має ніякого відношення ні до навколишнього світу, ні до наук, що його вивчають.
2. Феномени розуміються не як психічні явища, а як деякі абсолютні сутності, що мають всезагальне значення. Вони незалежні від індивідуальної свідомості, але одночасно знаходяться тільки у ній і не можуть існувати поза нею.
3. Вказані сутності не пізнаються розумом, а інтуїтивно осмислюються.

Е. Гуссерль підкреслював, що ми завжди маємо справу з феноменом, тобто з тим, що нам надано, що перед нами з'явилося («феномен» із давньогрец. – явище, з'явлення). Чи існує щось поза феноменом – питання некоректне, адже свідомість принципово нездатна мати справу з чимось, що не сприйнято нею. А сприйняте й є феномен. Якщо це так, то слід усі наші судження будувати лише на основі дослідження феноменів.

Гуссерль вважав, що починати вивчення життєвого світу й науки слід із дослідження свідомості, тому що реальність доступна людям тільки через свідомість. Важлива не сама реальність, а те, як вона сприймається та осмислюється людиною. Свідомість повинна вивчатись не як засіб дослідження світу, а як основний предмет філософії. Тоді закономірно постають питання: що є свідомість? чим вона відрізняється від того, що не є свідомістю?

Феноменологи прагнуть виділити чисту, допредметну, досимволічну свідомість, «суб'єктивний потік», та визначити її особливості.

Свідомість – складне утворення з різноманітними функціями. Якщо виділити «чисту» свідомість, то можна зрозуміти сутність свідомості взагалі. Головна характеристика свідомості – це її постійна спрямованість на предмети (називається «інтенційністю»). Свідомість завжди інтенційна, тобто спрямована на що-небудь.

Е. Гуссерль прагнув відмежувати філософію від природознавства, відвести їй якусь цілком ізольовану від усіх інших наук галузь. І такою галуззю повинен стати «трансцендентальний світ чистої свідомості». Чиста свідомість – це самоочищення свідомості від схем, догм, шаблонів мислення, що нав'язуються їй.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ

Провідним філософським напрямом сучасності є **екзистенційна філософія** (філософія існування). Її назва вже виражає основну програму

екзистенціалізму – замінити класичну філософію суттєвостей філософією людського існування.

Засновником філософії екзистенціалізму вважають німецького філософа **Мартіна Гайдеггера** (1889–1976), який у книзі «Буття і час» сформулював філософське вчення, центральним поняттям якого постала «екзистенція» – людське існування.

Екзистенціалізм характеризується у вітчизняній літературі як філософське вираження глибоких потрясінь, яких зазнали західноєвропейська цивілізація у сучасну епоху. У покоління західної інтелігенції, що пережила Першу світову війну, оманну стабілізацію 20–30-х рр., прихід фашизму, гітлерівську окупацію, ця філософія викликала зацікавлення передусім тому, що вона звернулася до проблеми критичних і кризових ситуацій, в які нерідко потрапляє людина в період жорстоких історичних випробувань.

Екзистенціалізм справді відштовхується від найбільш типових форм радикального розчарування у історії, які приводять до тлумачення сучасного суспільства як періоду кризи цивілізації, кризи розуму та кризи гуманності. Але екзистенціалізм не виступає в якості захисника або виправдовувача цієї кризи. Навпаки, він протестує проти капітуляції особистості перед цією кризою.

Екзистенціалісти вважають, що катастрофічні події новітньої історії віднайшли хиткість, крихкість не тільки індивідуального, а й усякого людського буття. Індивіду, щоб встояти в цьому світі, необхідно передусім розібратися зі своїм власним внутрішнім світом, оцінити свої можливості та здібності. На передній план вони висунули проблему людини.

Екзистенціалізм зосереджує свою увагу на духовній витримці людини перед обличчям ворожого їй світу. Його представники відмовляються перетворювати людину на інструмент, яким можна маніпулювати, на інструмент пізнання чи виробництва.

Здібність людини творити саму себе та світ інших людей, обирати образ майбутнього світу є, з точки зору екзистенціалізму, наслідком фундаментальної характеристики людського існування – її свободи. Людина – це свобода.

Екзистенціалісти підкреслюють, що людина вільна абсолютно, незалежно від реальних можливостей існування та його цілей. Свобода людини зберігається за будь-яких обставин і виражається у можливості обирати, робити вибір. Йдеться не про вибір можливостей для дії, а вираження свого відношення до даної ситуації.

Отже, свобода в екзистенціалізмі – це передусім свобода свідомості, свобода вибору духовно-моральної позиції індивіда.

Зі свободою тісно пов'язана й відповідальність людини. Без свободи немає й відповідальності. Якщо людина не вільна, якщо вона у своїх діях постійно детермінована, зумовлена якимись духовними чи матеріальними факторами, то вона, з точки зору екзистенціалістів, не відповідає за свої дії. Але якщо людина чинить вільно, якщо існує свобода волі, вибору та засобів їх втілення, то вона відповідальна й за наслідки своїх дій.

Центральна проблема екзистенційної філософії – проблема відчуження індивіда від суспільства. Найвідоміші представники екзистенціалізму вважали, що філософія повинна допомагати людині шукати й знаходити своє «я», сенс життя у найабсурдніших ситуаціях.

М. Гайдеггер вважав за потрібне розглядати людину не ззовні, не як об'єкт спостереження та вивчення, а з середини її феноменального світу. Існує принципова відмінність між людиною й іншими речами та явищами. Людина є буттям, у самому розумінні якого завжди стоїть питання про її буття, або її буття завжди постає під знаком питання; людина є отвором у бутті в тому сенсі, що лише їй відкрите буття як таке, лише вона може ставити питання про буття та небуття.

На відміну від М. Гайдеггера, який розглядав людину у фундаментальній єдності із буттям, французький екзистенціаліст **Жан-Поль Сартр** (1905–1980) зосередився лише на людині.

Сартр у праці «Екзистенціалізм – це гуманізм» пояснював специфіку існування людини таким чином: при виготовленні речі людина попередньо формує її ідею. Ремісник, що виготовляє ніж, виходить з своїх уявлень про те, що таке ніж та який ніж зараз треба зробити: і сутність тут передуює існуванню речі. Принципово іншою є справа з людиною. Людське дитя народжується, тобто вже існує, але йому ще треба набути людської сутності, стати людиною, тобто існування передуює сутності. Людина отримує свою сутність вже існуючи – у цьому перший принцип екзистенціалізму. Ніяка зовнішня сила, ніхто, крім даного індивіда, не може здійснити за нього перетворення на людину.

Людина творить сама себе, отримує свою сутність вже існуючи, – перший принцип екзистенціалізму, з якого витікають багато принципово важливих наслідків: немає заданої людської природи; жодна зовнішня сила, ніхто, крім індивіду, не може за нього перетворити його на людину. І якраз він несе відповідальність, якщо його перетворення на людину так і не відбудеться.

Отже, екзистенційні філософи прищеплюють здорову й дуже важливу ідею індивідуальної відповідальності людини за все, що відбувається з нею самою та з іншими людьми. Людина – свого роду «проект», який живе, розгортається, реалізується або не реалізується, та процес отримання людської

сутності індивідом триває все його життя, не втрачаючи гостроти, напруги, драматизму. За Сартром, вільний вибір індивіда – це його доля, відповідальність і його трагедія.

Сартр виходив з ідеї феномену, із факту початкової наданості нам того, що ми називаємо світом. Проте цей початковий феномен миттєво починає трансформуватися нашою свідомістю, бо саме вона його членує, визначає, ставить у певні відношення, тобто піддає певним запереченням.

Вихідною властивістю людини, за Сартром, є свобода. Не існує сили, яка б змусила людину діяти тільки певним чином; у результаті, що б не відбувалося, людина сама обирає певний варіант дії у власному житті.

Смерть Сартр оцінював негативно, як припинення вибору та свободи. Але він вважав її суттєвим чинником життя.

Французький філософ-екзистенціаліст і видатний письменник **Альбер Камю** (1913–1960) створив свій варіант філософського осмислення переживання людиною свого буття; його філософія змальовувала буття людини як *«буття в абсурді»*, причиною якого поставала вся ситуація самовідчуття людиною сучасної цивілізації.

Камю писав, що відкриття серед всіх мінливостей суцього якогось єдиного закону, який би пояснив як дійсність, так й людське мислення, привело би людство до такого блаженства, якого воно ще не відчувало. Але такого закону немає, а у відносному світі будь-які принципи стають також відносними: все втрачає виправдану міру, а отже, панує абсурд.

Але в ситуації абсурду є все ж дещо відносно стале – це сама людина. Людині в цьому світі немає на що сподіватися, проте в собі вона може знайти силу протистояти абсурду, відносності, безнадії.

А. Камю у *«Міфі про Сизифа»* заявив, що місце центрального філософського питання повинна зайняти проблема самогубства. І він вбачав своє гуманістичне завдання в тому, щоб допомогти людині, яка знаходиться на межі відчаю, на межі самогубства, зберегти життя.

Чим їй може допомогти філософія? Камю міркував щодо благодушно-оптимістичних тверджень про те, що життя прекрасне – до них людина, що у відчаї, скоріше за все віднесеться без якоїсь довіри. Безпідставні, аморальні й ті концепції філософії минулого, відповідно до яких людина живе в кращому зі світів. Світ цей абсурдний, проголошував Камю, так, як абсурдні дії Сізіфа, що піднімає, за наказом богів, камінь на гору, з якої він знову повинен покотитися вниз... І все ж таки життя навіть у ситуації абсурду – цінність, рівної якої у людини немає. Але це життя завжди *«пограничне»* зі смертю.

ГЕРМЕНЕВТИКА

Одним із сучасних різновидів екзистенціалізму є герменевтика – теорія і практика тлумачення текстів. Термін «герменевтика» пов'язаний з іменем Бога Гермеса – у давньогрецькій міфології посланця богів і тлумача їх волі.

Основними представниками цього вчення є **Ганс-Георг Гадамер, Генрих Ріккерт, Юрген Хабермас**.

Г. Гадамер був наполегливим у пропаганді герменевтичного руху. Йому вдалося переконати у важливості герменевтичного методу навіть методологів природознавства. Але Гадамер претендував на розкриття таких передумов пізнання, які вже не можуть бути обґрунтовані методами самої науки.

Гадамер виходив із визначення герменевтики як мистецтва взаєморозуміння між людьми, суспільними групами, партіями та регіонами, яке включало відношення теперішнього й минулого та враховувало своєрідність типів раціональності в різних культурах.

Розуміння герменевтики як життєво-практичної участі в історії утворювалося зокрема на основі тлумачення розмови як досвіду. Досвід – це передусім власний досвід, завдяки чому змінюється не тільки предмет, а й сама людина, що його засвоює. Вищий тип герменевтичного досвіду характеризується відкритістю «Я» по відношенню до «Ти», тобто готовністю почути іншого. Так вводиться моральне визнання, та розуміння виявляється формою не тільки пізнавальної, а й етичної дії.

Крім правильності переказу та морального визнання, розуміння характеризується онтологічною відкритістю. Запитування та діалог ведуться з метою підходу до суті справи.

Герменевтика виходить з того, що для розуміння історичних текстів і будь-яких пам'яток минулого необхідно увійти в культурно-історичну атмосферу, де діяв їх творець, і намагатися якомога точніше відтворити її у свідомості дослідника. Предметом філософського знання з погляду герменевтики є світ людини, трактований як сфера людського спілкування. Представники сучасної герменевтики вбачають у ній не тільки метод гуманітарних наук, а й спосіб тлумачення певної культурно-історичної ситуації та людського буття взагалі.

Герменевтика пробує сьогодні виступити методом об'єднання й упорядкування розгалужених і суперечних течій сучасної філософії.

ФРОЙДИЗМ

Важливу роль у формуванні сучасного погляду на людину відіграв у XX ст. фрейдизм. Його засновником був австрійський психіатр **Зигмунд Фройд** (1856 – 1939).

Коли Фройд став лікарем й зайнявся лікуванням хворих психічними розладами, він спочатку намагався пояснити їхні симптоми динамікою нервових процесів. Однак, чим більше він заглиблювався у цю сферу, тим гостріше відчував незадоволення. Ані в нейрофізіології, ані в пануючій тоді психології свідомості він не бачив засобів, що дозволяли пояснити причини патологічних змін у психіці своїх пацієнтів.

Він звернувся від аналізу свідомості до аналізу прихованих, глибинних шарів психічної активності особистості. До Фрейда вони не були предметом психології, після нього стали його невід'ємною частиною.

Перший поштовх до їх вивчення надало використання гіпнозу. Коли людина гіпнотизувалася на якусь дію з тим, щоб вона її виконала після пробудження, можна було спостерігати, як вона, хоч і виконує її, перебуваючи в повній свідомості, але справжньої причини не знає й починає вигадувати для неї мотиви, щоб виправдати свій вчинок. Істинні причини від свідомості приховані, але якраз вони керують поведінкою.

Аналізом цих сил і займалися Фройд та його послідовники.

Фройду належить не лише відкриття, а й докладне дослідження явища несвідомого в людській психіці. Свідомості він відводив лише підпорядковану роль «механізму захисту» від руйнівних впливів зовнішнього середовища. Основним стимулом всіх дій людини він оголошував не розум, а сферу несвідомих потягів, нестримних, алогічних, аморальних.

Сам термін «несвідоме» був відомий ще з XVI ст. (його використовували, зокрема, Ф. Шеллінг і Г. Гегель), проте яка реальність приховувалась за ним, залишалось невизначеним.

Фройд ототожнив чинник із причиною і дійшов висновку, що саме ідеальне й визначає людську поведінку. Ідеальні чинники він вважав ірраціональними. Раціональне, свідоме – це лише поверхнєве в наших бажаннях і потягах, лише своєрідна «маска», яку ніби одягають внутрішні чинники нашої поведінки через їхню принципову несумісність з вимогами зовнішнього середовища.

Раціональна «маска» вчинку – це завжди виправдання. Справжній же зміст поведінки – досвідомий, або несвідомий.

У класичному фрейдизмі вважається, що за своєю будовою людська психіка нагадує айсберг: найбільша, прихована, але й найпотужніша частина –

це несвідоме; за змістом це є вияви у людській психіці перших і найпотужніших інстинктів життя. Ці інстинкти сягають коренями ще в допсихічні процеси, тому вони несвідомі й не можуть мати у свідомості адекватного виявлення.

Видима частина айсберга складається із двох частин: свідоме, тобто контрольоване станом бадьорої психіки; понадсвідоме – те, що привнесене у людську свідомість культурними правилами та нормами соціального життя (совість).

Свідоме є чимось другорядним щодо несвідомого. Фройд іменував його «сферою Я», або «Его». Несвідоме ж Фройд називав «сферою Воно», або «Id», оскільки його дія є безособовою, анонімною; а надсвідоме – «Над-Я», або «Super-Ego». Несвідоме постає найпотужнішим і вирішальним чинником людської психіки з однієї простої причини: його зміст формувався мільярди років, у той час, як свідомі частина психіки – лише кілька десятків років.

За Фройдом, відношення між Я та Воно можна порівняти з відношенням між вершником і його конем. Кінь дає рушійну силу, а вершник має право на визначення мети і напрямку руху свого коня до цієї мети.

До несвідомого входять передусім два найпотужніші інстинкти: «лібідо» (або «ерос») – сексуальний інстинкт, «танатос» – інстинкт смерті й руйнування.

Усе живе повинне вмирати та народжуватись, тому воно водночас прагне до самопродукування та знищення вже наявного. Проте ці найперші інстинкти суперечать культурі, яка постає системою певних заборон («табу»): інстинкти бажають того, що заборонено культурою та нормами соціального життя. Через це людське «Я» опиняється у ситуації «між молотом і ковадлом»: з одного боку, на нього тиснуть страшні за силою та недозволені за прямою реалізацією інстинкти; з іншого боку, – соціально-культивовані правила й норми.

Страшна внутрішня напруга здатна зруйнувати людську особистість, тому треба знайти способи «розвантаження психіки». З одного боку, суспільство завжди припускало існування деяких «дозволених форм недозволеного» – це танці, балет, показ мод та ін.; з іншого боку, існують форми «сублімації» – непрямого вивільнення енергії несвідомого, наприклад, малювання оголених тіл, писання кримінальних романів тощо.

Проте, коли справа доходить до зривів, і людина сама вже не може з ними впоратись, треба вживати процедуру психотерапії – шляхом розпитувань, бесід, вільних асоціацій знаходити спосіб вивільнити, легалізувати заблоковану силу, хоча б, наприклад, у словах.

Вчення фройдизму інколи називають *психоаналізом*.

Конфлікт, що виникає в людини, треба долати. Фройд розробив типологію подолання такого конфлікту (способів захисту).

Ця типологія виглядає так.

- ✓ *Витиснення* – активне, неусвідомлене людиною усування зі свідомості чуттів, думок, мотивів. Так, соціально неприйнятні сексуальні потяги або агресія (наприклад, до одного з батьків) можуть повністю виходити зі свідомості та «прориватися» в обмовках, помилках, символічних сновидіннях.
- ✓ *Проекція* – приписування своїх чуттів, бажань, потягів іншій людині. Так, святенництво – приписування іншим людям неможливих для себе, але підсвідомо дуже привабливих моральних виявів; приписування навколишнім чоловікам особливої сексуальної активності та неподібну поведінку по відношенню до себе самої у жінки, що зазнає ускладнень і незадоволена спілкуванням з особами протилежної статі та ін.
- ✓ *Ідентифікація* – несвідоме перенесення на себе чуттів і бажань іншої людини. Такий варіант захисту властивий дітям, які у процесі соціалізації засвоюють взірці поведінки «значних інших», а також при отримуванні чоловічих або жіночих соціальних ролей. Глибинна сутність такого захисного механізму – символічне володіння недосяжним, але жаданим об'єктом (як у дитячих іграх).
- ✓ *Сублімація* – перенесення енергії із забороненого об'єкта на якусь прийнятну в суспільстві форму діяльності. Фройд схильний був пояснювати творчість реалізацією вільної енергії такого плану; біографії видатних художників, письменників, діячів, учених – варіанти сублімованої енергетики.

Якщо психосексуальна енергія продовжує циркулювати у закритому контурі й не розряджається, несвідомо мотивуючи поведінку, людина відчуває неприємні переживання, тривогу. Такий стан може бути кваліфікований як невротичний.

РЕЛІГІЙНА ФІЛОСОФІЯ XX СТ.

У філософії XX ст. вагоме місце належить релігійній філософії.

НЕОТОМІЗМ

Найбільш поширеною та авторитетною серед релігійних напрямів сучасної зарубіжної філософії постала філософська концепція **неотомізму** – оновленої філософії Томи Аквінського (з 1879 р. офіційна філософська доктрина католицької церкви).

Засновником неотомізму вважається кардинал **Дезире Жозеф Мерсьє** (1851–1926).

Модернізація вчення Томи Аквінського була справою непростю. Для того, щоб томізм був актуальним, його треба було привести у відповідність із сучасною філософською думкою.

Нині неотомізм поширений у всьому католицькому світі.

Представниками неотомізму вважаються французькі філософи **Жак Маритен** (1882–1973), **Етьєн Жильсон** (1884–1978), американський філософ **Юзеф Бохенський** (1902 – 1995) та ін.

Центральним для неотомістів є проголошений Томою Аквінським принцип гармонії віри та розуму, релігії та науки. Неотомісти передусім прагнуть подати реальний багатовіковий конфлікт між наукою та релігією як «трагічне непорозуміння», яке виникло лише через суто «особистісні», «суб'єктивні» причини. Так заперечується об'єктивний ґрунт цього конфлікту.

У розробці онтологічних проблем теоретики неотомізму опираються на аристотелівсько-томістські категорії форми і матерії, потенції й акту, існування і сутності. З метою переконати в істинності релігійних поглядів неотомісти опановують сучасну наукову термінологію. Наприклад, під час створення світла в перший день творіння Бог використовував взаємоперетворення позитронів-електронів на потоки фотонів (тобто анігіляцію).

У розумінні людини неотомісти також дотримуються вихідних тез Св. Томи, тобто вони наполягають на єдності в людині душі й тіла, вважають, що пізнання розпочинається з відчуття, із реальних контактів людини з дійсністю, але ці контакти повинні активізувати наш розум, який можливість пізнавального акту переводить у дійсність.

Неотомізм претендує на те, що він є «третім шляхом» у філософії, що стоїть вище за ідеалізм і матеріалізм. З точки зору неотомізму, бути об'єктивно-реальним зовсім не означає бути матеріальним, об'єктивно існувати значить дещо більше, ніж існувати чуттєво. Якраз реально-нематеріальне буття й є, на погляд неотомістів, первинним.

Як загальне, що є наявним у матеріальних і нематеріальних предметах, буття складає єдність світу. Поза конкретними ж матеріальними та нематеріальними речами лежить «чисте буття», духовна основа всього – Бог. Він – буття всіх речей (оскільки кожна існує тільки через його буття), але не в сенсі існування, а як причина їх окремого буття.

Значне місце в неотомізмі займає тлумачення сучасних природничо-наукових теорій. Від початку ХХ ст. неотомізм переходить до визнання еволюційної теорії за умовою її телеологізації. Ототожнюючи поняття

«інформація» з формою речей, з одного боку, та з повідомленням, дією мети – з другого, сучасні теологи стверджують, що наука сама, виявляється, повертається до аристотеляту Томи Аквінського, коли відкриває, що організація, структура речей є інформацією. Міркування про всезагальні цикли регуляції, зворотні зв'язки в самому фундаменті матерії визначається як «кібернетичний доказ буття Бога».

Філософія – міст, який має з'єднати науки з теологією. Якщо теологія сходить з небес на землю, то філософія від земного піднімається до божественного, й в результаті дійде тих же висновків, що й теологія.

Філософію послідовники Томи розділяють на метафізику (онтологію) та філософію природи. Об'єкт першої – чисте буття. Ця частина філософії не залежить від наук, але повинна використовувати їх як свої інструменти. Філософія природи – це проміжна наука між метафізикою та природознавством, яка вивчає те, що властиве матерії як такій, її загальні характеристики, тоді як природничі науки досліджують кінцеві, відносні властивості матеріальних тіл. Безпосереднім предметом аналізу у філософії природи є система категорій, в яких відображені загальні сторони дійсності. Філософські та природничо-наукові поняття повинні бути чітко розділені.

Філософські течії релігійного спрямування: теософія (Ольга Блаватська, Рудольф Штайнер), вчення «живої етики» (Олена Рерих), релігійна філософія (Микола Бердяєв, Павло Флоренський).

ТЕОСОФІЯ

Теософія (з грец. *theos* – «бог» та *sophia* – «мудрість») – сукупність вчень, що пропонують пояснення джерел і сенсу життя. Теософія включає в себе антропогенезу та космогенезу, тим самим вона розглядає єдність життя, матеріального та духовного, в категоріях еволюції, що підпорядковується якомусь абсолютному закону.

Теософські ідеї можна знайти у творах філософів (Платона, Плотіна), у християнських гностиків, у священній літературі Єгипту, Китаю та Індії.

Теософія спирається на такі принципи.

- ✓ Постулюється існування Першопричини, яка вічна, не виникає й не вмирає; ця Першопричина є абсолютним й незмінним першопочатком, безкінечна реальність, усередині якої всяка її маніфестація володіє буттям.
- ✓ Первісне Джерело відображається у тварному універсумі й тим самим стає маніфестацією Бога, або Логосом.

- ✓ Універсум породжується безпричинною Першопричиною як космічна ідея, з якої виникає спочатку *diada*, тобто опозиція духу та матерії, а потім *triada* – дух, матерія та відношення між ними (свідомість).
- ✓ Усередині маніфестованої свідомості, хоч й диференційовано, існують міриади окремих свідомостей, кожна з яких є Божественний Син, або Монада.
- ✓ Космічне завдання Монад полягає в тому, щоб розгорнути вроджені сили свідомої божественності за допомогою усвідомлення обмежень та опанування більш глибокими шарами матерії в трьох матеріальних світах – мінеральному, рослинному та тваринному. Теософія вчить, що існує еволюція рівня свідомості, яка паралельна еволюції форми, і що на людському рівні Монада може скоріше виконати своє завдання, тому що тут вона зустрічає розумне співробітництво.
- ✓ Монада – безсмертний початок свідомості в людині, і потенційні сили цього початку поступово вивільняються в циклах реінкарнацій.
- ✓ Реінкарнація мислиться як впорядкована та періодична зміна вищим «Я» людини різних смертних «оболонки», в яких це «Я», що користується як інструментами розумом, емоціями та фізичним тілом, отримує можливість для розширення свого досвіду й подальшого росту.
- ✓ Періодичне повернення людського духу в матеріальну форму зумовлюється кармою – законом дії та дії у відповідь, що забезпечує виконання принципу вищої справедливості у Всесвіті.
- ✓ Використання людського досвіду складається у «просвіченому» усвідомленні єдності Життя; це усвідомлення є духовною мудрістю – воно служить підґрунтям етики, яка своєю чергою гарантує, що пробуджені духовні сили будуть спрямовані на підтримку еволюційного процесу, а не на протидію йому. Після досягнення цього ступеня призначенням людського духу стає безкінечне вдосконалення власної божественної природи.

Відродження стародавніх теософських ідей в наш час було пов'язане з заснуванням 17 листопада 1875 р. у Нью-Йорку, за ініціативою О. Блаватської, полковника Г. Олкотта, У. Джаджа та інших, Теософського товариства. Олкотт став його першим головою, а Блаватська – першим секретарем-референтом. Сьогодні товариство нараховує 35 тисяч членів у більш ніж у 50 країнах світу. Штаб-квартира Теософського товариства розташована в Ад'ярі (штат Мадрас, Індія). Товариством створена об'ємна література, однак головним теософським твором лишається «Таємна доктрина» Блаватської (закінчена у 1888 р.). Пізніші голови товариства, зокрема Ані Безант, також зробили внесок у літературну спадщину Теософського товариства. Головними цілями товариства є: утворити ядро всесвітнього братства людей без розрізнення раси, віри, статі, каст або

кольору шкіри; заохочувати дослідження у сфері порівняльного релігієзнавства, філософії та природознавства; вивчати непізнані закони природи та приховані здібності людини.

Більшість ідей, за свідченням О. Блаватської та Р. Штайнера, приходили до них у вигляді одкровення або еманції думки інших вищих сутностей. О. Блаватська в розмові зі своєю подругою визнавала: «Подумай тільки, що я, яка рівно нічого не вивчала в житті, я, яка ані про хімію, ані про фізику, ані про зоологію – як є, поняття не мала – тепер пишу про все це дисертації. Розпочинаю із вченими диспути та виходжу переможцем...».

ТЕЙЯРДИЗМ

У сучасній релігійній філософії значне місце посідає тейярдизм, названий за іменем його засновника **П'єра Тейяра де Шардена** (1881–1955). За релігійне інакомислення він був висланий з Франції. Але після смерті Тейяра з 60-х років його погляди широко використовуються.

Тейяр претендував на створення «наукової феноменології», яка мала б синтезувати дані науки й релігійного досвіду для розкриття змісту еволюції Всесвіту. Він вважав, що зусилля неотомістів у справі узгодження «Святого письма» з наукою не є плідними. Тому, на його думку, треба було виводити основні принципи теології з наукових даних. Його вченню властивий *панпсихізм*, що стверджує існування духовного початку, присутнього в універсумі та скеровуючого його розвиток.

За Тейяром, процес еволюції залежить від керівника й кінцевої мети – «точки Омега», що символізує собою Христа. Тобто цей процес, на його думку, набуває своєрідного характеру «христогенезу». Відмовившись від старозавітного твердження про одноразовий акт творіння Богом людини з неорганічної матерії, він висував ідею тривалої еволюції людини з неорганічного світу, хоча рушійною силою еволюції проголошується божественна духовна сила – «точка Омега», якою визначається зміст, характер і напрям еволюції.

Таке вільне поводження з християнськими канонічними текстами не минулося для Тейяра безкарно. Він був висланий із Франції, його позбавили права читати лекції, публікувати свої філософські твори.

ВЧЕННЯ «ЖИВОЇ ЕТИКИ»

Авторами вчення «живої етики» є сім'я Рерихів – Микола Костянтинович та Олена Іванівна. Вони, як відомо, не ставили свої прізвища на титульних листах книг, що видавали, бо вважали, що Вчення, яке вони отримали від

Великих Вчителів Сходу – Гімалайських Махатм, не може бути привласнено, а є загальнолюдським здобутком.

Книги «Живої етики» видавалися в 20–30-х роках ХХ ст. у Західній Європі. «Жива етика» («Агні Йога») – це передусім морально-духовне вчення, що синтезує мудрість Азії з науковими та філософськими досягненнями Заходу, поетичні легенди минулого із сучасними формулами точного знання, етичні основи поведінки із засобами поглибленого самопізнання.

«Жива етика» – це вчення про невикористані ресурси й можливості людини, про приховану енергію її організму та психіки.

Вчення називає ці могутні приховані сили загальною назвою – «психічна енергія» й каже про її космічну природу. Психічна енергія визначається тут також й як «вогняна енергія», або «вогонь», – це об'єктивно існуючий, але ще невідомий для науки вид енергії. Чисто наукове відкриття цієї енергії можливе лише за умови практичного опанування людиною власним психоенергетичним потенціалом.

Але перед оволодінням психічною енергією необхідне попереднє етичне очищення людини. Пробудження внутрішніх сил організму та моральне перетворення – двоєдиний процес, в якому одне обов'язково витікає з іншого.

Вчення суворо критикує захоплення магією й іншими чисто механічними методами оволодіння прихованими силами людини. Бо все це веде до втрати людиною внутрішньої рівноваги та морального здоров'я.

Поєднуючою ланкою між етикою та психоенергетикою є, згідно з «Агні Йогою», людська думка. Думки становлять тонкоматеріальні утворення, які складають духовну атмосферу планети.

«Жива етика» орієнтує людину на безстрашність і готовність до подолання перешкод.

«Агні Йога» принципово відрізняється від усіх йог минулого, які закликали до втечі від світу в ім'я вищих духовних досягнень. Це вчення в якості необхідної умови просування називає суворе виконання всіх життєвих обов'язків, у тому числі й до людей. Індивідуальна робота людини над собою не є самоціллю, а засобом влаштування життя на громадському, колективістському ґрунті. Соціальним ідеалом цього вчення є громада.

У вченні «Живої етики» закладено принцип спіралі (постійного поглиблення та розширення тем і понять від першої книги до наступної). Той же принцип закладений й в архітекtonіку текстів. Всі вони розбиваються на параграфи та фрагменти, кожен з яких є ніби окремим цілим і в той же час це ланка ланцюга знань. «Жива етика», або «Агні Йога», базується на 14 книгах.

Релігійна філософія, або філософія релігійного ренесансу, найбільш широко і потужно розгорнула свою діяльність на початку XX ст. Коло питань, що захопили увагу релігійних філософів, було майже безмежним. Основні теми та категорії «нової релігійної свідомості» пов'язані (1) з різними «позитивними» дуалістичними або плюралістичними початками, що підлягали «синтезу», і філософствуванням з приводу необхідного втілення цього «синтезу»; (2) з проблематикою антагоністичних явищ та обговоренням форм їх дійсного або можливого примирення.

Широкий спектр ідей, що підлягають «синтезу» або антагоністично пов'язані, – у тій чи іншій їх комбінації, з тими чи іншими відтінками – обговорювався більшістю релігійних філософів початку XX ст. Лідерами цієї більшості були *В. Розанов, Д. Мережковський, С. Булгаков, М. Бердяєв, С. Франк, П. Флоренський, Л. Шестов, В. Ерн, В. Іванов, С. Трубецькой, Д. Філософов* та ін. «Новій релігійній свідомості» були властиві універсалістські домагання. Багато її представників були схильні говорити про «духовне» відродження.

Одним із факторів, який прямим чи опосередкованим чином входить у процес відображення православ'ям сучасності й частково зумовлює його еволюцію, є ідеологічна, ідейно-філософська та релігійно-модерністська спадщина «нової релігійної свідомості», провідні представники якої одночасно складали позацерковну гілку релігійного реформаторства. Однак цей вплив настільки специфічний і складний за своїм виявом, що про нього необхідно говорити диференційовано, виділяючи попередньо аспект проблеми «нову релігійну свідомість» і «сучасність»: вплив деяких ідей та установлень релігійних філософів початку XX ст. як представників позацерковної лінії релігійного реформаторства на сучасних православних модерністів-церковників.

Іншою точкою стикання між сучасним модернізмом і проблематикою «нової релігійної свідомості» виявився збільшений інтерес до проблем людини.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Сцієнтична зарубіжна філософія XX ст.
2. Неопозитивізм і постпозитивізм.
3. Антропологічна зарубіжна філософія XX ст.
4. Феноменологія як напрям філософських досліджень.
5. Характерні риси екзистенціалізму.
6. Герменевтика XX ст.

7. Фройдизм і неофройдизм.
8. Релігійна філософія XX ст.
9. Панпсихізм Тейяра де Шардена.
10. Вчення «живої етики».

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ФІЛОСОФІЯ XX СТОЛІТТЯ

Мета. Окреслення особливостей філософії XX ст., характерних напрямів і течій; виявити засади зміни у філософській картині світу та стилях мислення.

Ключові поняття та терміни. Сцієнтизм, неопозитивізм, аналітична філософія, логічний позитивізм, логічний емпіризм, постпозитивізм, антропологізм, феноменологія, екзистенціалізм, фрейдизм, релігійна філософія, неотомізм, теософія, вчення «живої етики».

Навчальні питання

1. Особливості філософії XX ст.
2. Сцієнтичні напрями філософії XX ст.
3. Неопозитивізм
4. Постпозитивізм
5. Антропологічна філософія XX ст.
6. Феноменологія
7. Екзистенціалізм
8. Герменевтика
9. Фрейдизм
10. Релігійна філософія XX ст.
11. Неотомізм
12. Теософія
13. Тейярдизм
14. «Жива етика».

Анотування

Особливості філософії XX ст.

- змінилися та розширилися її змістові та предметні орієнтації;
- їй властива колосальна різноманітність, насиченість напрямками, їх різновидами та варіантами;

- вона розширює свій погляд на всю попередню філософію та актуалізує її;
- відбулася досить радикальна переоцінка ідей, уявлень та цінностей, нарощувався тенденція мінімалізму у філософії, тобто відмовлення від абсолютів;
- вона постала не тільки інтегрованою у системи загальної (а не лише спеціальної) освіти, а її випита далеко за межі академічних аудиторій;
- вона отримала широке розповсюдження через різного роду видання, публічні лекції, симпозіуми та семінари, діяльність філософських товариств;
- почали поступово розмиватися грані між філософськими працями та працями й жанрами з інших сфер інтелектуальної діяльності;
- відчутно змінилася мова філософії: вона почала говорити зрозумілою кожній людині мовою.

Тезисне конспектування:

✚ Сцієнтичні напрями у зарубіжній філософії XX ст.

Неопозитивізм (аналітична філософія) – напрям, що зосереджується на ...

Представники неопозитивізму: ...

Постпозитивізм – це напрям, що ...

Представники постпозитивізму: ...

✚ Напрями антропологічного спрямування

Екзистенціалізм – це ...

Представники: ...

Феноменологія – це вчення, сутність якого ...

Представники: ...

Концепції Е. Гуссерля полягає в ...

Екзистенційна філософія характеризується ...

Мартін Хайдеггер сформулював ...

Жан-Поль Сартр пояснював специфіку існування людини так: ...

Альбер Камю створив ...

Герменевтика – це

Ганс-Георг Гадамер був ...

Я. Ріккерт стверджував ...,

Ю. Хабермас вніс у філософію

Вчення Зигмунда Фрейда полягає в ...

✚ Релігійна філософія XX ст.

Неотомізм – це філософська концепція ...

Визнаними представниками неотомізму вважаються такі філософи: ...

Теософія – це сукупність вчень, що пропонують ...

Тейярдизм названий за іменем його засновника ..., котрий ...

«Жива етика» – це вчення про ...

невикористані ресурси й можливості людини, про приховану енергію її

Тренувальний тест*

1. До загальних особливостей філософії ХХ ст. можна віднести:

- а) її надзвичайну тематичну та методологічну строкатість;
- б) її відданість традиціям класичної філософії;
- в) тісне переплетення в ній класичних та некласичних традицій;
- г) її негативне ставлення до історично попередньої філософії;
- д) актуалізація нею попередніх форм та напрямів філософії.

2. До напрямів сучасної філософії ХХ ст. належать:

- а) неопозитивізм;
- б) антропологія;
- в) неотомізм;
- г) неокантіанство.

3. Філософія антропологічного спрямування:

- а) передусім і переважно намагалась вписати людину у світовий еволюційний процес;
- б) вважала вивчення людини найпершим і найважливішим завданням філософії.

4. Загальний підсумок діяльності логічного позитивізму можна визначити:

- а) негативно, оскільки вони не знайшли єдиного критерію для відокремлення науки від не науки;
- б) позитивно, оскільки вони змусили переглянути традиційні спрощені погляди на науку.

5. Аналітична філософія вважала своїм найпершим завданням:

- а) проведення аналізу вихідних понять певної теорії з метою звести їх до атомарних суджень;
- б) аналіз співвідношення фактів із мовою та термінологією науки;
- в) здійснення процедури верифікації;
- г) виявлення архетипів колективного несвідомого;
- д) аналіз програм політичної та соціальної діяльності.

6. У постпозитивізмі для позначення особливостей наукового мислення на певному історичному проміжку часу було введено поняття:

- а) лібідо;
- б) архетип;

- в) конвенційність;
- г) парадигма;
- д) стереотип.

7. *Феноменологічна філософія Е. Гуссерля виходила з припущення, що:*

- а) феномен постає результатом дії речей-в-собі на органи чуттів людини;
- б) феномен – це певна абсолютна сутність, незалежна від індивідуальної свідомості, але одночасно знаходиться тільки в ній;
- в) феномен є тим, чим він є, що за ним не стоїть ніяка інша реальність;
- г) феномен – це те, що виходить за межі повсякденного, що є незвичним та оригінальним.

8. *Екзистенціалізм зосереджувався передусім на окресленні людського буття:*

- а) за допомогою науки та наукової термінології;
- б) через його відношення до світу природного буття;
- в) в його соціальних та психологічних якостях;
- г) через внутрішнє сприйняття та переживання.

9. *Правильне окреслення філософської позиції представників екзистенціалізму:*

- а) М. Хайдеггер оцінював перспективу неминучості смерті людини негативно, а Ж.-П. Сартр вбачав у смерті і позитивний момент;
- б) М. Хайдеггер вважав, що найпершим визначенням людини є те, що їй відкрите буття як таке, а Ж.-П. Сартр – що вихідною властивістю людини є свобода вибору;
- в) М. Хайдеггер окреслив причини людської втечі від свободи, а Ж.-П. Сартр подав людське ставлення до дійсності як стурбоване;
- г) М. Хайдеггер написав твір «Буття і ніщо», а Ж.-П. Сартр – «Буття і час».

9. *Представники філософської антропології закликали:*

- а) вивчати людину всебічно, засобами різних наук;
- б) вивчати людину в контексті світового еволюційного процесу;
- в) розглядати людське буття через його внутрішнє переживання;
- г) розглядати людину як результат соціально-культурного процесу.

10. *У галузі філософського осмислення дійсності заслуга З. Фрейда полягає в тому, що він:*

- а) підпорядкував несвідоме свідомому;
- б) вперше вжив і докладно дослідив поняття несвідомого;
- в) завдяки відкриттю та окресленню змісту та меж несвідомого суттєво ускладнив розуміння чинників людської поведінки;
- г) ініціював розгортання так званої «сексуальної революції» у XX ст. ;

д) завдяки відкриттю несвідомого зміг пояснити багато явищ культури.

11. *Представники неофройдизму К.-Г. Юнг, Е. Фром і А. Адлер:*

- а) сприйнявши найперші твердження З. Фрейда щодо природи та змісту несвідомого, розвинули їх далі;
- б) прийнявши ідею несвідомого, дали останньому принципово інше тлумачення.

12. *Типологія подолання конфлікту, за З. Фрейдом, виглядає так:*

- а) витиснення, проекція, ідентифікація, сублімація;
- б) внутрішня напруга, розвантаження психіки, зрив, психоаналіз.

13. *Вихідна позиція неотомізму може бути охарактеризована як:*

- а) сперечання розуму та віри;
- б) симфонія розуму та віри;
- в) взаємодоповнення релігії та науки;
- г) несумісність релігії та науки;
- д) підпорядкування релігії науці.

14. *Чому в ХХ ст. – столітті науки, техніки, освоєння космосу, інформатики – релігія не лише не втратила свого суспільного авторитету, а й пережила в певні часи своєрідний ренесанс:*

- а) релігія змогла пояснити багато таких явищ, які наука не пояснює;
- б) ХХ ст. було суперечливим; воно принесло людству страшенні війни, численні людські жертви;
- в) досить чітко окреслились певні негативні сторони прогресу науки та техніки;
- г) людство втратило чіткі орієнтири щодо майбутнього;
- д) суттєво зросла активність релігійних проповідників.

15. *Теософія як напрям релігійної філософії ХХ ст. характеризується тим, що:*

- а) вона вірить у можливість людського розуму досягнути сутності Бога;
- б) вона вважає, що всі релігії світу стверджують ту ж саму істину, проте в різних формах;
- в) вона широко застосовує методи науки для проникнення у таємниці релігійних текстів;
- г) розглядає єдність життя, матеріального й духовного, у категоріях еволюції, що підпорядковується якомусь абсолютному закону.

16. *Тейярдизм як один із напрямів філософії ХХ ст. характеризується такими рисами:*

- а) його предметом постають явища культури, що розкривають релігійний досвід людства;

- б) він намагається покласти в основу своїх тверджень чіткі логічні побудови еволюції Всесвіту;
- в) йому притаманні прагнення стерти межі між різними сферами та напрямками інтелектуальної діяльності;
- г) стверджує існування духовного початку в універсумі; процес еволюції залежить від керівника й кінцевої мети – «точки Омега», що символізує собою Христа.

Теми для есеїв

Концепція Е. Гуссерля як нова філософія.
Книга Мартіна Хайдеггера «Буття і час».
Праця Жана-Поля Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм».
Філософія Альбера Камю у «Міфі про Сізіфа».
Австрійський психіатр Зигмунд Фрейд і його вчення.
Філософія П'єра Тейяра де Шардена.

Завдання для самостійної роботи

Філософія лінгвістичного аналізу Людвіга Вітгенштайна.
Феноменологія Едмунда Гуссерля.
Центральна проблема екзистенційної філософії.
Філософія Альбера Камю.
Герменевтика як теорія і практика тлумачення текстів.
Герменевтичний метод Ганса-Георга Гадамера.

Завдання для індивідуальної роботи

Типологія подолання конфлікту (способів захисту)

- ✓ *Витиснення* – активне, неусвідомлене людиною усування зі свідомості чуттів, думок, мотивів. Так, соціально неприйнятні сексуальні потяги або агресія (наприклад, до одного з батьків) можуть повністю виходити зі свідомості та «прориватися» в обмовках, помилках, символічних сновидіннях.
- ✓ *Проекція* – приписування своїх чуттів, бажань, потягів іншій людині. Так, святенництво – приписування іншим людям неможливих для себе, але підсвідомо дуже привабливих моральних виявів; приписування навколишнім чоловікам особливої сексуальної активності та неподібну поведінку по відношенню до себе самої у жінки, що зазнає ускладнень і незадоволена спілкуванням з особами протилежної статі та ін.

- ✓ *Ідентифікація* – несвідоме перенесення на себе чуттів і бажань іншої людини. Такий варіант захисту властивий дітям, які у процесі соціалізації засвоюють взірці поведінки «значних інших», а також при отримуванні чоловічих або жіночих соціальних ролей. Глибинна сутність такого захисного механізму – символічне володіння недосяжним, але жаданим об'єктом (як у дитячих іграх).
- ✓ *Сублімація* – перенесення енергії із забороненого об'єкта на якусь прийнятну в суспільстві форму діяльності. Фрейд схильний був пояснювати творчість реалізацією вільної енергії такого плану; біографії видатних художників, письменників, діячів, учених – варіанти сублімованої енергетики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Butler–Bowdon T. 50 Philosophy Classics: Thinking, Being, Acting Seeing. Profound Insights and Powerful Thinking from Fifty Key Books. London, United Kingdom, 2019.
2. Ворбертон Н. Коротка історія філософії. К.: Наш формат. 2023. 224 с.
3. Джарретт К. Філософія за 30 секунд. 50 найвизначніших думок з філософії, які можна пояснити за півхвилини. К. : BookChef, 2020. 160 с.
4. Джарретт К. Філософія за 30 секунд. 50 найвизначніших думок з філософії, які можна пояснити за півхвилини. К. : BookChef, 2020. 160 с.
5. Предборська І.М., Ганаба С.О. Філософія історії : навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2021. 231 с.
6. Таранов П.С. 120 філософів: Життя. Доля. Учення. Думки: Універсальний аналітичний довідник з історії філософії: у 2-х т. Сімферополь: Реноме, 2005.
7. Татаркевич В. Історія філософії. Т.1–3. Львів: Свічадо, 1997.
8. Філософія: словник термінів та персоналій / В. Бліхар, М. Козловець, Л. Горохова, В. Федоренко, В. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с.

9. Фюрст М. Юрген Т. Філософія. К.: Дух і літера, Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, 2018. 544 с.
10. Шепетяк Олег, Шепетяк Оксана. Філософія: Підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.

ТЕМА 10
ТРАДИЦІЇ РОЗВИТКУ
ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

Загальні особливості української філософії
Провідні філософські ідеї України IX–XVIII ст.
Період Київської Русі
Виникнення професійної філософії
Філософія Києво-Могилянської академії
Філософія Григорія Сковороди
Філософська думка в Україні XIX–XX ст.

ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Українська філософія, як і кожна інша національна філософія, в своєму історичному існуванні постає складовою частиною загальносвітового та європейського філософського процесу. Але суттєвою її відмінністю від багатьох інших є відсутність природного процесу зародження та розвитку в межах національної культури. Українська філософія з самого початку була запозичена з Візантії разом із християнством у досить вже розвиненому стані. Це не могло не накласти відбиток на її тематику та методику вирішення світоглядних проблем.

Своєрідність українській філософії надали ментальність українців, їх особливі риси характеру, а, відповідно, й особливості світогляду.

Своєрідність праці на родючих українських землях з покоління в покоління сприяла формуванню чисельно малих соціальних груп на противагу великим патріархальним родинам, що утворювалися на північних і північно-західних землях. Це суттєво впливало на формування в українців такої провідної риси, як індивідуалізм, що був поєднаний з ідеєю рівності, повагою до окремого індивіда, уважне ставлення до його свободи. На світоглядно-ментальному рівні ця риса знаходила своє відображення в українській філософській думці у вигляді домінування екзистенційних мотивів. З урахуванням таких особливостей вираження філософських позицій проходило частіше у стилі діалогів, філософії було властиве багатоголосся.

Емоційне та шанобливе ставлення до землі на тому ж світоглядно-ментальному рівні знайшло своє виявлення у вигляді антеїзму (Антеї – давньогрецький персонаж, що черпав свою життєву силу від матері-землі). Це сприяло формуванню надзвичайної працездатності та працелюбності українського народу.

Значний вплив мало й те, що з давніх часів український народ знаходився у ворожому оточенні (особливо ворожий кочовий степ). Така ситуація знайшла свій відбиток у формуванні межового світовідчуття – гостре емоційне переживання сьогоденного життя, життєлюбність, поетичне сприйняття оточуючої природи, виявлення пріоритету «серця» над «головою». Це накладало значний відбиток на вияв української філософської думки. Тобто проблеми світу, природи, людини сприймалися емоційно (через серце), подавалися зі значним ступенем впливу та вияву емоцій, почуттів, моральних поглядів. Тобто кордоцентрично (від лат. *cogdis* – серце).

Головними рисами (тенденціями) української філософської ментальності можна назвати: *антеїзм; екзистенційність; кордоцентризм.*

На основі досліджень та осмислень можна стверджувати існування таких основних особливостей українського національного характеру: емоційність і чутливість; сентиментальність та естетизм; психічна рухливість; шанування індивідуальної свободи; релігійність.

Ці риси національного характеру й особливості світосприйняття українців позначились і на певних особливостях української філософії. Вона:

- поставала переважно внутрішнім явищем української культури;
- ніколи не виявляла схильностей до абстрактно-раціональних системних побудов;
- завжди проявляла схильність до моральних настанов та життєвого повчання;
- переважно позитивно ставилася до релігії, до шанування вищих духовних цінностей;
- досить сильно була обернена в бік історичних та історіософських осмислень особливостей долі як українського народу, так і слов'янства в цілому;
- досить сильно була інтегрована у літературу, громадсько-політичну думку, культурно-історичні процеси.

Відтак вищевказане досить повно обґрунтовує причину, чому дуже часто замість терміна «українська філософія» вживається термін «українська філософська думка».

ПРОВІДНІ ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ УКРАЇНИ IX – XVIII СТ.

У Київській Русі IX – першої половини XIII ст. освіта й освіченість, а разом з ними і премудрість мали особливий соціальний статус. Запозичення християнського світогляду, а особливо християнського (Візантійського) бачення історії, безперечно прилучили місцеве населення до західної цивілізації, передусім до культури Візантії. Однак перенесення духовно-інтелектуальних джерел культури з власної історії на історію Стародавньої Іудеї, Греції, Риму та Візантії негативно відбивалося на національній філософській культурі русичів, рвало зв'язки Київської Русі зі старовинними традиціями.

Домінантним в ті часи стає платонівський мотив філософії як «любомудрія», тобто «софіте» розуміння філософського знання. Варто підкреслити, що у платонічно-християнській традиції «софія» (мудрість) тлумачиться не як знання у формі абстрактного монологу, а як знання, подані у формі багатоголосся особистісних поглядів на світ. Тому й особистісність

софійного знання дозволяє тлумачити українську ментальність як екзистенційну, а християнство в Київській Русі сприймати під знаком Софії.

Крім того, у цей період (ще з часів Ярослава Мудрого) активно велась розробка нової теорії Русі як централістської держави з самобутньою наукою і культурою, але християнської як за змістом, так і за формою.

ПЕРІОД КИЇВСЬКОЇ РУСІ (IX–XIII ст.)

«Повість минулих літ»

Перший давньоруський літопис **«Повість минулих літ»** дійшов до нас у Лаврентіївському списку 1377 р.

Події в «Повісті...» розглядаються ще з часів хрещення Русі. А ще цей літопис має дуже широкий набір світоглядно-орієнтаційних текстів, тобто тут містилися не лише історичні відомості, а й описувалися звичаї та світоглядні людські уявлення. Переповідається основний сюжетний зміст Біблії, проводяться порівняння вірувань різних країн і народів.

Цікавою світоглядною концепцією тут є твердження про відвідування берегів Дніпра апостолом Андрієм. Для того, щоб зрозуміти, для чого було потрібно так підкреслювати цю подію авторам «Повісті...», необхідно згадати, що в цей період Руська митрополія вважалася васальною по відношенню до Візантії. Ця ж версія літопису виводила руське православ'я безпосередньо від Ісуса Христа, минаючи Візантійське посередництво.

У «Повісті...» вперше у вітчизняній літературі вживається поняття «філософ». Конкретно в цьому творі воно означало «проповідник християнського вчення, просвітитель, наставник». «Промова філософа» тут стала викладенням світової історії у дусі вселенської боротьби добра та зла, промовою на захист християнської філософської концепції світу.

«Слово про закон та благодать»

Літопис Київського митрополита **Іларіона** (посідав митрополитчу кафедру у 1030–1050 рр.) був надзвичайно популярним у Давній Русі, оскільки до нас дійшов він у 52 списках. Сам Іларіон був першим митрополитом – русичем. До нього митрополитами в Київській Русі призначалися лише греки, тобто безпосередньо візантійці. Така подія свідчила про фактичне проголошення незалежної руської церкви.

Центральна ідея «Слова» – спроба поставити християнську світоглядну доктрину на службу зміцнення централізованої влади на Русі. Митрополит вписує історію Київської держави у загальний світовий процес. Він звертається

до положення апостола Павла про те, що всесвітня історія проходить через два етапи: закону і благодаті.

На першому етапі Бог наставляв та карав людей своїми зовнішніми настановами, через закон, а на другому, керуючись безмежною любов'ю до людини, справу життєвого вибору віддав самій людині, подарувавши їй подвиг Христового розп'яття, тобто благодать.

Крім того, Іларіон розглядав суперечності між законом і благодаттю, тобто між Старим і Новим завітом, як між вченням для обраного народу і вченням для всіх народів. Між законом і благодаттю немає принципу наслідування, тому вчення Ісуса Христа краще утверджувати серед народів, не обтяжених Старим завітом. Це все було необхідно для того, щоб обґрунтувати твердження – язичницька Русь готова для сприйняття християнства.

Тут варто підкреслити, що на час написання цього твору від події хрещення Русі пройшло майже 60 років (тобто змінилося два покоління). Але Іларіон тим не менш однією з провідних цілей своєї праці вважав доведення готовності Русі до сприйняття християнства. Чи немає в цьому якихось протиріч? У подальшому стане зрозумілим, що суспільство як вияв колективної свідомості має певні особливості та відмінності від свідомості окремої людини. Й однією з тих особливостей є великий момент інерції людського суспільного мислення. Зрозуміло, що у 988 р. був здійснений тільки певний акт хрещення, який не торкнувся всієї Русі, а особливо окремого світогляду індивіда. Повинно було пройти ще не один десяток років, щоб Русь в дійсності була готова до сприйняття християнства та відмови від язичницьких традицій.

Якраз тому Іларіон головним чином використовував у творі язичницькі традиції предків, а не християнську містику та моралізаторство. У «Слові...» відсутній традиційний для таких творів аналіз суттєвих рис християнського світогляду. Тут мається на увазі визнання Божої трійці, аскетизм та самообмеження як умови спасіння душі людини. Крім того, Іларіон заперечував божественність Христа, навіть олюднював його та зосереджував основну увагу на його земних діяннях.

«Повчання» Володимира Мономаха

Провідну лінію на використання християнського світогляду для зміцнення державного життя Русі, як й митрополит Іларіон Київський, продовжив племінник князя Святослава **Володимир Мономах** (початок XII ст.). Його «Повчання» – вельми вшанований твір давньої Русі, розпочинається зі захопленого описування краси та гармонії світобудови, де все: має своє місце та призначення, постає індивідуальним та неповторним.

Але тут проглядає й язичницький мотив. Про це свідчить той факт, що в «Повчанні» відсутній християнський мотив піклування про спасіння душі. Цей мотив замінений ідеєю громадсько-корисної діяльності людини, її праці на благо всієї держави. Не схвалює Володимир Мономах і пустельництва, чернецтва, самотництва як засобу спасіння душі.

На прикладі цього твору можна побачити як язичницький світогляд вплітався у християнський, витворюючи своєрідне світоглядне явище – *синкретизм* (синтез язичництва зі традиційними релігійними формами християнства).

Климент Смолятич

Після Іларіона Київського (через 100 років, у 1147 р.) був другим митрополитом-русичем. У літописі він характеризується як «книжник і філософ». Смолятич вважав, що істина через свій божественний (надприродний) характер не може вірно сприйматися на рівні почуттів, тому що самі почуття мають природний зміст. Тому на матеріальному рівні прояв істини можливий лише як певний знак, який необхідно витлумачувати. З цієї точки зору Смолятич розрізняв два роди пізнання істини: благодатний – безпосереднє бачення істини святими та апостолами; притчевий – призначений для решти людей.

Знак або притча не є зображенням чи образом істини. Але якщо притча потребує тлумачення через вже логікою закладений певний шлях просуву до істини, то знак несе в собі екзистенційну енергію, яка й є рушійною силою прориву від буденного до божественного. Й ця енергія якраз спрямовує на шлях вірного тлумачення знаку, тобто визначає спосіб руху від знаку до істини. Тому філософ шукав істину в тексті, слові, а не в речах зовнішнього світу, де вона існує одвічно. Це й є головним лейтмотивом творів Смолятича – доведення тези, що знаходження істини, розуміння божих заповідей можливе не через сліпу віру, а через пізнання.

У «Посланні пресвітеру Фамі» чи не єдиний раз в усій тогочасній літературі відстоюється думка про можливість використання філософії для кращого розуміння Святого Письма. При тому уточнюється, що філософія перш за все необхідна для пояснення божественних істин простим людям, бо клірики розуміють їх на більш високому рівні. Але найважливішим тут є необхідність приходити до повчальних моральних висновків, серед яких найголовніший: справжнє благо полягає не в багатстві й не у владі, а у «стяжанні мудрості».

Кирило Туровський

Своєрідно змальовував антропоцентризм києворуського світогляду Кирило Туровський (1130 – 1182). Сучасники називали його вчителем. Кращі його твори увійшли у збірники «Златоуст» та «Торжественник».

Одним з найкращих творів цього філософа є «Притча про чоловічу душу і тіло», або «Притча про сліпого і кривого». Твір цей побудований на алегоріях: сліпий – це алегорія душі, а кривий – тіла. Зміст його можна викласти дуже коротко. Душа й тіло повинні були стерегти виноград. Але, поєднавшись, вони крадуть його. Творець суворо карає порушників закону. Крім пояснення біблійних істин, цей твір має й інший чисто приземлений зміст. «Притча...» спрямована проти Андрія Боголюбського та єпископа Федорця, що розгромили та пограбували столицю.

У працях Кирила Туровського Святе Письмо трактувалося як джерело знань. Але в зв'язку з тим, що в Біблії основні істини подані у вигляді притч, їх треба тлумачити. Тобто потрібен певний їх розумовий та асоціативний аналіз для пошуку істини. Тому він вважав, що треба раціоналізувати теологію, ввести сюди право розуму на пошук істини. Ця ідея й виразилася в його основному принципі: «Пізнай, віруючи!».

Але, на відміну від пануючих у західноєвропейському середньовіччі уявлень про абсолютну відчуженість душі від тіла, Кирило Туровський підкреслював органічну єдність плоті та душі. На його погляд, тіло може протистояти духові, але не душі.

Популярною була збірка афоризмів та життєвих повчань під назвою «Бджола». Ця збірка містила фрагменти з праць Плутарха, Діогена, Сократа, Піфагора, Епікура. У ній світоглядні переконання та моральні устої людини виводяться з її власної природи. А це якраз суперечило християнським поглядам про визначеність долі та образу мислення людини Богом. Велика роль у формуванні світоглядних орієнтирів людини відводилася філософії, бо без неї досягнути висот мудрості (софійності) неможливо.

Поява професійної філософії в Україні (XIV–XVI ст.)

Існує чимало історичних свідчень того, що в Україні XIV–XVI ст. проявлявся стійкий інтерес до духовних та інтелектуальних новацій. У цей період в Україні надзвичайно поширюється неоплатонізм в різних своїх виявах і при цьому найбільш виразно проявляється одна з провідних рис української ментальності – орієнтованість на внутрішнє духовне життя людини. Найпоширенішими в XIV–XVI ст. були вчення *ісихазму* та *ареонагітизму*.

На духовну ситуацію в Україні здійснили вплив праці візантійських філософів-богословів XIV ст. Г. Синаїта, Г. Палами, І. Сіріна та ін., зусиллями

яких було опрацьоване релігійно-філософське вчення *ісихазму* (від грец. «ісихія» – спокій). Це був один з провідних релігійно-філософських напрямів неоплатонізму, який зародився у Візантії ще в епоху раннього середньовіччя. Його сутність полягала у вченні про безпосереднє єднання людини з Богом, засобом для чого має стати самозаглиблення особи у власний внутрішній світ і в універсальний світ духовних явищ. Для єднання людини з Богом ісихасти пропонували систему підготовчих заходів – так звану «небесну драбину». На цьому «небесному» шляху виділяється два етапи: практичні діяння (праксис) та розумове діяння (теорія). Перший етап вимагав дотримання чернецького способу життя з метою умиротворення плоті, загартування волі та розвитку розуму. Другий етап вимагав усамітнення та самозаглиблення, вивчення Святого Письма та тривале моління, що допомагало досягнути «просвітлення». Але головним чином воно повинно було досягатися через «очищення» розуму від усяких раціональних понять. Молитва – початок і кінець. А за нею вже йдуть споглядання та екстаз. Але досягнути цього може лише той, хто просвітлений та осяяний Божим духом.

Другим виявом неоплатонізму в Україні був *ареопагітизм*. Цей релігійно-філософський напрям базувався на ідеях Псевдо-Діонісія Ареопіта. Праці цього східного патриста були перекладені на слов'янську мову ще в 1371 р. афонським ченцем Ісаєю. В основі ареопагітизму лежить містична діалектика. І це вчення широко використовувалося у творчості українських полемістів.

Поширення неоплатонізму в Україні звичайно сприяло поглибленню української філософської думки, розширювало коло філософських питань, а також давало можливість українцям ознайомитися з філософською спадщиною античності.

Важливе місце у формуванні української філософської думки посідала *агіографічна література* (від гр. *agios* – святий). Так називалися «житія» святих. Створювалися цілі збірники «житій» – патерики (наприклад «Києво-Печерський патерик»).

Ці твори містили пропаганду ідеалу християнського життя, взірць для наслідування. У центрі уваги «житія» знаходиться проблема святості і досягнення такого ідеалу можливе у боротьбі святого зі дияволом, який намагається спокусити його. Святий проповідував віру не словом, а самим життям своїм. Навчати «нравом», а не словом – таким є головне правило святого життя. Для досягнення святості необхідно було від початку обрати Бога, а не світ. Святості ж, як моральна протилежність, протистояв гріх.

Агіографічна література мала дуже сильний вплив на людей завдяки своїй наочності та доступності. Дуже суттєву роль зіграла вона й в утвердженні християнського світогляду у народі.

Неодмінною рисою всієї «агіографіки» було культивування такої вищої цінності як християнська любов, тобто дарована Богом благодать, яку наслідувати у звичайному житті неможливо.

Значне місце у формуванні українського філософського світогляду мали літописи, а також епічні твори – думи, билини, пісні.

Поширення вільнодумства та гуманізму

У другій половині XV ст. у Києві утворився науковий гурток так званих «*ожидовілих*», котрий значну увагу приділив філософським студіям і популяризував такі твори, як «Логіка Авісафа», «Промова Мойсея Єгиптянина», «Аристотелеві врата». Ці твори перекладалися з арабських або європейських джерел. Зацікавлення в цих творах було не випадкове: тут містилися міркування онтологічного, гносеологічного та етичного планів. «Ожидовілі» вперше ввели в українське оточення твори суто філософського змісту.

Наприкінці XV – на початку XVI ст. в Україні поширюється *єресь раціоналістичного напрямку*, що була близька до західноєвропейських течій протестантизму. Прихильники цієї єресі не вінчалися, не хрестили дітей, не сповідалися, були противниками багатьох інших церковних церемоній.

З середини XVI ст. в Україні з'являються західноєвропейські реформаційні ідеї, особливо лютеранство та кальвінізм.

На початку XVII ст. в Україні поширюється соцініанство, яке пропагувало ідею раціонального віровчення. Соцініани не визнавали християнських догматів про особу Ісуса Христа, вважали його звичайною людиною, яка діяла у відомий історичний час. Єдиного, чого вони не заперечували – зачаття Христа Святим Духом і народження його від діви Марії.

Станіслав Оріховський

Одним із фундаторів «теорії суспільної угоди» був Станіслав Оріховський (1513 – 1566). Вважав, що держава виникає внаслідок погодження громадян передати частину своєї свободи на користь суспільної злагоди. Був також і пропагандистом «теорії природного права», наполягаючи на тому, що права громадян мають першість у відношенні до повноважень державних персон.

Цікавими є думки С. Оріховського щодо необхідності об'єднання в суспільному житті та державній діяльності розуму (мудрості) та сили; як на

взірець такого об'єднання він посилався на історичний приклад виховання Аристотелем Олександра Македонського.

Братські школи

Вагому роль в суспільно-політичному, культурному, релігійно-духовному житті тієї доби відігравали церковні православні братства. Вони поступово стали відкривати братські школи, першими з яких були Київська, Львівська та Луцька.

Саме з діяльністю братських шкіл пов'язана поява професійної філософії в Україні, бо саме тут філософія постає в якості обов'язкової навчальної дисципліни.

Водночас на теренах України виникає новий тип школи – греко-слов'яно-латинська, в якій поєднувалися давньоруські освітньо-культурні традиції зі позитивними досягненнями західноєвропейської школи та науки.

Першою з них була школа в м. Острозі на Волині (пізніше вона стала академією). Заснував її Костянтин Острозький у 1576 р. Вивчення філософії тут ґрунтувалося на основі античної та вітчизняної філософської думки й на засвоєнні ідей європейського гуманізму.

Освітня діяльність в Україні, помножена на ентузіазм її фундаторів, врешті підводила українську культуру до виникнення професійної філософії як такої.

Виникнення професійної філософії

Першою когортою професійних філософів в Україні слід вважати членів науково-освітнього гуртка, що утворився в місті Острозі в останній третині XVI ст.: Острозька братська школа, у подальшому – академія, очолив **Герасим Смотрицький**.

До складу цього гуртка входили відомі письменники-полемісти Христофор Філалет, Стефан Зизаній, Клірик Острозький, Захарій Копистенський, Мелетій Смотрицький, першодрукар Іван Федоров та ін.

Світоглядні орієнтири Острозьких мислителів:

- відстоювали ідею захисту українського народу як етнічної спільноти від ополячення та окатоличення;
- порушували питання про громадські права й особисті права громадян;
- обстоювали думку про природну рівність людей незалежно від соціальної і релігійної приналежності;
- орієнтувалися на внутрішнє, духовне життя людини, що узгоджувалось з філософсько-світоглядними впливами Візантії.

Твори полемістів були спрямовані проти католицизму, а в ньому – проти догмату про єдине верховенство Папи Римського над всім християнством. Ідеологи католицизму доводили, що ця влада дана йому самим Ісусом Христом через апостола Петра. Але полемісти детально проаналізували християнську історичну літературу й довели, що такі претензії є безпідставними.

Полемісти висунули ідею необхідності «соборного» (колективного) правління церквою. Більшість полемістів виступали за свободу совісті, захищали права українського народу на православну церкву.

Іван Вишенський

Іван Вишенський (1550 – 1620) написав близько 20 полемічних творів, першим з яких стала книга «Викриття диявола» (1600).

Світоглядні позиції І. Вишенського:

- «внутрішнє спасіння» людини неможливе без знищення несправедливості, нерівності, гноблення;
- рішуче поставав проти західних впливів на українську культуру та світогляд;
- виступав проти ренесансних і реформаційних ідей, досягнень тогочасної науки;
- вважав, що православна віра більше орієнтує людину на духовне самозаглиблення та щире почуття до Бога, ніж католицька віра;
- буття він поділяв на «трансцендентне» (божественне) та посейбічне (земне);
- збудував концепцію «соборності» на основі теорії про природну рівність людей незалежно від їх соціального стану;
- закликав до людської солідарності, братерства, утвердження рівності людей і справедливості в їхніх стосунках.

Полеміст закликав відвернутися від облудного земного життя, нестійкого у своїй основі, закликав не вчити латину, бо слово Боже прийшло на Русь слов'янською мовою.

ФІЛОСОФІЯ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

Перший вищий навчальний заклад Східної Європи – Київський колегіум, а згодом – Києво-Могилянська академія – утворився у 1632 р. шляхом об'єднання двох київських шкіл: Братської школи на Подолі та школи Києво-Печерської лаври. Ініціатором утворення колегіуму був митрополит Петро Могила.

Петро Могила

Петро Могила (1596 – 1647) був яскравим прикладом вдалого поєднання розуму та діловитості:

- відстоював ідею розвитку науки і освіти під егідою церкви;
- закликав поширювати освіту в народному середовищі;
- наполягав на пріоритетності духовної влади над державною;
- окреслив образ бажаного володаря – «філософа на троні», гуманного стосовно власних підданих, твердого щодо ворогів, освіченого й мудрого, вірного Богові та підзвітного йому.

У 1701 р. колегіум отримав статус академії.

Києво-Могилянська академія стала загальнослов'янським осередком освіти, науки та духовності. Тут зосередилися кращі професорські сили, які володіли тогочасними досягненнями науки. У час найвищого розквіту в Академії навчалось понад 2000 студентів щорічно.

Навчання в Академії велось латинською мовою (знання латини на той час було ознакою освіченості), але вивчалися й інші мови: грецька, польська, старослов'янська, давньоєврейська, німецька, французька та книжна українська; повний курс Академії становив 12 років навчання, що дозволяло ознайомити студентів практично з усіма богословськими та науковими дисциплінами, відомими в Європі XVII ст.

Навчальна програма академії будувалася за класичною схемою середньовічного західноєвропейського університету; вивчалися «сім вільних наук»: *trivium* (граматика, поезика, риторика) та *quadrivium* (арифметика, геометрія, філософія, музика).

Це була лише найбільш традиційна схема, а набір наук, що вивчалися, був значно більшим. Перші чотири роки у загальноосвітніх класах учні здобували в основному гуманітарну підготовку. Потім один рік вивчали поезика та риторика, у наступні два роки – філософія, а у останні чотири роки – теологія.

Було запроваджено роздільне вивчення філософії та богослов'я. Курс філософії був зорієнтований на вивчення системи Аристотеля та іншої філософської проблематики античності, знайомство з творами східних «отців церкви», філософськими ідеями західної патристики, схоластики, відродження, реформації, раннього просвітництва тощо. Курс філософії охоплював три складники: логіку, фізику (натурфілософію) та метафізику. У курсі філософії викладали також геометрію та астрономію.

Програма Києво-Могилянської академії намагалася поєднати багаті національні традиції шкіл України з програмами та методами навчання

західноєвропейських університетів. Тому саме тут внаслідок такої творчої взаємодії української традиції та європейських філософських ідей виник поруч із відомим екзистенційним і раціонально-натуралістичний напрям розвитку філософської думки.

Погляди вчених Києво-Могилянської академії

- ✓ Філософія – це система дисциплін чи всіх наук, покликаних віднайти істину, причини речей, даних Богом, а також дослідниця життя і доброчесності.
- ✓ Істину слід шукати на шляху дослідження наслідків Божої діяльності – створеної природи.
- ✓ Здобуття істини є результатом складного процесу пізнання, здійснюваного на двох рівнях – чуттєвому й раціональному.
- ✓ Простір є невід'ємним від речей і середовища, а час – послідовною тривалістю кожної речі, простір і час невіддільні від природних сил.
- ✓ Пріоритетне значення має розум; останній здійснює значний вплив на волю, даючи їй різні варіанти вибору між добром і злом.
- ✓ Вирішальне значення для успіху пізнання має метод, що застосовується дослідником. Науковий метод – це спосіб організації процесу пізнання, який дозволяє перейти від вже відомого до невідомого.
- ✓ Сенс життя – у творчій праці, спрямованій на власне й громадське добро; при цьому можливість досягнення людиною щастя перебуває у стані компромісного поєднання прагнень і потреб різних частин душі, тобто тілесних і духовних.

Філософський курс в Академії викладали провідні мислителі того часу: П. Могила, І. Галятовський, С. Яворський, Г. Кониський й ін.

Феофан Прокопович

Феофан Прокопович (1681–1736) здобув освіту у Києво-Могилянській академії та Римському колегіумі. З 1705 по 1716 роки викладав в академії поетику, риторiku, філософію та богослов'я. А з 1711 по 1717 р. був ректором Академії. Глибоко знав сучасні для нього філософські твори, проводив експерименти, спостереження за природними явищами.

Визнавав вагому соціальну роль освіти й науки

Популяризував вчення Ф. Бекона, Р. Декарта, Дж. Лока, М. Коперника, Г. Галілея, заохочував професорів і студентів Академії до проведення експериментів, поглиблення спостережень над різними об'єктами природи до їх аналітичного опрацювання.

Філософські погляди Прокоповича яскраво відображали тенденцію переходу українських мислителів від схоластики до філософствування, що було характерне епохам Відродження та Нового часу.

Мав оригінальні погляди на світобудову: Бог як творець світу, гарант стабільності в ньому обмежений у своїх діях тими закономірностями, які він сам надав природним речам у період їх створення. Завдяки цьому природа окреслюється як самодостатня система, котра існує завдяки внутрішнім потенціям та їх поступовій реалізації.

Деталізував вчення про природну матерію, її форму та сутність. Природне тіло він розглядав як субстанцію, що складається з матерії та форми. Заперечував активність форми щодо матерії й доводив, що матерії характерне власне існування. Відстоював думку про однорідність та незнищуваність матерії, перехід її від одного тіла до іншого. Матерія не народжується й не зникає. Якби матерія гинула, то з цього впливало б, що Бог у цьому випадку створює нову матерію, бо інакше народження і поширення всіх нових явищ і речей досі припинилося. Робив висновок, що перша матерія, яку створив Бог на початку світу, не може ані народжуватися, ані знищуватися, ані збільшуватися, ані зменшуватися; скільки її створено, стільки й залишається завжди.

У лекційних курсах філософ приділяв значну увагу проблемі людини, розглядаючи її як малий світ, що відтворює в собі великий довколишній світ і є його вершиною. Він, як і античні філософи, пропагував ідею гармонії душі та тіла й у протилежність до філософів середньовіччя вважав, що тіло не може бути джерелом зла. Метою людського існування вбачав досягнення стану щастя, котре неможливе без задоволення розумних духовних і матеріальних потреб. У розв'язуванні проблем пізнання вважав чуттєве пізнання першою нижчою сходинкою всього пізнавального процесу. Інша ж, найскладніша сходинка, пов'язана з діяльністю розуму і практичним застосуванням знань.

ФІЛОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Своєрідну систему філософсько-поетичного світосприйняття розробив найвідоміший вихованець Академії **Григорій Сковорода** (1722 – 1794). Він був рідкісним прикладом повної узгодженості своєї філософської системи і власної життєвої поведінки, яка цілковито засновувалась на синтезі емоційної та раціональної сфери людської істоти.

Філософ ніколи і ні в чому не поступився своїми переконаннями, не піддався спокусам. «Світ ловив мене, та не спіймав» – ці слова на прохання мудреця були вирізьблені на його могилі. У цих словах його життєве кредо.

Вчення Г. Сковороди викладене у численних працях, серед них: «Наркіс» (1771), «Асхань» (1767), «Бесіда, названа двоє» (1772), «Кільце» (1775) та ін.

Г. Сковорода філософію розглядає як прямі духовні концентрації власного життя, а саме життя не мислить собі інакшим, як побудованим у відповідності з принципами своєї філософії.

Філософія природи та людини

Філософію Г. Сковорода вважав аріадниною ниткою життя людей. Головну мету її він бачив у здійсненні завдань пізнавального, практичного і морального значення. «Філософія, чи любомудріє, – вчив український мислитель, – спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя духу нашому, шляхетність серцю, світлість думкам, яко главі усього».

Світ поза людиною і мирами усередині його, на думку Г. Сковороди, – «обітовані області любомудрія». *Антропологізм* був «безперечним» і «центральною» принципом філософії Г. Сковороди.

Однак Г. Сковорода відкинути ідею Бога не міг. Своє світорозуміння мислитель багато в чому засновував на природничо-наукових даних того часу: теїзм з'єднується з пантеїстичними ідеями, що часом переростають у деїзм зі концепцією паралелізму світів, подвійності натур тощо.

Не в силах вирішити проблему співвідношення матерії і духу, Г. Сковорода проголосив деякі істини Біблії певними символами та алегоріями, які потребують додаткового тлумачення. З трактатів «Наркіс», «Кільце», «Алфавіт світу», «Потоп Зміїний», «Ізраїльський змій» та інших робіт Г. Сковороди видно, що його не задовольняли богословські уявлення про божественну сутність духу, боговтілення, троїчність Бога та ін. Тому український мислитель свою теорію про дві натури – видима – матеріальність, речовинність, земля, плоть; й невидима – дух, всесвітній розум та ін.) – прагне примирити в пантеїстичній системі поглядів.

Пантеїстичні погляди Г. Сковороди:

- Бог – це природа і все життя, світ, буття, тобто все те, з чим людина стикається у своєму житті і діяльності, усе, що існує окрім людини й у самій людині.
- Бог – буття всьому і сам по собі буття. Він «скрізь».
- Бог – це вічне, «... що простирається по всіх століттях, місцях і тваринах єдність», це природа і «... не можна сискать важливіше і Богу пристойніше імені, як це».

Бог, світ, буття, природа, будучи синонімами, виступають для Сковороди як рівнозначні і разом з цим абсолютні початки всього сущого. Світ вічний, не має ані початків, ані кінця, завжди був і буде. Він абсолютний у просторі і в часі. Буття світу вміщає в себе всі причини і всі закони, йому підкоряються всі явища, усі форми і сили природи. У трактаті «Алфавіт світу» захищається

принцип «природа – сама собі причина», відкидається ідея першого поштовху. «Природа, – писав Сковорода, – є первісна, усьому причина і саморушна пружина».

Він підкреслював, що в поняттях «двох натур» варто розрізняти натуру, що народжується (вічну), й натуру породжену (минущу).

У його системі поглядів категорія «матерія» не тотожна поняттям «речовина», «річ», «предмет» чи навіть «природа» (натура). Що ж стосовно останнього, тобто терміна «натура», то він вважав його ідентичним поняттю «буття». Саме природа, на думку Г. Сковороди, з'являється перед людиною у вигляді невинно змінних форм, процесів, що виникають й зникають, народження і смерті живих істот. Буття Всесвіту свідчить, що у світі все піддано виникненню, народженню й загибелі. Форми тлінного земного буття філософ розташовував по чотирьох сходинках. Поряд з викопним, рослинним та тваринним царствами особливе місце Г. Сковорода відводив людині та людству. Він намагався виділити щось головне й загальне: для викопного світу – це «земля», для рослинного – «вода», для тваринного – особливий «вогонь», для людського роду – «розум».

Кожному з чотирьох «царств» внутрішньо притаманні особливі сили, якими вони розпоряджаються. При цьому, якщо казати про копальні («речовини»), він вказував на інертне існування; про рослини («істоти») – на «рух», про тварин – на почуття, про специфіку роду людського – на такі «сили», як мислення, воля та діяльність.

Онтологічні погляди Г. Сковороди

Таким природним явищам, як електрика, магнетизм, вагомість повітря, щільність атмосфери та ін. Г. Сковорода не міг знайти місця у своїй класифікації речовин і істот; йому було важко відповісти на питання, до якого зі світів – тлінного чи нетлінного – ці явища можуть бути віднесені.

Г. Сковорода пророкував велике майбутнє тим розділам природознавства, що досліджують атмосферу, електрику та магнетизм. Крім теоретичного значення відкриття цих явищ, його займала й їхня практична цінність.

Атомістичні погляди – зовсім невивчена частина спадщини українського філософа. Однак атомістика Сковороди була важливою частиною його вчення про буття й була тісно пов'язана з розумінням субстанціонального початку – «вічної матерії».

Складовою частиною вчення Г. Сковороди про буття є концепція причинного зв'язку явищ природи. Матерія, будучи безпочатковою, вічною в часі та нескінченною в просторі, разом з цим є сама по собі причиною. Сковорода уникав застосування понять «поштовх» і «творець», й тісно

пов'язував свої поняття про причинність зі вченням про натуру створену і натуру, що діє. Саме остання в єдиному понятті буття є для нього причиною причин. Природа, «... рождая, ні від кого не приймає, а сама собою народжує...».

У філософа усвідомлено підкреслюються ідеї природної необхідності, закономірності буття. Необхідність розуміється як закон, що даний усьому – від величезних астрономічних тіл до ліщини. Своїм існуванням, своїм виявом закон зобов'язаний природі. Допущення надприродного означає протиставлення природи самій собі.

Шлях істини лежить через серце людини, яке є місцем постійного перебування думки. Дух – продукт буття Бога, природи.

Світ, гаряче доводив Сковорода, є вічність у тлінні, смерть у житті і життя в смерті, пильнування в сні, світло в п'їтьмі, у неправді – істина, у сумі – радість, а в розпачі – надія. Природа і дух, важке і легке, ніч і день, гірке й солодке, початок і кінець – не існують одне без іншого. Цими й іншими своїми діалектичними висновками Г. Сковорода створював визначені передумови для розвитку діалектичної думки у філософії та природознавстві. Яскраве вираження вони знайдуть у його міркуваннях про пізнання.

Безмежна «околичность» пізнання

Г. Сковорода вважав, що пізнання природи й самого себе є однією з головних рис натури людини, особливістю та «призначенням» роду людського. Змістом пізнання, його предметом, вважав Г. Сковорода, є натура, людина, Бог. Через пізнання природи відкриваються риси людини, Бога. У цьому зв'язку варто розглядати висловлення філософа про знання як «песнопеніє Богу» й як розсуд про Бога: оспівувати знання – означає оспівувати Бога (природу); міркувати про природу – судити про Бога. «Бог суду собі від нас просить!»

Непізнаваних речей та явищ, з погляду Сковороди, не існує: і речі, і живі істоти, і думки – усе підлягає пізнанню. Непізнані речі не можна вважати абсолютно схованими від почуттів й розуму людини: «усяка таємниця має свою викривальну тінь». Філософ вважав, що за явищем існує схована сутність, пізнання якої складає головну мету дослідницької діяльності.

Проголошення безмежної «околичности» пізнання – одна з найважливіших рис гносеології Г. Сковороди. Саме вона відрізняє його від європейських філософів, що відстоювали ідеї скептицизму й агностицизму.

Головним у пізнанні людини, вчив Сковорода, є безпосереднє спілкування зі дійсністю.

Другим після природи наставником для людини є наука. Відкриваючи істину, наука озброює людину знанням справи, виступає як керівник

практичних інтересів людей. Наука й освіта, вважав український філософ, повинні стояти на службі людини, множити реальні блага людей, сприяти їх звільненню від пут марновірств та шкідливих пристрастей.

Образно ілюструє Сковорода думки про самопізнання в трактаті «Наркіс». Людина – Наркіс – у результаті своїх зусиль, через любов до себе і самопізнання повинна полюбити і пізнати «натуру», «древо життя», «істину буття». Теорія була оригінальним вченням про пізнання людиною навколишньої природи через пізнання себе як частини буття, через з'ясування пізнавальних можливостей людини в спілкуванні зі об'єктивною дійсністю. Людина у вченні Сковороди – ціль філософії та ключ до таємниць буття.

З'ясовуючи питання про «сили» пізнання, філософ називав: 1) «почуттєві органи», 2) «душу», «серце», 3) досвід, практику. Мислитель вимагав звільнитися від упереджених думок, афектів, забобонів, марновірств, щиросердних слабкостей (смуток, туга, нудьга). Цих «внутрішніх» ворогів він називав «легіоном бісів». «Омий колись внутрішність склянки», тобто очисти себе від оман.

У його оцінці почуттів та їхньої ролі в процесі пізнання перевага віддавалася розуму. Почуття здатні виявити зовнішню сторону речей і явищ, їхню «ризу», одяг, форму. Сутність світу прихована від органів сприйняття дійсності: очей, вух та ін.

Почуття – скоріше джерело оман, ніж істини, хоча без них й немає «цільного знання». Тому органи почуттів філософ вважав «хвостом», «п'ятами» пізнання, чим, зрозуміло, принижував роль почуттєвого моменту в процесі досягнення людиною знань. Розум – глава, «серце» пізнання. У трактаті «Кільце» автор порівнював душу (розум) зі «вічним двигуном» пізнання, указуючи, що її крила – це думки, рекомендації, поради.

Форма думки – людська мова, поняття, слово. «Божественним» даром мови людина виділяється у світі живих істот. Значна роль мови у пізнанні. У слові, як у насінні рослини, полягає величезна сила.

Логічне мислення – вища здатність людини, що дозволяє проникати в сутність натури, Бога. Людський розум завжди стоїть перед вибором: чи неправда – істина, чи добро – зло. Цей вибір пропонує йому, з одного боку, сам предмет пізнання: їжа явно існує не тільки для тіла, а й для душі, пісня – для вух і розуму, на зміну зимі приходить літо, холоднеча змінюється теплом тощо. З іншого боку, в силу своїх практичних потреб людина і духовні свої прагнення наділяє у творчу форму пошуків істини, якої у готовому вигляді немає: вона не надана Богом разом з народженням людини й не з'являється їй сама собою: чи шляхом одкровення, чи натхнення божого.

Пізнання себе – це пізнання людиною своїх власних «сил» і «засобів», їхньої організації. Теорія самопізнання Сковороди складала не тільки пантеїстичну філософську побудову, але також, за формою, теологічне вчення, її автор бачив у самопізнанні богопізнання, в якому він шукав «щиру людину – подібну до Бога», оскільки вважав, що знання людиною законів природи, повне звільнення від оман й вад у результаті «самопізнання» та «самовдосконалення» робить людину «богоподібною».

Гносеологія Г. Сковороди – передове вчення свого часу. Головні її висновки відігравали велику роль у розвитку природознавства й філософії.

Соціальна філософія і моральність

Сковорода прагнув дати посильний аналіз дійсності екатерининської Росії з її волаючим розгулом беззаконня, нестерпною сваволею царських чиновників і воєначальників, безглуздою марнотратністю російських дворян і українських панів й поряд з цим убогістю селянських мас, у цілому – світу несправедливості й зла. На плечах безправного і знедоленого люду затвердився світ «шляхетних» дармоїдів, паразитичне ледарство яких та їхня божевільна погоня за престолами, скіпетрами, золотом, чинами й «грунтами» (землею) складали зміст їхнього життя, його закон.

Царську владу він вважав головною винуватницею того, що високі чини, права й землі лунали за принципом поділу військового видобутку: воєначальники – дворяни забирали все, солдатам – селянському «чорному» люду – не залишалося нічого. Вважав, що розповсюджені серед знатних членів суспільства сріблολюбство і хабарництво породжені властолюбством та ледарством. У творі «Лайка архістратиґа Михайла з сатаною» ченців-лихоїмців автор називав «лицемірами», «мавпами святості».

Прагнучи підняти народ до кращого життя, Сковорода закликав його до «бодрствія», до боротьби з неуцтвом, убогістю, гнобленням. Пошуки засобів перетворення життя складають одну зі сторін соціальної концепції українського мислителя. Він звертався до простих людей із закликом «щуратися» знатних осіб, у спілкуванні з ними залишатися «самим собою».

Сильних «світу цього» уподібнював яструбам, що живуть кров'ю жайворонка й об його тіло «точуть пазури».

Відкрити двері у життя для народу, вважав Сковорода, двері до вільного життя повинні насамперед освіта, наука, філософія, нові моральні принципи, створені у згоді зі «сродністю» людини і відповідно до його натури.

Моральна сила, сила думки – основний діючий фактор історії. Осередок цієї сили душа, розум й серце людини, а її дією забезпечується духовне життя людини і суспільства: розумні ідеали стають критерієм і метою моральності.

Ідея рівності перед законом у Сковороди сполучалася з моральною нормою загальності трудової діяльності. Праця – загальна моральна вимога, громадянський обов'язок кожної людини та природна необхідність.

Етична норма: «на зло відповідати злом, на добро – добром».

Всі дії людини повинні бути погоджені з наукою, її істинами, а не з домислами марновірних людей, забобонами «неосвіченої стародавності». Виступаючи проти марновірств, релігійної нетерпимості, сектантства та ін., вказував, що саме вони були однією з найважливіших причин дивовижного вандалізму в історії людства, тобто спалення Олександрійської бібліотеки, руйнування Єрусалима, Варфоломійської ночі. Звідси вимоги українського філософа поширювати освіту серед народу.

Волю вважав невід'ємним правом людини, її повітрям та хлібом й бажав її всім, а насамперед – закріпаченим масам.

У «Потопі Зміїному» висловлював переконання, що людство неодмінно створить собі належні умови життя.

Основні філософські погляди Г. Сковороди:

- Світ складається із двох натур: видимої, чуттєвої, але не справжньої і не першої за суттю, та невидимої, духовної, вічної та чистої, а тому – справжньої основи будь-чого, тобто Бога.
- Дві натури співвічні, існують ніби паралельно, а тому жодну з них не можна просто знехтувати, але духовна натура ніколи не виявляється у видимій адекватно, тому між ними точиться вічна боротьба.
- Біблія – особливий реальний світ, що існує поміж великий світом (космосом) та малим (людиною), форма переходу від видимого, чуттєвого світу до духовного.
- Людина, як малий світ, мікрокосмос, «мирок», поєднує в собі дві натури, своїм життям демонструє їх боротьбу та весь можливий діапазон її виявлення.
- Перед людиною стоїть завдання пізнати себе, тобто зрозуміти, осмислити себе як особливий перехід між: світовими натурами, і, відповідно, визначити своє місце у світовій драмі.
- скільки дух за своєю суттю є єдиним та неподільним, то найбільш цілісно, повно та адекватно він виявляється у порухах людського серця.
- Треба прислухатись до голосу серця, бо саме в ньому найбільш прямо (повно) виявляється людська суть (людська натура); серце є осередком духовного життя в людині. Саме воно єднає раціональні і почуттєві складники світу людини, а також гармонізує знання та віру, що дає опору людині у плинному й неповному світі.

- Наука про людину та її щастя – найважливіша з усіх наук.
- Любов і віра дають змогу людині вийти за межі свого тлінного звичайного «Я», живлять душу людини, наповнюють її творчою енергією, підштовхують на шлях справжнього щастя.
- Антиподами любові та віри, протилежними за своєю дією на людину, є поняття суму, туги, нудьги, страху; запорука здоров'я душі – її радість, кураж.
- Людське щастя втілюється не тільки в духовних шуканнях, не тільки у сердечній радості, а й у праці, яка приносить внутрішнє задоволення і душевний спокій, є обов'язковою умовою самореалізації людини.

Суспільно-політичні, філософські, педагогічні, етичні і естетичні погляди українського мислителя отримали значне поширення за його життям, а ще більше – після його смерті. Вони зіграли значну роль у пробудженні самосвідомості селянства, у розвитку демократичного світогляду дворянської та різночинної інтелігенції XVIII – XIX ст.

Сковорода сприяв розвитку гуманізації знання та громадського життя, утвердженню нового погляду на перспективи розвитку України та всього людства.

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА В УКРАЇНІ XIX–XX СТОЛІТТЯ

Кирило-Мефодіївське товариство

З березня 1847 р. студент Київського університету Олексій Петров доніс царським властям про таємне товариство. Поліція відразу ж арештувала провідних членів цієї групи й доставила їх у Петербург. У результаті посилених допитів влада дізналася про існування Кирило-Мефодіївського товариства – першої в Україні організації політичного спрямування.

Незабаром стало очевидним, що побоювання влади відносно наявності широкого підпільного руху були перебільшеними. Товариство складалося всього з десятка активних членів та кількох десятків співчуваючих. До групи входили молоді представники української інтелігенції на чолі з Миколою Костомаровим (обдарованим істориком і викладачем університету), вчителем Василем Білозерським (вихідцем з дворян) та Миколою Гулаком (дрібним, але високоосвіченим чиновником). Хоча два інших інтелігенти – викладач гімназії та письменник Пантелеймон Куліш і вже добре знаний поет Тарас Шевченко – підтримували з товариством не дуже стійкі зв'язки, їх також заарештували. Товариство було не лише малочисельним, а й обмеженим у своїй діяльності. Протягом приблизно 14 місяців його існування «браття» збиралися кілька разів

на тривалі філософські й політичні дискусії (під час однієї з них якраз і був присутній донощик Петров) та підготували ряд положень своєї програми.

Найважливіші з цих положень, сформульованих М. Костомаровим, містились у творі під назвою «Закон Божий (Книга Буття українського народу)». Написаний у дусі романтизму та ідеалізму того часу, проіннятий шануванням християнських цінностей і панслов'янськими елементами, цей твір, що зазнав сильного впливу польських моделей, закликав до перебудови суспільства на засадах справедливості, рівності, свободи, братерства. Серед пропонованих у ньому конкретних заходів були скасування кріпацтва, ліквідація юридичних відмінностей між станами, доступність освіти для мас.

Національне питання, що привернуло найбільшу увагу товариства, ставилося на широкий контекст панслов'янізму: «Всі слов'янські народи мають право вільно розвивати свої культури і, що важливіше, вони повинні утворити слов'янську федерацію з демократичними інститутами, аналогічними тим, що є у Сполучених Штатах». Столицею федерації мав стати Київ.

Першою шляхом створення федерації мусила піти Україна, яку М. Костомаров та його однодумці вважали водночас і найбільш пригніченою, і найбільш підготовленою до цього процесу серед усіх слов'янських суспільств – через відсутність у ній знаті.

Подібне до Христового, воскресіння цієї країни описувалося у псевдобіблійному стилі: «І зруйнували Україну. Але то лише здавалося ... бо голос України не змовк. Встане Україна з своєї домовини і закличе братів-слов'ян; почувши її заклик, повстануть всі слов'яни ... і стане Україна самостійною республікою у слов'янському союзі. Тоді всі народи вказуватимуть туди, де на карті розміщена Україна, і казатимуть: «Дивіться, відкинутий будівельниками камінь став наріжним каменем». Таке месіянське бачення майбутнього України у рамках федерації хоч і спиралося на надмірно ідеалізовану картину її минулого, але виключало ідею її повної незалежності.

Однак учасники групи розходилися в питанні про те, що вважати першочерговим і найголовнішим. Для М. Костомарова це були єдність і братерство слов'ян; Т. Шевченко палко вимагав соціального й національного звільнення українців, а П. Куліш наголошував на важливості розвитку української культури. Більшість висловлювалася за еволюційні методи, сподіваючись, що загальна освіта, пропаганда і «моральний приклад», який вони подаватимуть владі, – це найдійовіші засоби досягнення поставленої мети.

Членів товариства об'єднували спільні цінності та ідеали й, що найхарактерніше, бажання покращити соціально-економічну, культурну й політичну долю України.

Не дивлячись на відносно безвинний характер товариства, царська влада вирішила покарати його провідних членів. При цьому суворість покарання була неоднаковою. М. Костомаров, П. Куліш та інші помірковані дістали порівняно легкі вироки, що передбачали заслання вглиб Росії на рік і менше, після чого їм дозволялося продовжити попередні заняття. М. Гулака засудили до трьох років ув'язнення. Але найсуворіше було покарано Т. Шевченка, в якому цар і його чиновництво вбачали найнебезпечнішого учасника товариства. Його віддали у солдати на 10 років. Сам Микола дописав до вироку таке: «...под строжайшим наблюдением и запретом писать и рисовать». Фізичні й моральні муки цього заслання спричинили передчасну смерть Т. Шевченка у 1861 р.

Значення Кирило-Мефодіївського товариства: воно явило собою першу, хоч і невдалу, спробу інтелігенції перейти від культурницького до політичного етапу національного розвитку; воно привернуло увагу царського уряду (що доти намагався розіграти карту українофільства проти польських культурних впливів на Україні) до потенційної небезпеки зростаючої національної свідомості українців; ліквідація товариства подала сигнал до наступу антиукраїнської політики й ознаменувала початок довгої безупинної боротьби української інтелігенції з російським царатом.

Розвиток академічної філософії кінця XIX – початку XX ст.

Дмитро Чижевський

Український філософ, історик філософії, філолог, вчений зі світовим іменем Дмитро Чижевський (1894–1977) народився в м. Олександрії на Херсонщині в родині нового українського дрібномаєткового дворянства з козаків. Початкову освіту отримав удома та в місцевій початковій школі, а потім в Олександрійській класичній гімназії. Вступив на фізико-математичний факультет Петербурзького університету; де вивчав математику та астрономію, відвідував філософські диспути між неокантіанцями на чолі з О. Вееденським та інтуїтивістами на чолі з М. Лосським. Прослуханий університетський курс філософії М. Лосського визначив подальший напрям наукових інтересів Чижевського. Провчившись два роки в Петербурзі, він переїхав до Києва, де на історико-філологічному факультеті університету вивчав філософію, філологію, індоєвропейську лінгвістику та слов'янську філологію.

Автор понад 900 наукових праць з різних галузей наукового знання.

Д. Чижевський пройшов школу західноєвропейської філософії, не потрапив під вплив жодної з її течій, не захопився модними на той час окремими її напрямками. Відзначався широтою наукових інтересів, глибокою енциклопедичністю.

Загальне розуміння суті філософії Д. Чижевський виводив з традиційного визначення як «любові до мудрості», що первісно поставало у значенні «наука», «знання». Завданням філософії стає передвідкриття і з'ясування того шляху, яким окремі науки шукають правду, істину.

Розвиток філософії Д. Чижевський розглядав як розвиток духовної історії, де філософія є самоусвідомлення народом своєї культурної самобутності. Звідси звернення його до історії філософії загалом і зокрема до історії філософії України, що, власне, стало центром наукових інтересів вченого.

У зверненнях до історії філософії Д. Чижевський відкидав уявлення про неї як історії помилок людського духу. Вважав, що кожне окреме філософське твердження, яке ми маємо в історії розвитку людської думки, є лише часткова правда, фрагмент, уривок абсолютної правди, неповний і недосконалий відблиск Абсолютного. «Ця «неповнота є причиною змін і боротьби ідей в історії думки. Одна неповна правда бореться з іншою теж неповною та частковою».

«Тому ані на одному синтезі історичний розвиток філософії не закінчується, тому постають усе нові й нові протиріччя між світоглядами та пунктами погляду, що сполучаються та з'єднуються в усе нових і нових синтезах – кроках до безмежної повноти, абсолютної правди».

Завжди розвиток філософії є дійсно рухом між протилежностями й через протилежності до синтезу, виявляючись специфічно в межах кожної національної філософії.

Д. Чижевський вважав, що саме філософія є репрезентатором національної культури, національного світогляду.

Виділяв три основні моменти, які характеризують особливості філософії певної національності:

- Форму вияву філософських думок.
- Метод філософського дослідження.
- Будову системи філософії, «архітектоніку», становище і роль в системі цінностей.

Стосовно виникнення нових духовних течій, то вони можуть виникати ніби раптово, з одного мислителя, одного твору, що має характер маніфесту; так поступово, що ми не можемо знайти початків (Ф. Бекон, Р. Декарт); через свідоме повернення до якоїсь старшої традиції, що в деяких випадках була репрезентована в минулому не один раз (ренесанс, відродження).

Основною рисою культурного життя Д. Чижевський вважав існування певних стійких традицій.

Характер розвитку людської думки вчений пов'язував з особливістю культурно-історичних епох. Відповідно до його точки зору історичний процес – не сукупність випадкових рухів у різних напрямках окремих сфер культури, а цілісність, системність рухів та змін, які усі мають якийсь спільний напрям: кожна епоха має своє обличчя, свій власний характер, свій «стиль».

Зміст часу є значно широким за хронологічний час.

Вивчення історико-філософського матеріалу неможливе без вивчення і розуміння усієї культури періоду, до якої належить матеріал.

Отже, щоб бути дійсною історією, а не збирачем матеріалу, історія філософії повинна подавати картину розвитку філософських течій у їх зв'язку та у зв'язку з характером і стилем кожної історичної епохи, з духом часу.

Розуміння філософії як самоусвідомлення народом своєї культурної самобутності стало для Д. Чижевського основою для дослідження історії української філософії.

Формування української філософської думки було тісно пов'язано з європейськими процесами. Інтелектуальний розвиток України загалом відбувався під впливом німецького містицизму та пієтизму XVI–XVIII ст., німецької ідеалістичної класичної філософії XVIII – поч. XIX ст. Щодо французького раціоналізму та просвітництва, західного картезіанства, то вони хоча й відіграли певну роль у формуванні української філософської думки, однак ця роль була другорядною.

На думку Д. Чижевського, аж до XIX ст. єдино видатним представником східнослов'янської філософії був Г. Сковорода, під впливом якого через Україну формувалася філософська думка в Російській імперії. Специфіку української філософії він виводив з головних рис українського світогляду, серед яких виділяв: емоціоналізм; нахил до духовного усамітнення; гармонію між зовнішнім та внутрішнім, прагнення до згоди, миру, а не до боротьби, де крайні течії не знаходили відгуку, оскільки віддавалось належне навіть тим думкам, що були протилежні власним; релігійне забарвлення.

Д. Чижевський відкрив філософію українського бароко, дав культурно-історичну періодизацію розвитку філософської думки в Україні, де виділяв:

- X–XVIII ст. – формування передфілософії,
- XVIII ст. – барокова доба в Україні,
- перша половина XIX ст. – доба німецького ідеалізму,
- друга половина XIX ст. – доба романтизму.

У дослідженнях історії філософії України значну увагу приділяв українським мислителям, які жили за межами України, однак вважав, що Україна ще не подарувала світові свого великого філософа, оскільки за всю

свою історію вона жодного разу не ставала ареною появи нового напрямку, який би поширився в інших країнах і мав вплив на розвиток їх національної культури.

Семен Семковський

Народився у 1882 р. у м. Могильові, закінчив Петербурзький університет, брав активну участь у соціал-демократичному русі як меншовик центристського напрямку. Тривалий час перебував в еміграції, після повернення з якої ввійшов до складу меншовицького ЦК. У 1918 р. Семковський переїхав в Україну, працював спочатку викладачем Київського університету, а в 1920–1922 роках – професором Харківської академії теоретичних знань. Тут заснував першу в Україні науково-дослідну кафедру марксизму і марксознавства, яка потім перетворилася на Український інститут марксизму, в якому до 1931 року завідував кафедрою філософії. У 1929 обраний академіком Всеукраїнської академії наук (ВУАН). З 1934 до 1936 року очолював кафедру історії європейської культури і комісію філософії при ВУАН. Але 18 березня 1937 року був необґрунтовано репресований і розстріляний. Реабілітований посмертно.

Наукові інтереси С. Семковського були широкими. Це і проблеми діалектичного та історичного матеріалізму, філософські питання природознавства. Обстоював діалектико-матеріалістичний світогляд.

Загрозу деборинівської концепції вбачав у відродженні еклектики та схоластики, а обмеженість механіцистів – у невизнанні діалектики.

На противагу механіцистам обстоював внутрішню активність матерії як об'єктивної реальності, незалежної від свідомості.

Вважав рушійною силою розвитку іманентні, внутрішні суперечності, які властиві кожній ланці розвитку й штовхають її до переходу в іншу. Однак закон заперечення заперечення ототожнював з тріадою як послідовної зміни (тези, антитези, синтезу).

Виступав проти індетермінізму, обстоював діалектичний зв'язок причини й наслідку, об'єктивну природу випадковості, універсальний всезагальний взаємозв'язок предметів та явищ об'єктивної дійсності, їх відображення в свідомості людини та людському мисленні.

Володимир Юринець

Отримав філософську освіту. Народився 1891 р. в с. Олеськи Бузького району Львівської області. Після закінчення Львівської гімназії вступив до Львівського університету, з якого в 1910 р. після масових сутичок львівських студентів з владою і польськими студентами переїхав до Відня. У Віденському університеті вивчав математику, фізику, філософію, пізніше продовжував

навчання в Берліні і Парижі. Слухав лекції Е. Маха, З. Фрейда, знав десять іноземних мов. Під час першої світової війни здався в російський полон. Під впливом більшовицької агітації в 1920 році вступив до Червоної Армії, де працював політпрацівником, редагував армійські газети. У тому ж 1920 р. вступив до КП(б)У, працював у Галицькому освітньому комітеті під керівництвом Ф. Кона. У 1921 році переїхав до Москви, де закінчив Московський інститут червоної професури. Вже на перших курсах він надрукував наукову працю про Е. Гуссерля, привернувши увагу знанням мов, ерудицією, філософською підготовкою. Після закінчення Інституту червоної професури працював у Комуністичному університеті народів Сходу, професором філософії Першого Московського університету, Інституту народного господарства. У 1925 р. переїхав до Харкова, очолив в Українському інституті марксизму-ленінізму кафедру соціології. Входив до складу редколегії головного партійного журналу ЦК КП(б)У «Більшовик України», «Прапор марксизму», письменницького журналу «Червоний шлях». У 1929 р його було обрано академіком ВУАН. У 1933 р. був виключений з партії, заарештований у липні 1937 р. і розстріляний 4 жовтня 1937 року. До цього часу не реабілітований.

Сферою наукових інтересів В. Юринця були діалектичний та історичний матеріалізм, історія філософії, зокрема дослідження класиків матеріалізму минулого й найвидатніших представників сучасної йому ідеалістичної філософії, філософське осмислення новітніх досягнень фізики. Працював у з'ясуванні генези марксизму, намагаючись синтезувати діалектичний матеріалізм з новітніми досягненнями наукового пізнання, підняти діалектику до рівня сучасної логіки. Має ряд статей про власне бачення ним творів Г. Сковороди, М. Яцкова, Лесі Українки, В. Сосюри, М. Хвильового, П. Тичини, М. Бажана з виходом на усвідомлення необхідного зв'язку мистецтва, культури й філософії.

Валентин Асмус

Народився 30 грудня 1894 р. в м. Києві. Дитячі та юнацькі роки пройшли в Константинівці й Києві. Після закінчення Катерининського приватного німецького училища склав іспит з латини за вісім класів гімназії й вступив на філологічний факультет Київського університету (1914). Ще учнем училища захопився філософією, яка стала предметом його професійних занять під впливом філософських курсів О. Гілярова й В. Зеньковського. Після закінчення Київського університету (1919) вів науково-дослідницьку й педагогічну діяльність, працював на кафедрі філософії філософсько-соціологічного відділу Українського інституту марксизму-ленінізму, де підготував і видав працю

«Диалектический материализм и логика» (1924). Наприкінці 20-х років переїхав до Москви, що дало йому змогу не зазнати утисків, як його колеги по УІМЛ, плідно працювати на філософській ниві до кінця свого життя (1975). Професор кафедри філософії Московського університету (1939 – 1956), старший науковий співробітник сектора естетики Інституту світової літератури ім. О. М. Горького (1956 – 1975). Написав ряд фундаментальних праць, присвячених аналізу античної філософії, філософії нового часу, проблем діалектики в них, творчості Р. Декарта, І. Канта, В. Соловйова, проблем доказовості й спростування в логіці, інтуїції, у філософії та математиці.

Прихильник діалектичного матеріалізму, ніколи не був простим епігоном ортодоксальної марксистської традиції; він завжди знаходив можливість висловити свою точку зору відповідно до розвитку наукового знання, знайти оригінальний поворот думки у постановці й розв'язанні складних філософських проблем. Йому були притаманні високий професіоналізм, відданість справі, виняткова чесність, глибина думки й широка ерудиція, а сам він ніколи не поступався ні честю, ні науковою істиною, ні совістю.

Українізація 20–30-х років ХХ ст.

Значна частина українських філософів 20-х – поч. 30-х років ХХ ст. сприймала й підтримувала ідею українізації, яку обстоювали М. Скрипник і О. Шумський.

Тогочасне піднесення українського духу, розбурханого революційними подіями, було настільки сильним, що навіть більшовицька Росія не могла його ігнорувати і змушена була підняти на недовгий час «українізацію» до рівня державної політики. Ця видимість самостійності, про яку ще в 1927 р. писав секретар ЦК КП(б)У П. Любченко в листах до В. Винниченка, поєднавшись з романтичною вірою, дала поштовх до нового спалаху національно-культурного процесу, неповторної атмосфери творчого співробітництва української мистецької і філософської інтелігенції.

Феномен національно-культурного злету 20-х рр., репрезентований плеядою таких талановитих митців, як В. Блакитний, М. Вороний, О. Досвітній, М. Драй-Хмара, М. Зеров, Г. Косинка, М. Куліш, А. Курбас, В. Підмогильний, Є. Плужник, Д. Фальківський, М. Яловий, М. Хвильовий та ін., отримав назву українського відродження.

Ці філософи ставили за мету підняти на нову висоту національну культуру завдяки синтезу азійського Сходу та європейського Заходу. При всьому романтичному вітаїзмі своїх поглядів, переконаності в справедливості ідеалів соціалізму його представники не могли відбивати й реальну дійсність того часу. Розходження між цією дійсністю та їх ідеалами стало трагедією

власного життя цих митців, обірваного або добровільно, або рукою ката в застінках та таборах сталінського тоталітарного режиму в 30-х рр., коли репресивна машина найбільш жорстоко прокотилася по діячах української культури, що дійсно дає підставу називати цей період як розстріляне Відродження України 1937 р.

Стосовно розстрілу української філософії, то він почався значно раніше, з січня 1931 р. із продовженням сталінського «повороту на філософському фронті» дискусією в УІМЛ за московським сценарієм. З Москви зі своєю командою приїхав М. Мітін для того, щоб і в Україні розгромити механіцизм і меншовистський ідеалізм, уособленням яких стали С. Семковський та В. Юринець. Підсумки дискусії про поворот на філософському фронті України було підведено з урахуванням постанови ЦК ВКП(б) про журнал «Под знаменем марксизма» в резолюції бюро партосередку філософсько-соціологічного відділу УІМЛ від 20 березня 1931 р. У ній зазначалося, що, враховуючи принцип партійності філософії і природознавства, дискусія «розбила легенду про виключність шляху філософської роботи на Україні», закликала йти українську філософію магістральним шляхом Москви, посилюючи боротьбу з урахуванням місцевих умов, борючись проти соціології Грушевського, Єфремова, схеми Яворського, філософського керівництва механіциста й меншовика Семковського й ідеаліста Юринця, критикуючи їх, зокрема буржуазний естетизм Юринця.

Для укріплення філософського фронту з Москви прислали О. Васильєва, А. Сараджева, М. Юшманова. Українська радянська філософія була обезголовлена разом зі смертю М. Скрипника в травні-липні 1933 р., а в 1934 р. було покінчено й з українізацією.

До кінця 1937 р. були заарештовані майже всі українські філософи:

П. Демчук, М. Яловий – 1933;

П. Костецький, Е. Штейберг, Р. Левік – 1934;

Я. Блудов, Б. Пароцькіт, І. Дорошенко, Д. Ігнатюк, М. Нирчук, Н. Білярчук, В. Глухенко, Ф. Давиденко, М. Мухін, Н. Андрійчук, Г. Завада, М. Золотарьов, Л. Фесюра, Я. Розанов, Є. Лавров – 1935;

Г. Лозовик, Г. Ярошевський, Л. Чернін, С. Семковський, Л. Штрум, А. Розанов, І. Атол, Р. Люмкіс, М. Орлов, Ю. Ольман – 1936;

А. Сараджев, М. Юшманов – 1937.

Це далеко не повний перелік репресованих філософів, які працювали в Україні. За передвоєнне десятиріччя в результаті масових репресій в Україні змінилося три покоління філософів з періодичністю кожні два-три роки, і ті, хто пройшов через ці страхітливо-криваві «сита», зрозуміло, практично були вже

нездатні на вияв самостійної думки, а могли тільки повторювати «глибокі думки геніального керманича».

Подальший розвиток української філософії

Роки сталінського тоталітарного режиму з їх орієнтацією на державну «класику марксизму–ленінізму–сталінізму» нанесли значного удару філософській думці в Україні, але не вбили її.

У 1944 р. відкривається філософський факультет Київського університету. Своє функціонування він розпочав у складі трьох кафедр: діалектичного та історичного матеріалізму (проф. Ф. Єневич), педагогіки (проф. С. Чавдаров), психології (проф. О. Раєвський). Першим деканом філософського факультету став проф. М. Шлепаков, який через рік заснував нову кафедру історії філософії. У 1946 р. на факультеті діяло п'ять кафедр: історії філософії, логіки, діалектичного та історичного матеріалізму, педагогіки та психології, забезпечуючи підготовку фахівців за спеціальностями філософія, психологія і логіка. У такому складі факультет проіснував до 1955 року, коли він був об'єднаний з історичним факультетом в історико-філософський факультет (декан доц. П. Овчаренко) з відділеннями історії та філософії, кожне з яких мало свої вчену та видавничу ради.

За десять років існування філософського відділення було створено кафедри історії і теорії атеїзму, естетики, етики й логіки, новітньої філософії, філософії гуманітарних і природничих факультетів, наукового комунізму, організована лабораторія конкретних соціологічних досліджень. Вони склали організаційну структуру відновленого в 1965 р. філософського факультету, деканом якого став проф. В. Шинкарук. У різні часи деканами факультету були професори В. Танчер, П. Дишлевий, І. Надольний, М. Тарасенко. Зазнавши певних реорганізацій (виділення окремого факультету соціології і психології – декан проф. В. Воловін), філософський факультет набув усталену структуру з десяти кафедр: історії філософії (проф. В. Ярошовець), філософії філософського факультету (проф. А. Лой), етики, естетики та культурології (проф. Л. Левчук), логіки (проф. А. Конверський), філософії гуманітарних факультетів (член-кор. НАН України Л. Губерський), філософії та методології науки (проф. І. Добронравова), релігієзнавства (проф. В. Лубський), політичних наук (проф. П. Шляхтун), політології (проф. Ф. Кирилюк), першої в історії України кафедри української філософії та культури (доц. М. Русин). Деканом факультету в 1995 р. було обрано доктора філософських наук професора А. Конверського.

Склад зазначених кафедр забезпечує читання широкого спектра нормативних і спеціальних курсів, що відповідають міжнародній класифікації

філософських дисциплін: філософська пропедевтика, теоретична філософія, практична філософія, соціальна філософія, філософська антропологія, філософія історії, філософія права, феноменологія, філософія культури, філософія і методологія наукового пізнання, історія зарубіжної філософії, сучасна зарубіжна філософія, історія філософії України, логіка, риторика, герменевтика, релігієзнавство та ін.

За роки існування факультету було підготовлено 60 докторів і 400 кандидатів наук. Філософський факультет є важливим центром наукових досліджень з галузей філософського знання.

У 1946 р. було організовано Інститут філософії АН УРСР. З часу його відкриття він став центром науково-дослідницької роботи, підготовки фахівців вищої кваліфікації. Директорами Інституту філософії були філософи М. Омеляновський, Д. Острянин, П. Копнін, В. Шинкарук. Останній, очоливши Інститут філософії з 1968 р., стояв на чолі цього центру філософської культури України, який у 1996 р. отримав ім'я Г. Сковороди. В Інституті філософії сформувалися такі відомі вчені, як М. Попович, С. Кримський, В. Лях, А. Колодний, В. Загороднюк та ін.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНІ ПИТАННЯ

1. Основні етапи розвитку української філософської думки.
2. Вплив християнства й антично-візантійської культури на філософію Київської Русі.
3. Гуманізм українського Відродження. Український неоплатонізм.
4. Філософствування представників Києво-Могилянської академії.
5. Г. Сковорода як родоначальник української класичної філософії.
6. Українське Просвітництво та філософська культура українського бароко.
7. Український романтизм. «Філософія серця» П. Юркевича.
8. Філософія української національної ідеї XIX – початку XX ст.
9. Особливості розвитку вітчизняної філософії у XX ст.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА В УКРАЇНІ

Мета. Визначити роль української філософії в розвитку української культури; окреслити найперші особливості української філософії, позначити її зв'язок із історією світової філософії; виділити основні етапи розвитку української філософії, розглянути її провідних представників та ідейні здобутки на кожному із таких етапів; виявити провідні тенденції сучасного розвитку української філософії.

Ключові поняття та терміни. Національна філософія, ментальність, українська національна ідея, антеїзм, сентименталізм, естетизм, екзистенціоналізм, барокальність, кордоцентризм, моральне повчання, споріднена праця.

Навчальні питання

1. «Велесова книга» – автентичний набуток української древньої історії.
2. Філософія давніх расенів (слов'ян).
3. Філософські джерела та ідеї часів Київської Русі.
4. Філософія періоду Відродження.
5. Особливості філософських курсів Києво-Могилянської академії.
6. Життя та філософська творчість Г. Сковороди.
7. Філософські ідеї Тараса Шевченка.
8. Українська філософія XIX – XX ст.
9. Сучасна українська філософія.
10. Філософія української національної ідеї.

Методичні поради та рекомендації

Тезисний конспект:

- Становлення і розвиток філософської думки
- Період філософії українського Відродження
- Філософія українського Просвітництва
- Розвиток філософії в Києво-Могилянській академії (козацька доба)
- Період української філософії в культурі романтизму XIX–XX століть;
- Філософія 1930–1980-х років (періоду УРСР)
- Філософія української діаспори;
- Зародження культури незалежної України

➤ Формування сучасної філософії

Контрольні завдання*

1. *Українська філософія у своїх вихідних характеристиках постає явищем:*
 - а) світової філософії;
 - б) європейської філософії;
 - в) переважно внутрішньокультурним;
 - г) регіональним;
 - д) загальнодержавним.
2. *Як особливий напрям духовної діяльності українська філософія виникає:*
 - а) на ґрунті поступового розвитку слов'янської міфології;
 - б) на основі розвитку освіти та писемності в Київській Русі;
 - в) внаслідок навчання русичів у європейських закладах освіти;
 - г) разом із запровадженням християнства візантійського типу;
 - д) на основі давніх священних слов'янських текстів.
3. *За найпершими особливостями рання українська філософська думка тяжіла:*
 - а) до морального повчання та життєвої настанови;
 - б) до вибудовування абстрактно-теоретичних конструкцій;
 - в) до містико-афористичної символіки;
 - г) до космоцентризму та натурфілософії.
4. *Які давньоруські твори мали вагомий вплив на формування філософської думки Київської Русі:*
 - а) «Джерела християнської віри»;
 - б) «Повчання» Володимира Мономаха;
 - в) «Слово про закон та благодать»;
 - г) «Про впорядкування людини»;
 - д) «Повість минулих літ».
5. *Професійна філософія вперше виникає в Україні:*
 - а) в монастирях та монастирських школах;
 - б) в університетах;
 - в) у християнських братських школах;
 - г) в Києво-Могилянській академії;
 - д) завдяки діяльності Г. Сковороди.
6. *Для ідейного спрямування українського гуманізму характерно:*
 - а) реабілітація цінності земного життя та інтерес до суспільно-історичної проблематики;
 - б) підвищений інтерес до природознавства та точних наук;

- в) прагнення протиставити духовно заглиблене православ'я католицизму;
 - г) застосовувати дані точних наук до вивчення людини.
7. Назвіть ім'я українського філософа, гуманіста, що наголошував на необхідності поєднання влади та мудрості, сили і знання:
- а) І. Вишенський;
 - б) К. Транквіліон-Саврогевський;
 - в) Г. Сковорода;
 - г) П. Беринда;
 - д) С. Оріховський.
8. Хто з перерахованих нижче видатних українських мислителів енергійно доводив гідність слов'янської мови та її здатність бути носієм найвищих божественних істин:
- а) І. Вишенський;
 - б) Г.Сковорода;
 - в) П. Беринда;
 - г) Ф. Прокопович.
9. Першим вищим навчальним закладом на теренах України була:
- а) Острозька академія;
 - б) Києво-Могилянська академія.
10. Філософські курси Києво-Могилянської академії це:
- а) оригінальні філософські концепції, розроблені її професорами;
 - б) курси пізньої західноєвропейської схоластики, запозичені українськими мислителями;
 - в) типові курси західноєвропейських університетів із вкрапленням новітніх даних науки та в інтерпретації, що відповідала традиціям українського менталітету.
11. До складу філософських курсів Києво-Могилянської академії входили такі дисципліни:
- а) метафізика , фізика, логіка;
 - б) фізика, математика, поетика, риторика;
 - в) метафізика, музика, астрономія;
 - г) метафізика, поетика, риторика та логіка.
12. Велич філософської постаті Г. Сковороди полягала в тому, що він:
- а) відмовився від академічної кар'єри та почав вести життя мандрівного філософа;
 - б) по-своєму проінтерпретував деякі ідеї християнської філософії, надавши їм цілком оригінального тлумачення;
 - в) з'єднав філософію та своє життя за способом з'єднання теорії та практики;

г) розвинув далі провідні філософські ідеї українського гуманізму.

13. *Вихідними складовими філософської концепції Г. Сковороди постають вчення:*

- а) про три натури, світову антитетику та два світи;
- б) про творення світу та світову антитетику;
- в) про дві натури та життєве щастя людини;
- г) про споріднену працю як спосіб спасіння душі.

14. *Із наведених нижче життєвих гасел виділіть ті, які сповідував Г. Сковорода:*

- а) «Проживи непомітно!»
- б) «Пізнай самого себе!»
- в) «Добре прожив той, хто добре ховався»;
- г) «Життя ловило мене, але не спіймало»;
- д) «Подяка блаженній природі за те, що потрібне зробила неважким, а важке непотрібним».

15. *На початку XIX ст. українська філософія зазнала відчутного впливу німецької класичної філософії. Це виявилось у тому, що:*

- а) в Україні почали викладати філософію представники німецької класичної філософії;
- б) українські філософи навчалися у представників німецької класичної філософії;
- в) в Україні активно друкувались переклади творів німецької класики;
- г) зростання інтересу до власної історії та культури стимулювалось ідеями німецької класики.

16. *Хто із названих нижче філософів викладав філософію І. Канта в Україні:*

- а) І. Борисов;
- б) А. Дудрович;
- в) Д. Чижевський;
- г) Й. Шад;
- д) О. Г. Баумгартен.

17. *Хто із названих нижче українських літераторів створив досить оригінальну концепцію «непомітного зла»?*

- а) М. Гоголь;
- б) Т. Шевченко;
- в) П. Куліш;
- г) Леся Українка.

18. *Визначте філософсько-світоглядні ідеї М. Гоголя:*

- а) Бог – основа світу, а людина – головне божє творіння;

- б) між богом і Дияволом за кожную людину точиться боротьба;
- в) найбільш небезпечним є «непомітне зло», з яким людина за його малістю не бореться;
- г) висував ідею насильницької народної революції;
- д) народ є єдиним творцем історії та життєвої долі.

19. *До найперших філософсько-світоглядних ідей Т. Шевченка можна зарахувати:*

- а) ідею органічної спорідненості людини та природи;
- б) ідею віри у божественну справедливість;
- в) ідею матеріальної єдності світу;
- г) ідею народу як найпершого суверенного суб'єкта історії;
- д) ідею відокремлення автентичної народної культури від впливів інших культур.

20. *Хто з названих нижче літераторів України мав звання доктора філософії?*

- а) М. Гоголь;
- б) Т. Шевченко;
- в) П. Куліш;
- г) Леся Українка;
- д) І. Франко.

21. *Хто з названих нижче літераторів України був автором концепції «хутірської України», що закликала українців зберігати традиційні патріархальні форми суспільного життя?*

- а) М. Гоголь;
- б) Т. Шевченко;
- в) П. Куліш;
- г) Леся Українка;
- д) І. Франко.

22. *І. Франко вважав найпотужнішим чинником суспільного поступу:*

- а) розвиток засобів комунікації;
- б) розвиток освіти, науки та техніки;
- в) розвиток державного управління суспільством;
- г) розвиток демократії;
- д) культивування високодуховної еліти.

23. *«Закон Божий (Книга буття українського народу)» – цей твір виконував роль програмного документа для громадсько-політичного об'єднання:*

- а) так званого «громадівського руху»;
- б) української Просвіти;
- в) наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка;

- г) Кирило-Мефодіївського братства.
24. *Представники Кирило-Мефодіївського братства закликали:*
- а) українців та поляків до боротьби проти московщини;
 - б) всіх слов'ян до об'єднання у вільній федерації вільних країн;
 - в) українців до повстання проти російського та польського поневолення.
25. *Українська філософія у ХХ ст.:*
- а) припинила свій розвиток;
 - б) розвивалась кількома потоками: в діаспорі, в радянській Україні та в Західній Україні;
 - г) успішно розвивалась лише за межами радянської України.
26. *Вчення про ноосферу та загальні перспективи науково-технічного поступу людства було розроблене:*
- а) П. Юркевичем;
 - б) В. Зеньковським;
 - в) О. Гіляровим;
 - г) В. Вернадським.
27. *Д. Донцов, один із яскравих теоретиків українського націоналізму, базував свою концепцію на засадах філософії:*
- а) Г. Гегеля;
 - б) Е. Канта;
 - в) А. Шопенгауера;
 - г) Ф. Ніцше;
 - д) Т. де Шардена.
28. *Радянські українські філософи 70–80-х років ХХ ст. розглядали філософські проблеми з наголосом на:*
- а) логіку та мову науки;
 - б) діалектичну методологію;
 - в) світоглядних та життєво-сміслових питаннях;
 - г) онтологічних питаннях.
29. *Заслуга Д. Чижевського полягає в тому, що він:*
- а) відкрив філософію українського бароко;
 - б) дав культурно-історичну періодизацію розвитку філософської думки в Україні;
 - в) особливе місце у філософії відводив містиці;
 - г) вважав рушійною силою історії іманентні, внутрішні суперечності.
30. *Встановіть відповідність у визначенні історичних періодів розвитку філософської думки в Україні (за Д. Чижевським):*
- 1) Х–XVIII ст.;

2) XVIII ст.;

3) перша половина XIX ст.;

4) друга половина XIX ст.

а) формування передфілософії;

б) барокова доба в Україні;

в) доба німецького ідеалізму;

г) доба романтизму.

Завдання для самостійної роботи

«Велесова книга» – автентичний набуток української древньої історії.

Філософія давніх расенів (слов'ян).

Філософські ідеї Тараса Шевченка.

Філософія Івана Франка.

Філософська поезія Лесі Українки.

Філософія української національної ідеї.

Теми для есе, доповідей, рефератів

В. Лесевич: позитивіст, що започаткував «критичний реалізм».

В. Вернадський – перший президент Української Академії Наук.

В. Липинський як консервативний представник української соціології.

В. Горський: школа «логіки наукового пізнання».

В. Винниченко: етична система, базована на щасті.

Полемічна думка українського Ренесансу XV–XVI ст.

Полемісти І. Вишенський, З. Копистенський, Г. Смотрицький.

Реформаторські ідеї Братських шкіл.

Завдання для індивідуальної роботи

Проінтерпретуйте афоризми Г. Сковороди:

Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестав вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним

Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись – значить, не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – се рух.

Надмір породжує пересит, пересит – нудьгу, нудьга ж – душевну тугу, а хто хворіє на се, того не назвеш здоровим.

Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

Не все те отрута, що неприємне на смак.

Добрый розум, робить легким будь-який спосіб життя.

З усіх утрат втрата часу найтяжча.

Коли ти не озброїшся проти нудьги, то стережись, аби ця тварюка не стихнула тебе не з мосту, як то кажуть, а з чесноти в моральне зло. То навіть добре, що Діоген був приречений на заслання: там він узявся до філософії.

Так само як боязкі люди, захворівши під час плавання на морську хворобу, гадають, що вони почуватимуть себе краще, коли з великого судна пересядуть до невеличкого човна, а відти знову переберуться у тривесельник, але нічого сим не досягають, бо разом з собою переносять жовч і страх, – так і життєві зміни не усувають з душі того, що завдає прикrostі і непокоїть.

Безумцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти з того, що лишилось.

Ти не можеш віднайти жодного друга, не нашукавши разом з ним і двох-трьох ворогів.

Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим, що є, так ніби минуле зможе вернутись назад, або напевно мусить здійснитися сподіване.

У тих, хто душею низький, найкраще з написаного і сказаного стає найгіршим.

Розум завжди любить до чогось братися, і коли він не матиме доброго, тоді звертатиметься до поганого.

Щасливий, хто мав змогу знайти щасливе життя. Але щасливіший той, хто вмів ним користуватись.

Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга.

Збери всередині себе свої думки і в собі самому шукай справжніх благ. Копай всередині себе криницю для тої води, яка зростить і твою оселю, і сусідську.

Для шляхетної людини ніщо не є таке важке, як пишний бенкет, особливо коли перші місця на ньому займають пустомудрі.

Природа прекрасного така, що чим більше на шляху до нього трапляється перешкод, тим більше воно вабить, на зразок того найшляхетнішого і найтвердішого металу, який чим більше треться, тим прекрасніше виблискує.

Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче бажання боротися з нею.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В.Г. Історія філософії: Підручник. Київ : Либідь, 2019. 408 с.
2. Білодід Ю.М. Філософія. Український світоглядний акцент: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. Київ : Кондор, 2020. 356 с.
3. Возняк С.М. Філософська думка України: імена та ідеї: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Плай, 2003. 135 с.
4. Горбач Н.Я. Специфіка української філософії. Л. : Каменярь, 2006. 215 с.
5. Горський В.С. Філософія в українській культурі (методологія та історія). К., 2001. 236 с.
6. Горський В.С. Історія української філософії: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. С. Горський, К. В. Кислюк. К. : Либідь, 2004. 488 с.
7. Грабовський С.І. Відродження української філософії в УРСР (1960-1980 рр.). Нотатки «включеного спостерігача». К.: НаУКМА, 2014. 80 с.
8. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. К.: Основи, 1993. 123с.
9. Захара І.С. Українська філософія : навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 354 с.
10. Історія української філософії: Підручник / М. Ю. Русин, І. В. Огородник, С. В. Бондар та ін. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К.: ВПЦ Київський університет, 2008. 591 с.
11. Історія української філософії: Підручник / С. В. Бондар, Г. В. Вдовиченко, Н. Ю. Кривда, В. Д. Литвинов, В. С. Лісовий та ін. К.: Академвидав, 2008. 624с.
12. Історія української філософії: хрестоматія. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка; упоряд. М. В. Кашуба. Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 356 с.
13. Козак І.Й. Основи української філософії: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 2-ге, допов. Кам'янець-Подільський, 2010. 191 с.
14. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник.

- К. : КНТ, 2015. 652 с.
- 15.Литвинов, Володимир. Україна в пошуках своєї ідентичності. XVI- початок XVII століття: історико-філософський нарис. К. : Наукова думка, 2008. 528 с.
 - 16.Литвинов, Володимир. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV- початку XVII століття. К. : Вид-во Соломії Павличко Основи, 2000. 472 с.
 - 17.Мащенко, Станіслав. Основні проблеми в історії української філософії [Навч. посібник]. Чернігів, 2002. 161 с.
 - 18.Петрушенко В. Л. Філософія: Курс лекцій: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти III–IV рівнів акредитації. 3-тє видання, перероб. і доповн. Львів: Магнолія плюс; видавець СПД ФО В.М. Піча, 2020. 506 с.
 - 19.Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія: Підручник. К. : Академвидав, 2019. 592 с..
 - 20.Ушкалов Леонід. Філософія свободи Григорія Сковороди. К. Фоліо, 2024. 224 с.
 - 21.Федів Ю., Мозгова Н. Історія української філософії. Україна, 2000.
 - 22.Шевченко В. І. Дружба з мудрістю, або Ключові проблеми української філософії : теоретико-методол. коментар до курсу філософії у ВНЗ. К.; Чернігів: Фоліант, 2007. IV, 243 с.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

1. Вандишев В.М. Феномен української філософії: пошук ідей: Монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2009. 144 с
2. Вєрба, Григорій. Ключ до християнської філософії Григорія Сковороди: монографія. Тернопіль: Астон, 2007. 655 с.
3. Винниченко В. Відродження нації. К.: Політвидав. України, 1990.
4. Гончарук Т. Олександр Кульчицький в контексті світової філософії. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 280 с.
5. Горбач, Назар. Філософські переконання Івана Франка. Львів: Каменярь, 2006. 112 с.

6. Горський, Вілен С. Біля джерел: нариси з історії філософської культури України. К. : Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2006. 257 с.
7. Грушевський М.. Хто такі українці і чого вони хочуть. К.: 1991.
8. Давньоруське любомудріє: тексти і контексти / упоряд. О. Вдовина, Ю. Завгородній. К.: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2006. 398 с.
9. Донцов Д. Вибрані твори: У 10 т. Т. 1: Політична аналітика (1912-1918 рр.); Упоряд., передм., комент. О. Багана. Дрогобич-Львів: ВФ «Відродження», 2011. 328 с.
10. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу: Вибране. К.: 1991.
11. Кримський, Сергій Борисович. Під сигнатурою Софії. К. : Києво-Могилянська академія, 2008. 720 с.
12. Оріховський, Станіслав. Твори. К. : Дніпро, 2004. 672 с.
13. Попович, Мирослав. Григорій Сковорода: філософія свободи. К. : Майстерня Білецьких, 2007. 256 с.
14. Проблеми теорії ментальності / М. В. Попович [та ін.]. К. : Наукова думка, 2006. 406 с.
15. Прокопович Ф. Філософські твори: В 3 т. К.: Наук. думка, 1979.
16. Прокопович, Феофан. Філософські твори в трьох томах. Пер. з латинської. К.: Наук. Думка, 1979. Т. 1. 512 с.
17. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. К.: 1973.
18. Українка Леся. Твори: У 2 т. К.: 1986.
19. Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. К.: 1992.
20. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К., 1999. 309 с.
21. Шевченко Т. Твори: У 5 т. К.: 1978–1979. Т. 5. С. 12– 68.
22. Юркевич П. Вибране. К.: 1993.

ЗАМІСТЬ ПІСЛЯСЛОВА

ДЕЩО ПРО ФІЛОСОФІЮ І, МОЖЛИВО, НЕ ТІЛЬКИ ...

- Філософія – це теоретична форма світогляду, спрямована на критичне дослідження й вирішення світоглядних проблем з метою підвищення рівня достовірності й надійності знань (загальноприйнята точка зору).
- Філософію вигадали люди, а істини християнства дані Богом; Бог єдиний, а тому не потрібно шукати якісь нові початки буття (Юстин).
- Філософські ідеї безпідставні, вони ведуть до розбещеності й гріха, є складними й заплутаними (Т. Антіохійський).
- Філософія є знаряддям теології ... До блаженства ведуть два шляхи: філософське вчення (людський розум) і духовне вчення (від Святого Духа) (Д.Аліг'єрі).
- Філософія вдосконалює теологію, вона є «вченою релігією». Досконалість теології залежить від ступеня її філософського рівня (М.Фічино).
- Філософія шукає істину в міру досяжності її людським розумом (М.Коперник).
- Філософія повинна зійти «з неба на землю», займатися основними питаннями природного життя людини (Е.Роттердамський).
- Центральне місце філософії – ідея постійного колообігу як результат впливу «фортуни» (долі, щастя), що становить необхідний природний хід речей і має «божественний» характер (Н. Макіавеллі).
- Філософія – не тільки зібрання повчань, догм, поглядів або логічно сувора система, вона велике знаряддя розуму у боротьбі проти нерозумного устрою суспільства (Вольтер).
- Першим і єдиним предметом, гідним уваги філософії, може бути тільки людина (С. К'єркегор).
- Філософія повинна допомагати людині шукати й знаходити своє «я», сенс життя у найабсурдніших ситуаціях (екзистенціали).

- Філософія – міст, який повинен з'єднати науки з теологією. Якщо теологія сходить з небес на землю, то філософія від земного піднімається до божественного, й у кінці кінців прийде до тих же висновків, що й теологія (неотомісти).
- Філософія – це система дисциплін чи всіх наук, покликаних віднайти істину, причини речей, даних Богом, а також дослідниця життя і доброчесності (вчені Києво-Могилянської академії).
- Філософія – «аріаднина нитка» життя людей. Головна її мета – у здійсненні завдань пізнавального, практичного й морального значення.
- Філософія, чи любомудріє, спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя духу нашому, шляхетність серцю, світлість думкам, яко главі усього (Г. Сковорода).
- Саме філософія є репрезентатором національної культури, національного світогляду (Д. Чижевський).
- *А на Вашу думку?*

Навчально-методичне електронне видання

Галина Дмитрівна Берегова

Нариси з історії філософської думки

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

ISBN 978-617-8187-25-5 (електронне видання)

Підписано до друку 24.08.2024 р.. Формат 60×84/8.

Гарнітура Times.

Ум. друк. арк. 25,11. Обл.-вид. арк. 27.

Замовлення №3108

Книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи:

Серія ХС №48 від 14.04.2005 р.

Видано Управлінням у справах преси та інформації

73000, Україна, м. Херсон, вул. Соборна, 2.

Тел. +38(050)133-10-13

e-mail: printvvs@gmail.com